

Beneficium et feudum

Jan Zelenka

HISTORICKÝ ÚSTAV

Beneficium et feudum

Podoba a proměny lenního institutu

JAN ZELENKA

Beneficium et feudum

Podoba a proměny lenního institutu

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2016

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Řada – Monographia A
Svazek 66

Lektorovali:
prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.
Mgr. Robert Novotný, Ph.D.

Vědecký redaktor doc. PhDr. Martin Holý, Ph.D.

Kniha vychází z podpory *Programu podpory perspektivních lidských zdrojů – Mzdová podpora postdoktorandů na pracovištích AV ČR.*

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2016

ISBN 978-80-7286-264-1

OBSAH

ÚVODEM	9
Spor o model	11
Region a prameny	14
Struktura knihy	17
Ztraceno v překladu	18
I/1. OBRAZ LENNÍHO INSTITUTU V SASKÝCH PRAMENECH	21
Udělené statky	24
Držitelé a dědičnost	28
Povinnosti	34
Léno a zástava	38
Prekária a Auftragslehen	41
Investitura, vazalové, homagium, fidelitas... ..	43
Obraz lenního poměru ve vyprávěcích pramenech	47
I/2. LEHNSWESEN NEBO LEIHEWESEN? PŘÍSTUPY HISTORIOGRAFIE	53
I/3. CO JE TO LEHNSWESEN?	63
Pravé léno	63
Ius ministerialium	68
„... aby klášter v Heiningen nebyl zbaven náležitého výnosu“	74
„oblíbením odcizeno [...] do rukou dalších laiků mnohonásobně uděleno“	77
Ženy a lenní držba	81
Shrnutí	85
I/4. „... SVĚMU PÁNOVI ZACHOVÁVÁM NEZLOMNOU VĚRNOST“	89
Shrnutí	102

II. LENNÍ INSTITUT V ČESKÝCH ZEMÍCH	105
II/1. „SPORNÁ OTÁZKA ČESKÝCH SOCIÁLNÍCH DĚJIN“	107
Lenní institut v domácí literatuře	114
II/2. PRAMENY	121
Povinnosti a další charakteristiky	130
Narativní prameny	134
II/3. BENEFICIUM A LÉNO V 10.–13. STOLETÍ	137
„... lenním nebo-li také emfyteutickým právem, které je v obecné řeči nazýváno purkrecht“	138
Beneficium – beneficiarius	139
Francké beneficium versus léno	140
Francké beneficium v domácích pramenech	147
„Náčelníci bojují za vítězství, družiníci za náčelníka“	154
Význam pozemkového vlastnictví	160
Statuta Konráda Oty	166
Shrnutí	168
ZÁVĚREM	175
PŘÍLOHA	179
SUMMARY	191
SEZNAM UŽITÝCH ZKRATEK	197
PRAMENY	199
LITERATURA	205
JMENNÝ A MÍSTNÍ REJSTRÍK	221

Ke vzniku této knihy přispěla řada osob, jejichž jmenný výčet by patrně nikdy nebyl zcela úplný. Ve snaze vyhnout se případnému opomenutí se omezím pouze na všeobecné poděkování přátelům a kolegům, kterým jsem hluboce zavázán za rady, konzultace, korektury i ochotu diskutovat nad předkládaným tématem. Současně se sluší upozornit případného čtenáře, že kniha je čistě odbornou prací, jejíž podstatnou část zabírají rozbory latinské terminologie vybraných středověkých pramenů. Jedná se o publikaci primárně zaměřenou na poměrně úzký okruh medievistů či studentů historie a příbuzných oborů, čemuž odpovídá forma i obsah textu, který si neklade za cíl čtivou formou popularizovat nebo poskytnout snadno uchopitelný obraz nejstarších dějin.

ÚVODEM

Roku 1994 vydala anglická medievistka Susan Reynolds knihu *Fiefs and Vassals*. Vybraný podtitul „*The Medieval Evidence Reinterpreted*“ naznačoval ambiciózní záměr autorky, která zaútočila na převládající koncept „feudo-vazalských“ vztahů i na jeho využití pro pochopení raně a vrcholně středověkých pramenů. Podle Reynolds interpretovaly generace medievistů dochované záznamy na základě automatického přesvědčení, že vypovídají o „lenní“ formě držby půdy či o „lenních“ vazbách mezi pány a vazaly. Tytéž prameny však neztrácejí nic ze své srozumitelnosti i bez mechanické aplikace zmíněného modelu. Vykreslují pouze rozdílný, poněkud méně kompaktní obraz fungování společenských a ekonomických struktur, než jaký nabízí propracované učení o lenním zřízení. Reynolds dospěla k závěru, že se soudobá historická věda stala obětí přílišné víry ve výsledky právně-historického bádání 19.–20. století, které navázalo na středověkou i novověkou feudistiku. Docházelo k zobecnování výpovědi právních knih a formy právní kultury mladší doby se do jisté míry šablonovitě využívaly rovněž k pochopení období staršího středověku.¹ Autorka nebyla zdaleka první, kdo na tento problém upozornil. V mnohém navázala na myšlenky, které v polovině sedmdesátých let minulého století shrnula americká historička Elizabeth A. R. Brown ve studii, jejíž název v souvislosti s konceptem „feudalismu“ hovořil rovnou o „tyranii konstruktů“.² Teprve Reynolds však přinesla ucelené zpracování tématu na podkladě širší srovnávací analýzy vycházející z pramenného materiálu značné části středověké Evropy, neboť jednotlivé kapitoly knihy pojednávají problematiku lén, vazalů a rozvoje lenního práva ve Francii, v Itálii, Anglii i na území říše.

Kniha vzbudila pozornost nejprve mezi anglosaskými, zejména americkými historiky. První recenze nešetřily kritickými připomínkami k metodice i k dílčím závěrům, současně však přiznávaly práci jako celku značnou váhu

1 Susan REYNOLDS, *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994.

2 Elizabeth A. R. BROWN, *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*, *The American Historical Review* 79/4, 1974, s. 1063–1088.

a přelomový charakter, který zásadním způsobem ovlivní budoucí výzkum.³ Výrazně chladnějšího přijetí se publikaci dostalo v rámci německé historiografie. Výstižně tento odstup ilustruje titulek „*Odstranění feudalismu selhalo*“, který pro svou recenzi ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* užila význačná postava německé medievistiky Otto Gerhard Oexle.⁴ Přestože německé bádání zůstalo značně kritické k striktně formulovaným závěrům o absenci dokladů lenních vazeb v raně a vrcholně středověkých pramenech, uznalo postupem doby oprávněnost autorčiny kritiky metodického přístupu k lenní problematice. Jednotlivé pramenné sondy prokázaly, že starší výzkumy až příliš podléhaly dikci právních zrcadel a získaný obraz projektovaly na předcházející období, aniž by zpětně ověřovaly platnost dosažených závěrů a s nimi i metodickou korektnost daného postupu.⁵

-
- 3 Steven G. LANE, in: *The Medieval Review* 95.12.01 (<https://scholarworks.iu.edu/dspace/bitstream/handle/2022/4018/95.12.01.html?sequence=1&isAllowed=y>); Frederic L. CHEYETTE, in: *Speculum* 71/4, 1996, s. 998–1006; Stephen D. WHITE, in: *Law and History Review* 15/2, 1997, s. 349–355; Paul R. HYAMS, „The End of Feudalism?“, in: *Journal of Interdisciplinary History*, 1997, s. 655–662.
- 4 Otto Gerhard OEXLE, *Die Abschaffung des Feudalismus ist gescheitert. Susan Reynolds' Versuch, das Vasallentum zu leugnen und die Mittelalterforschung umzukrempeln*, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* Nr. 116 z 19. 5. 1995, s. 41. Oexlův titulek je do jisté míry zavádějící. Reynolds se primárně nezaměřila na celý koncept feudalismu, ale na feudo-vazalské vazby, pro něž německá historiografie používá souhrnné označení „Lehnswesen“, na což ve svém rozboru upozornil Karl KROESCHELL, *Lehnrecht und Verfassung im deutschen Hochmittelalter*, Erste europäische Internetzeitschrift für Rechtsgeschichte, Artikel vom 27. April 1998, http://fhi.rg.mpg.de/98_04/krsh.htm. Z dalších recenzí např. Karl-Friedrich KRIEGER, in: *Historische Zeitschrift* 264/1, 1997, s. 174–179; Johannes FRIED, in: *German Historical Institute London Bulletin* 19, 1997, s. 28–41.
- 5 Myšlenky Susan Reynolds nalezly ohlas zejména v bádání Brigitte Kasten, srov. Brigitte KASTEN, *Beneficium – zwischen Landleihe und Lehen – eine alte Frage, neu gestellt*, in: *Mönchtum – Kirche – Herrschaft 750–1000*, Dieter R. Bauer – Rudolf Hiestand – Brigitte Kasten – Sönke Lorenz (edd.), Sigmaringen 1998, s. 243–260; Eadem, *Das Lehnswesen – Fakt oder Fiktion?*, in: *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*, Walter Pohl – Veronika Wieser (ed.), Wien 2009, s. 331–353; přehled německého bádání a diskuse ke knize Susane Reynolds podává Jürgen DENDORFER, *Zur Einleitung*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, zejm. s. 14–23. Podrobněji k přístupům literatury viz níže s. 53nn.

Dvacet let od svého vydání zůstává *Fiefs and Vassals* knihou vyznačující se hyperkritickými postoji a řadou radikálních tezí. Přesto se publikace zařadila v jistém smyslu mezi „klasická“ díla, jež nelze při dalším studiu tématu pominout, a diskuse, kterou kniha vyvolala, bude patrně mezi medievisty ještě nějaký čas slyšitelně rezonovat. Reynolds totiž mimo jiné poukázala na skutečnost, že se zdánlivě vyřešené otázky mohou znovu vracet do centra pozornosti, neboť nové úhly pohledu přinášejí nečekané poznatky a odhalují nestabilní či zcela chybějící základy dříve uznávaných myšlenkových konstrukcí.

V českém prostředí nepatří vzhledem k historickým souvislostem problematika lenních vztahů k frekventovanějším tématům. Diskuse, jež se rozvíjela v rámci americké a západoevropské medievistiky, zůstala naší historiografií takřka nereflktována. A to i přesto, že otázka lenního vztahu a náplně pojmů jako je „léno“, „lenní povinnosti“ či „lenní přísaha“ tvoří důležitou součást sporu, který výrazně ovlivňuje současné studium přemyslovské epochy.

Spor o model

Debata rozproučená Susan Reynolds v mnohém připomíná diskusi, jež s různou intenzitou několik let probíhá v domácí historiografii. Sporným se stal samotný charakter přemyslovského „státu“ – otázky týkající se vztahu mezi přemyslovskými knížaty/králi a šlechtou, distribuce moci, majetkového vybavení či „práv“. Diskutované body přitom nejsou zdaleka nové. Současná rozprava se v podstatě vrací ke kořenům moderního domácího dějepisceví. Argumenty i závěry, jež nacházíme v článcích i monografiích posledních let, se v mnohém shodují s diskusí vedenou již mezi Lippertem a Peiskerem, s reakcí Pekaře na Jasinskeho, či v různé míře souzní (případně negují) s názory Jirečka, Kosse, Zháněla a dalších. Příčinou je především stav pramenné základny, která od dob zmiňovaných autorů nedoznala podstatnějších změn; respektive nově nalezené a editované prameny, především diplomatický materiál, nevnesly do debaty žádný zásadní zlom.

Omezení, která ze stavu věcí vyplývají, si byl již na samém počátku minulého století vědom Josef Pekař. V článku věnovaném českým středověkým

agrárním dějinám skepticky poznamenal, že se bádání o nejstarších dějinách stává spíše bojištěm teorií a hypotéz. Východisko spatřoval v rozšíření pozornosti na mladší období i zahraniční prameny a následnou komparaci.⁶ Pekařova glosa má v mnohém platnost také na počátku druhého tisíciletí. A na věci mnoho nemění ani snaha zaštitit se novými a progresivními metodickými postupy, neboť ve výsledku zůstává tak jako tak rozhodující, jaké interpretační přístupy nám dochované prameny vůbec dovolí.

Následující řádky si nekladou za cíl vyřešit problematiku fungování přemyslovského regna nebo smířit často zcela protichůdné názory a přístupy. Zaměříme se pouze na určité aspekty tématu, především na možnosti, které přináší srovnání se zahraničním prostředím. Domácí historiografie pravidelně poukazuje na západoevropský lenní institut jako na jistý referenční rámec, který – v závislosti na osobě autora – slouží ke zdůraznění specifčnosti českého vývoje nebo naopak jeho podobnosti zejména s říšskými poměry. Většinou se tak ovšem děje pomocí obecného upozornění na lenní poměr, přičemž je čtenář poznámkou odkázán na příslušné zahraniční, často však řadu desetiletí staré tituly k tématu.

Obraz fenoménu, pro nějž německá medievistika užívá vlastní termín *Lehnswesen*, zatímco anglosaská jej stále řadí do širšího konceptu feudalismu (*feudalism*), ale nemá v západoevropské literatuře kompaktní podobu. Mnohdy tak není zcela jasné, jakou náplň a význam domácí historiografie tomuto jevu skutečně přisuzuje a jakým způsobem má čtenář užívané argumentaci vůbec rozumět. Zejména v posledních dvou desetiletích doznalo vnímání lenního institutu zásadních proměn a debata nad jeho významem a podobou (nebo spíše podobami) nadále probíhá. Je přitom pochopitelné, že česká historická věda může na tento vývoj adekvátně reagovat až se značným zpožděním. Nabízí se tedy otázka, zda čekat na výsledky zahraničních kolegů, nebo do rozpravy o struktuře přemyslovského panství v širší míře zahrnout přímo prameny cizí, především říšské provenience. Není možné opomíjet více jak půldruhého století bádání západoevropské medievistiky. Bezprostřednímu kontaktu s prameny by však měla náležet přednost.

Výsledky zahraniční diskuse jednoznačně poukázaly na výrazné zúžení lenní problematiky, které způsobila přílišná důvěra v závěry právně-historického

6 Josef PEKAŘ, *K českým dějinám agrárním ve středověku*, ČČH 7, 1901, s. 327.

studia předcházející doby. Významné práce od autorů jako François Louis Ganshof či Heinrich Mitteis, jež vycházely z pramenů určitého regionu, nebo se zaměřily na aspekt komplexnějšího jevu, se pro navazující bádání staly takřka univerzálním klíčem k výkladu středověkých textů. Z dochovaných pramenů se stal spíše druhotný zdroj informací, které buď prošly sítím ustáleného modelu, nebo byly odsunuty jako výjimečné a okrajové úkazy. Teprve zásluhou debaty posledních dvou desetiletí se tento poměr znovu obrátil. Neznamená to, že by starší bádání postrádalo relevanci. Jednoznačně se však ukázalo, že terminologie často považovaná takřka výlučně za znak lenního institutu, byla v nemenší míře využívána pro celé spektrum různých jevů, jejichž interpretace není možná na základě jediného vzorce.

Pro domácí bádání z daného stavu vyplývá, že je nejprve nutné ověřit, nakolik jsou pro české záznamy vhodná zahraniční výkladová schémata, a která z nich je vůbec možné využít. Nejsnazší a také metodicky nejčistší cesta přitom vede skrze přímou konfrontaci s cizími prameny. Přes nově probuzený zájem a řadu studií není zahraniční pramenný materiál ani zdaleka vyčerpán. Bádání navíc upírá pozornost především na období přibližně do poloviny 13. století, aniž by kupříkladu docházelo k hlubším sondám zaměřeným na význam terminologie a jeho postupné proměny v rámci určitého regionu během delšího časového horizontu. Druhou podstatnou výhodou komparace s cizími zdroji je pak skutečnost, že v obráceném směru může být podnětná i pro zahraniční bádání.

Zvolený postup nepřináší samospasitelné řešení a nemůže odpovědět na všechny otázky. Sama komparace dvou odlišných prostředí není bez problémů. Ani zahraniční prameny neposkytují jednoznačný obraz minulosti. Výsledné srovnání tak může výrazně ovlivnit nejen volba komparovaného materiálu, ale také jeho výklad atd. Přesto je pravděpodobné, že tato metoda nabízí potenciální východisko ze začarovaného kruhu interpretací stále stejně omezené pramenné základny domácí provenience, nebo přinejmenším umožní vnést do diskuse nové podněty.

Region, prameny a metodika

Primárním cílem této knihy je sestavení obrazu lenního institutu, který nabízí prameny říšské proveniencce, a jeho využití ke srovnání s domácími poměry. Z logických důvodů není možné analyzovat říšské prameny jako celek. Za východisko komparace proto poslouží širší region rozkládající se v okolí Harzu, který vymezuje pětice biskupství – Míšeň, Naumburg, Hildesheim, Halberstadt a Merseburg. Základními prameny se stanou diplomatáře zmíněných diecézí, které doplní sbírky listin dvou nejmocnějších světských knížecích rodin dlouhodobě uplatňujících vliv v této oblasti – Welfů a Askánců. Mezi sledovanými prameny naopak chybí diplomatáře magdeburských arcibiskupů a míšeňských markrabat. Důvodem je stav zpřístupnění, neboť edice sahají do závěru 12., respektive do počátku třicátých let 13. století a neposkytují odpovídající srovnávací základ ve vztahu k ostatním sbírkám.

Volba pramenného materiálu vychází především ze skutečnosti, že v této oblasti došlo k sepsání právního zrcadla, jež výrazným způsobem ovlivňuje vnímání lenního institutu odbornou literaturou – tzv. Saského zrcadla (*Sachsenspiegel*). Vzhledem k tomu, že *Sachsenspiegel* nelze při zpracování problematiky opominout, bude příhodné využít k účelu práce právě prameny z místa jeho vzniku. Dílo Eike von Repgow se jakožto normativní pramen stalo jedním ze základních východisek právně-historického bádání, jehož závěry byly v posledních dekádách nejvíce podrobeny kritice. Rozbor diplomatických pramenů by tedy měl poskytnout vhodný korektiv k „teoretizujícímu“ textu právního zrcadla i pohled na praktickou podobu lenního institutu a jeho případný vývoj. Míra reflexe *Sachsenspiegela* v listinném materiálu z teritoria, kde Eike působil, může navíc naznačit, nakolik je vlastně zrcadlo vhodným nástrojem k interpretaci dalších, zejména pak českých pramenů.

Předmět analýzy představuje v prvé řadě latinská, popřípadě německá terminologie a její význam v rozmezí cca 10. až počátku 14. století. Vzhledem ke stavu dochování listinné produkce se však hlavní pozornost upírá na poslední dvě století vyznačeného období. Zaměříme se nejprve na pojmy *beneficium* a *feudum* (*ius beneficiale/feudale*), na výskyt termínů v listinném materiálu, na skladbu statků, jež byly takto označovány, na jejich držitele i na práva a povinnosti, které z propůjčení vyplývaly. Obdobným způsobem jsou analyzovány další pojmy s vazbou k lennímu institutu jako *vasallus*, *homagium/hominium*,

consilium et auxilium, fidelitas atd. Na rozbor listinářů navazuje identicky pojatá analýza nejvýznamnějších narativních pramenů saské provenience.

Přestože se využití historické sémantiky pro účely knihy nabízí,⁷ není tato metoda zcela bezproblémová. Lze namítnout, že spíše než vymezení dobového, obecně sdíleného významového pole, přináší rozbor zmiňovaných termínů pouze přehled o obsahu, který pojmům subjektivně přisuzovali diktátoři a písaři listin, či autoři kronik a analistických záznamů. Díky značně omezené skladbě dochovaného pramenného materiálu se však zejména na stránkách listin dostáváme nejlépe k tomu, co bychom mohli poněkud nadneseně nazvat „realitou všedního dne“. Diplomatické prameny informují o běžné agendě a správě církevního i světského dominia. Vzhledem k tomu, že zachycují směny a udělování zboží, definují rozsah majetku, práv i povinností, a v obecné rovině vypovídají o navázání či fungování personálních vazeb, můžeme oprávněně předpokládat, že účastníci transakcí byli srozuměni s vyzněním jejich obsahu. Je tak pravděpodobné, že kontext, v jakém termíny v listinách vystupují, není odtržen od dobové skutečnosti.

Výběr pramenů i sémantické metody má vedle již zmiňovaných některé další důvody. Kombinace diplomatářů z prostředí duchovních i světských knížat může odhalit případné rozdíly v přístupu k lennímu poměru mezi laiky a církevními institucemi. Soubor sedmi listinných sbírek lze navíc považovat za dosti reprezentativní, aby předcházela zkreslení vycházejícímu ze stavu edic. Většina analyzovaných diplomatářů byla sestavena ve druhé polovině 19., případně na samém počátku následujícího století, přičemž některé postrádají aparát náležející k moderním edičním řadám, zejména pak bližší rozbor pra-

7 Ačkoliv metoda inspirovala již starší bádání a její využití je patrné např. v pracích Zikmunda Wintera, Čeňka Zíbrta či Augusta Sedláčka, klíčový impuls dalšímu výzkumu poskytl práce Josefa Macka. Macek základní charakteristiku i cíle metody formuloval na přelomu šedesátých a sedmdesátých let v článku *Historická sémantika*, jenž však díky nástupu normalizace vyšel až s dvacetiletým zpožděním, ČČH 89, 1991, s. 1–30. Podrobný souhrn rozvoje historické sémantiky podávají Jaroslav DAVID, Radek ČECH, Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Lucie RADKOVÁ, Hana ŠŮSTKOVÁ, *Slovo a text v historickém kontextu. Perspektivy historickosémantické analýzy jazyka*, Brno 2013, s. 14–31; přehled využití metody v domácí historiografii přináší rovněž Petr ČORNEJ, *Význam Staročeského slovníku pro českou historiografii*, *Naše řeč* 81, 1998, číslo 2-3, s. 61–69.

vosti listin.⁸ Tuto nástrahu by však měl eliminovat zvolený metodický postup, který se zaměřuje na užívanou terminologii a s ní spjaté jevy. Nejde tedy o to, zda se událost skutečně odehrála zaznamenaným způsobem, ale především o sémantické pole zaznamenaných pojmů, tedy o význam, který současníci přičítali zachyceným termínům. Případnému zkreslení, jež by vycházelo ze zahrnutí fals, předchází také zvolené časové rozpětí i počet listinářů. Práce se orientuje na postižení obecnějších trendů a případných proměn, jejichž projevy na stránkách sedmi listinných sbírek pokrývajících čtyři století by neměly falzifikáty výrazně ovlivnit. Obdobný předpoklad platí rovněž ve vztahu k narativním pramenům. Přestože se jedná o díla různého zaměření (kroniky a anály) i rozsahu (od obsáhlých kronikářských děl Eike von Reggow či Arnolda z Lübecku až po drobné anonymní texty se vztahem ke zmiňovaným diecézím či knížecím dvorům), jejichž autoři přistupovali k textu s odlišnými úmysly, nebudeme sledovat pravdivost či způsob jejich výpovědi, ale pouze místo a smysl, který v příběhu zaujímají analyzované pojmy. Ve výsledku by

8 Askánci: *Codex diplomaticus Anhaltinus I. (936–1212)*, Otto von Heinemann (ed.), Dessau 1867–1873; *Codex diplomaticus Anhaltinus II. (1212–1300)*, Otto von Heinemann (ed.), Dessau 1875 (dále UB A I.–II.); Halberstadt: *Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt und seiner Bischöfe I (bis 1236)*, Gustav Schmidt (ed.), Leipzig 1883; *Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt und seiner Bischöfe II. (1236–1302)*, Gustav Schmidt (ed.), Leipzig 1884 (dále UB Halb. I.–II.); Hildesheim: *Urkundenbuch des Hochstifts Hildesheim und seiner Bischöfe I. (815–1221)*, Karl Janicke (ed.), Leipzig 1896; *Urkundenbuch des Hochstifts Hildesheim und seiner Bischöfe II. (1221–1260)*, Hermann Hoogeweg (ed.), Hannover – Leipzig 1901; *Urkundenbuch des Hochstifts Hildesheim und seiner Bischöfe III. (1260–1310)*, Hermann Hoogeweg (ed.), Hannover – Leipzig 1903 (dále UB Hild. I.–III.); Meissen: *Urkundenbuch des Hochstifts Meissen I.*, E. G. Gersdorf (ed.), Leipzig 1864 (dále UB Meiss. I.); Merseburg: *Urkundenbuch des Hochstifts Merseburg (962–1357)*, Paul Fridolin Kehr (ed.), Halle 1899 (dále UB Mers.); Naumburg: *Urkundenbuch des Hochstifts Naumburg I. (967–1207)*, Felix Rosenfeld (ed.), Magdeburg 1925; *Urkundenbuch des Hochstifts Naumburg II. (1207–1304)*, Hans K. Schulze (ed.). Auf der Grundlagen der Vorarbeiten von Felix Rosenfeld und Walter Möllenberg bearbeitet von Hans Patze und Josef Dolle, Köln – Weimar – Wien 2000 (dále UB Naum. I.–II.); Welfové: *Die Urkunden Heinrichs des Löwen, Herzogs von Sachsen und Bayern*, MGH Laienfürsten und Dynastienurkunden 1, Karl Jordan (ed.), Leipzig 1941 (dále UHdL); *Urkunden zur Geschichte der Herzöge von Braunschweig und Lüneburg*, Hans Sudendorf (ed.), Hannover 1859 (dále UGHBL).

měl tento postup přinést co nejširší a nejplastičtější obraz jevů, jež současníci s danou terminologií, a potažmo tedy s lenním institutem spojovali.

Struktura knihy

Záměru knihy je přizpůsobeno i rozvržení textu. První část se věnuje saským pramenům a výpovědní hodnotě listinného materiálu – počtu listin, jež užívají analyzované termíny, složení a rozsahu takto označených statků i popisu souvisejících jevů. Obdobným způsobem je sumarizován obsah narativních pramenů. K této kapitole náleží příloha se souhrnem v listinách doložených lenních statků na základě druhu držby a jejího rozsahu. Teprve následující kapitola přibližuje dosavadní přístup odborné literatury a postupy, které lze využít při interpretaci sestaveného souboru informací. Navazující oddíl ověřuje užívaná výkladová schémata na shromážděných pramenných zmínkách. Současně se snaží nabídnout vlastní vysvětlení zachycených jevů v případech, kdy výpověď pramenů není zcela v souladu s názory literatury. Vzhledem k tomu, že účelem knihy je rovněž srovnání mocenských struktur, věnuje se závěrečná kapitola vztahu mezi seniorem a vazalem. Zatímco v předchozích oddílech se ke slovu dostane především listinný materiál, tato kapitola vychází převážně z výpovědi narativních pramenů. Nejde přitom pouze o popis vazby mezi pánem a vazalem i souvisejících povinností, ale také o zachycení dalších jevů, které by bylo možné označit za charakteristické.

Nastíněné rozvržení textu má čtenáři umožnit, aby se co nejprůhledněji a nejpodrobněji seznámil s výpovědi zahraniční pramenné základny, možnými interpretačními přístupy, jejich slabiny i případnou korekcí, kterou můžeme na základě sledovaného souboru vypracovat. Rozbor pramenů doplněný o detailní přílohu s výpisem jednotlivých užitých listin by měl současně umožnit co nejsnazší orientaci v problému, užitém výkladu a argumentaci i možnost případné falzifikace autorových závěrů.

V druhé části využijeme získaný obraz fungování lenního institutu ke srovnání s domácím prostředím. Zaměříme se nejprve na stav bádání ke struktuře přemyslovského „státu“, zejména s ohledem na využívání odkazu na lenní poměr. Podobně jako v předchozích kapitolách rozebereme terminologii užívanou prameny a hlavní sporné body v probíhající diskusi zasadíme do kontextu

výsledků první části knihy. Výsledná komparace by měla nabídnout nejen nový pohled na některé opakovaně se vracějící otázky, ale také postihnout možnosti, pozitivita i zápory užití metody.

Ztraceno v překladu

Terminologie středověkých pramenů není jedinou nástrahou při zpracování předkládaného tématu. Zejména německá historická věda užívá propracované pojmosloví, které v českém jazyce postrádá nejen odpovídající ekvivalenty, ale často také výstižné překlady. Jedním z těchto slov je samo označení *Lehnswesen*, které zahrnuje soubor znaků a jevů souvisejících s propůjčováním statků označovaných jako *léno* (*Lehen*). Pro překlad termínu *Lehnswesen* se v domácí literatuře ustálilo spojení *lenní institut*, které je užíváno i v tomto textu.

Ústřední úlohu v rámci tématu hraje pojem *léno*. Termín se vžil pro označení propůjčeného statku, jehož udělení zakládalo určitý „právní“ vztah mezi udílejícím (pánem) a příjemcem (vazalem); poměr, jenž se vyznačoval závazkem ochrany ze strany seniora a věrnosti i služby (zejména vojenské) ze strany vazala. Jedním ze sporných bodů diskuse probíhající v zahraniční literatuře je vazba mezi latinskými pojmy *beneficium/feudum* a termínem *léno* užívaným v různé podobě v národních jazycích. Jak ukázaly zejména výzkumy posledních let, nelze výrazy *beneficium/feudum* automaticky pokládat za synonyma k termínu *léno*. Oba latinské pojmy se užívaly k popisu různých druhů vztahů, které mohou, nicméně také nemusí odpovídat pojmu *léno*, jehož náplň výrazně ovlivnilo lenní právo pozdního středověku a na něj navazující právně-historické bádání.

Pro účely první části knihy je výraz *léno* užíván v posunutém významu – nikoliv ve smyslu *Lehen*, ale obecnějšího pojmu *Leihe*. *Lénem* se rozumí jakýkoliv statek označený prameny jako *beneficium* či *feudum*, aniž by jeho udělení bylo automaticky znakem konkrétního vztahu zakládajícího určitý druh povinnosti. Bližší popis jevů, které se za zmíněnými latinskými výrazy skrývaly, představuje jeden z cílů této knihy. Obdobně je také termín *leník* užíván k pojmenování držitele *léna*, bez ohledu na to, jaké bylo jeho sociální postavení či druh závazku. Naopak výraz *vazal* a odvozené složeniny (kupříkladu *vazalské léno*) slouží k označení držitele *léna* či vztahu, s nímž se pojila charakteristika uvedená na počátku předchozího odstavce.

V kapitolách věnovaných domácím poměrům již výraz *léno* odkazuje k závěrům dosaženým na základě předchozího rozboru. Zásadní problém totiž představuje sama otázka, do jaké míry odpovídá náplň terminologie zahraničních pramenů kontextu, jež s identickou terminologií spojují záznamy domácí provenience. Tedy zda je pojem *léno*, jakožto *terminus technicus* vyznačující se určitými charakteristickými znaky, vhodným referenčním rámcem pro výklad pramenů domácí provenience.

Často v textu vystupuje pojem „alod“ a další termíny užívané v knize jako jeho synonyma (patrimoniální, svobodné, soukromé majetky apod.). Sama o sobě představuje otázka vlastnictví a jeho struktury sporné a těžko jednoznačně uchopitelné téma medievistického bádání. Rovněž výraz „alod“ zůstává problematický, neboť latinské slovo *alodium* označovalo dědičný majetek bez ohledu na vlastnický vztah. Přestože se v pramenech (např. v *Domesday book*) vyskytuje jako protiklad feudální držby, uchoval si termín obecně širší významové pole.⁹ Pro účely knihy je však alod chápán v maximálně zjednodušeném smyslu jako soukromý majetek v plném vlastnictví držitele, tedy jako termín stojící v protikladu k různým formám propůjčené držby. Neméně frekventovanými jsou pojmy aristokracie, šlechta, v kapitolách věnovaných domácímu prostředí termíny předáci či velmoži. Šlechta jako elitní sociální skupina, jejíž privilegovaný status se zakládal na dědičných „genetických“ vlastnostech i majetkovém zázemí, nepochybně vystupuje v saských pramenech. Problematičtější je užití termínu ve vztahu k domácímu prostředí, zejména s ohledem na období 10.–12. století, kdy tato společenská vrstva procházela dynamickým vývojem a proměnami.¹⁰ Všechny zmíněné pojmy jsou tedy užívány v obecnější rovině pro osoby privilegovaného postavení, které si nárokovaly a také vykonávaly moc nad nižšími svobodnými vrstvami společnosti, bez ohledu na vlastní majetkové vybavení či hloubku genealogické tradice. Další, méně frekventované termíny jsou vysvětleny na příslušném místě v textu či v poznámkovém aparátu.

9 Srov. LexMA 1 (2000), 440–441. Viz také James Clarke HOLT, *Colonial England, 1066–1215*, London – Rio Grande 1997, s. 115nn., 197–221; srov. též heslo *alodis* in: Du Cange et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (<http://ducange.enc.sorbonne.fr/ALODIS>).

10 K definici šlechty v domácímu prostředí zejména Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 9nn.

Ve sledovaném diplomatickém materiálu se v období 10. až poč. 14. století nachází celkem 1232 listin, které ve vztahu k majetkové držbě propůjčené laikům užívají termíny *beneficium* či *feudum* (event. formu udělení *iure beneficiarii* *feudali*).¹¹ Celý soubor vykazuje jednotný terminologický vývoj. Do druhé poloviny 12. věku dominuje užívání pojmu *beneficium*. Teprve s koncem století se začíná výrazněji objevovat označení *feudum*, které v první polovině 13. století postupně převládá. V jeho druhé polovině jsou jako *beneficium* označovány výlučně církevní prebendy, zatímco pro statky udělené světským osobám se v praxi kancelářů plně prosadil druhý uvedený termín.¹²

Sporadicky se objevují termíny *iustum/verum beneficium/feudum*. Mezi takto označenými statky nalézáme hrady i města,¹³ rozsáhlejší územní celky i jednotlivé pozemky,¹⁴ peněžní rentu a desátek,¹⁵ vinici,¹⁶ stejně jako souhrn peněžních a naturálních výnosů, jež vdova Markéta *nomine dotalicii tenet*

11 V tomto počtu nejsou zahrnuty případy, kdy se termínem *beneficium* označuje prebenda církevního hodnostáře. Zohledněny nebyly rovněž listiny, které sice hovoří o propůjčení majetku, nespécifikují však jeho držbu uvedenou „lenní“ terminologií.

12 Výjimkami jsou listiny UB Halb. II.: č. 877 (1253); č. 922 (1257); UB Naum. II.: č. 254 (1252); listina UB A II: č. 379 (1270) užívá spojení *in beneficio feudali*; UB Halb. II.: č. 1453 (1283) uvádí, že kaplan držel roční rentu *iure pheodali*.

13 Až na dva případy pocházejí všechny doklady „pravého léna“ z druhé poloviny 13., případně počátku 14. století. UB Halb. II.: č. 1159 (1267 – *iusto titulo pheodali*); UB Hild. I.: č. 263 (1150 – *in beneficio iusto*); UB Meiss. I.: č. 206 (1268 – *verum feudum*); UB Mers.: č. 568 (1292 – *iusto feudali tytulo*); UB Naum. II.: č. 445 (1276 – *iusto feudali tytulo*); č. 525 (1284 – *iusto tytulo feudali*); č. 699 (1294 – *iusto tytulo feudali*); UGHBL: č. 114 (1289 – *iusto tytulo feudali*).

14 UB Naum. II.: č. 630 (1290 – *iusto tytulo feudali*); č. 713 (1295 – *iusto tytulo feudali*); č. 786 (1300 – *tytulo iusti feudi*); č. 831 (1304 – *tytulo iusti feudi*).

15 UB Halb. II.: č. 1570 (1291 – *iusto pheodali tytulo*); UB Naum. II.: č. 803 (1302 – *iusto tytulo feudali*).

16 UB Naum. II.: č. 755 (1297 – *tytulo iusti feudi*).

sive possidet titulo iusti feudi od míšeňského biskupa.¹⁷ Odkazy na „pravé léno“ se objevují také u zástavních smluv, které při nevyplacení domluvené částky zajišťovaly věřiteli a jeho potomkům dědičnou držbu zastavených statků.¹⁸

V několika případech listiny specifikují lenní poměr pomocí odkazu na „ministeriální právo“, jako třeba diplom z roku 1283, který hovoří o *iure feodali ministerialium, quod vulgariter dicitur hovelen*.¹⁹ Především ve druhé polovině 13. století užívají latinské listiny při odkazu na ministeriální právo německý výraz *hovelen* (*Hoflehen*), převážně ve spojení *pheodo, quod vulgariter vocatur hovelen* či *feodali iure, quod hovelen vulgariter appellatur*.²⁰ Obdobně se v latinských textech setkáváme s německým upřesněním v případě tzv. „hradních lén“ (*Burglehen*).²¹ V jediném případě je doloženo spojení „dědičné léno“ (*Erblehen*).²²

Německy psané listiny se objevují zejména ve druhé polovině 13. století, jejich zastoupení však do konce sledovaného období zůstává minimální. Tomu odpovídá rovněž počet doložených termínů *lehen/lenel/leen*, které nacházíme v několika málo listinách z konce 13. a počátku 14. století.²³ Znovu se setká-

17 UB Meiss. I.: č. 350 (1313), obdobně také vdova *de Stosene* se syny držela jeden lán *iusto titulo feudali*, UB Naum. II.: č. 492 (1284). K zabezpečení vdovy skrze tzv. *dotalicium* viz níže.

18 UB A II.: č. 156 (1242 – *iusto feodo [...] erimus nos et nostri heredes predicti feodi perpetui possessores*); UB Hild. III.: č. 627 (1283 – *pro iusto feodo iure hereditario remanerent*); č. 864 (1290 – *iure iusti pheodi apud nos et heredes nostros perpetuo remanebunt*).

19 UB Hild. III.: č. 652; další doložené odkazy na *ius ministerialium*: UB Halb. II.: č. 1040 (1262); UB Hild. I.: č. 422 (1183); č. 522 (1196); č. 526 (1196–1197); č. 531 (1197); č. 751 (1220); UB Hild. II.: č. 262 (1222); č. 337 (1228); UB Hild. III.: č. 577 (1281).

20 UB A. II.: č. 278 (1262); č. 384 (1271); UB Halb. II.: č. 676 (1238); č. 775 (1247); č. 886 (1254); č. 1040 (1262); č. 1203 (1269); č. 1233 (1271); č. 1269 (1273); č. 1341 (1279); č. 1692 (1300); UB Hild. III.: č. 632 (1282); č. 652 (1283).

21 Jak německá forma *burglehen/burglen* tak latinský ekvivalent *castrense feudum* se ve sledovaných pramenech opět vyskytuje především v druhé polovině 13. století, srov.: UB Halb. II.: č. 733 (1244); č. 877 (1253); č. 1512 (1288); UB Hild III.: č. 487 (1278); UB Meiss. I.: č. 242 (1278); č. 338 (1305); UB Mers.: č. 318 (1265); UGHBL: č. 141 (1295). V jednom případě listina neuvádí termín „hradní léno“, uvádí však, že jistý *miles Albert* měl *in beneficio* statky *pro custodia castris nostri Sconenbert*, UB Naum. II.: č. 26 (1217).

22 UB Mers.: č. 41 (1013): „*ereditarium beneficium, quod vulgò erblehen dicitur*“.

23 UB Hild. III.: č. 1693 (1309); UB Meiss. I.: č. 338 (1305); UB Naum. II.: č. 422 (1274);

váme se způsobem obléhnutí *zu rechteme lene*, přičemž v jednom případě se jedná o duplicitní německé vyhotovení již uvedené latinské listiny užívající spojení *iusto feodali tytulo*.²⁴ Mezi statky udělenými *zu rechteme lene* je doloženo původně hradní léno i příjem z fojstství města Hildesheim, který od biskupa pro sebe, své syny a jejich dědice zakoupila Alžběta, vdova po měšťanovi Jindřichovi Schönekind.²⁵

Ne vždy listina specifikuje propůjčený majetek. Pouze v 954 případech je zachycen, případně blíže popsán konkrétní statek. Zbylé listiny pouze obecně hovoří o udělených lénech, nebo se jedná o prohlášení církevních institucí a jejich představitelů, že nedopustí zcizování majetku skrze lenní i jiné formy propůjčení. Po celé období zůstává stabilní skladba doložených lenních statků. Přestože obecně převažují zmínky o držení půdy, nelze říci, že by pro určité období bylo charakteristické pouze nabývání jistého druhu zboží. Tedy že by například ve starším období výrazněji dominovalo propůjčování nemovitostí, zatímco v mladším by stoupala doložená držba výnosů. Poměr mezi jednotlivými druhy statků se udržuje na stejné úrovni.

č. 681 (1292); UGHBL: č. 169–170 (1302). Výjimkou je listina Jindřicha VI. pro klášter Bosau z roku 1196, kterou císař daruje ves *Marienthal cum XX duobus mansis, qui in vulgari dicuntur lehen*, UB Naum. I.: 366. V tomto případě však zřejmě výraz *lehen* neznalil způsob držby, nýbrž byl použit jako označení daného statku. Podobný příklad nabízí soupis příjmů hildesheimského děkana Johanna z let 1277–1286, kde nacházíme zápisy: *In Aleg(remissen) sunt v mansi, qui dicuntur lenhove, quorum quilibet dat viii sol. a Illa bona que dicuntur lene de Luule ii tal.*, UB Hild. III.: č. 484. K využití termínu *beneficium, feudum, lehen* pouze pro označení určitých statků srov. např. Gertrud THOMA, *Leibformen zwischen Grundherrschaft und Lehnswesen. Beneficia, lehen und feoda in hochmittelalterlichen Urbaren*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 375nn.

24 UB Mers.: č. 568 (1292).

25 UB Meiss. I.: č. 338; UB Hild. III.: č. 1693: „[...] *vruwen Ilseben wedewen Henrikes Schonekindes unde oren sonen Hermene, Iohanne, Conrade, Benrike unde oren erven teyn mark gheldes lodiges sulveres in unser voghedie to Hildensem vor hundred lodighe mark unde gheleghen to rechteme lene*. Dochovala se i listina vyhotovená ze strany paní Alžběty, viz *Urkundenbuch der Stadt Hildesheim I*, Richard Doebner (ed.), Hildesheim 1881, č. 605. Vzhledem k tomu, že diplom hovoří o možnosti biskupa a kapituly příjem vykoupit, jedná se v podstatě o spojení léna a zástavy, k čemuž srov. níže.

Udělené statky

Doloženou držbu můžeme rozdělit do tří základních kategorií: nemovitý majetek, movitosti (peněžní či naturální výnosy), úřady/práva. Nemovitý majetek, který tvoří přibližně 63% všech zachycených lén, sestával především z pozemkové držby vyměřené na lány (*mansus*).²⁶ Nejčastěji udávaná rozloha se přitom pohybuje v rozmezí do pěti lánů. Statky v tomto rozsahu tvoří přibližně 41% z celého souboru (a dokonce 66% z postižených nemovitostí).²⁷ Udělení většího počtu lánů je doloženo v necelých 7% (resp. 10% z nemovité držby) případech.²⁸ Vesnice či jejich části tvoří necelá 4% (6%), hrady nebo „města“ pak rovněž 4% (6%). V menším počtu se setkáváme se samostatným udělením hospodářských dvorců bez uvedení příslušející pozemkové výměry – 2% (3%) – a mlýnů 2% (3%). Nevelké zastoupení vykazují také části lesních porostů 2% (3%). Spíše ojediněle se pak setkáváme s poli, zahradami, loukami, vinicemi, domy či solivary. Ve dvou případech držela světská osoba kostel *iure beneficii* či *in feodo*.²⁹ Tyto zmínky však mohou spíše než k vlastnímu objektu odkazovat k výkonu patronátních práv. Výjimečně se setkáváme rovněž s propůjčením přívozu/brodu (*passagium*).³⁰ Přibližně 9% tvoří léna, která se skládají z různorodé nemovité držby doplněné případně o movité příjmy a výkon práv.³¹

-
- 26 Výměru lánů uvádějí listiny ojediněle, v jednom případě je vyčíslena na 30 jiter (*iugera*), UB Hild. III., č. 908. V dalších dvou případech čítá polovina lánů 15 resp. 16 jiter, UB Hild. II., č. 516; UB Hild. III., č. 700. Průměrná velikost lánů se tak zřejmě většinou pohybovala okolo 30 jiter, ačkoliv v jednom doloženém případě výměry lánů hovoří listina o 42 jitrech, UB Hild. III., č. 1429. Listiny rozříděné do kategorií podle velikosti držby se nacházejí v příloze, nejsou zde proto znovu vypisovány v poznámkovém aparátu. Odkazy na listiny jsou užívány pouze v případě, že je v textu poukazováno na konkrétní případy či výjimky.
- 27 Z výpočtů uvedených v závorkách, tedy ve vztahu pouze k nemovité držbě, byla vynechána kategorie č. XXVII. (viz příloha), neboť léna sestávající z většího množství různorodých položek (nemovitosti, příjmy, práva) není možné kvantitativně třídit obdobně jako ostatní kategorie.
- 28 I zde však až na výjimky převládá rozloha do 15 lánů, srov. přehled s. 183.
- 29 UB Hild I.: č. 210; UB Naum. II.: č. 409.
- 30 UB Naum. II.: č. 131.
- 31 Ani v případě lén sestávajících z více různých druhů statků nelze přehledně, že se většinou nejednalo o rozsáhlá vlastnictví, srov. přehled s. 186–190.

Významnou položku mezi lenními statky představovaly příjmy vyjádřené naturálním i peněžním výnosem, které se na celém souboru podílejí 19%. V naprosté většině jsou označeny jako desátky (*decima*). Méně často se jmenují příjmy z mince, cla a peněžní renty.³² V menším počtu případů listiny uvádějí, z čeho je daný desátek vybírán,³³ převážně se omezují na prosté konstatování držby. Přestože se desátek mohl vázat na celé vsi či několik desítek lánů,³⁴ nechyběly ani desátky z jednoho pole (*campus*) či několika jiter.³⁵ Běžně se udělovaly pouze části desátku (poloviny, čtvrtiny, osminy atd.), často do společného užívání několika držitelům.³⁶ Zcela výjimečně se pak dozvídáme o výši desátku z konkrétního statku.³⁷

Poslední zmíněnou skupinu tvoří úřady či výkon práv, jejichž zastoupení dosahuje 9%. Až na výjimky se jedná o propůjčení fojtských práv (*advocatia, advocatus*), pouze v jednotlivých případech se setkáváme s udělením patronát-

32 UB A I.: č. 298; UB A II.: č. 156; č. 384; č. 720; UB Halb. I. č. 206; č. 503; UB Hild. I.: č. 760; UB Hild. II.: č. 665; č. 744; UB Hild. III.: č. 1673; UB Meiss. I.: č. 64; č. 295; č. 297; UB Naum. II.: č. 315; č. 381; č. 392; č. 703; UGHBL: č. 32; č. 70; UHdL: č. 52.

33 UB A II.: č. 795; UB Halb. I.: č. 239; č. 375; č. 440; č. 500; č. 517; č. 534; UB Halb. II.: č. 713; č. 726; č. 1117; č. 1190; č. 1191; č. 1194; č. 1320; č. 1369; č. 1508; č. 1519; č. 1541a; č. 1629; UB Hild. I: č. 201; UB Hild. II.: č. 441; UB Hild. III.: č. 557; č. 994; UB Meiss. I.: č. 188; č. 303; UB Mers.: č. 449; UB Naum. I.: č. 155; UB Naum. II.: č. 472; č. 477.

34 UB Meiss. I.: č. 303; UB Halb. II.: č. 1194.

35 UB Halb. II.: č. 726; UB Halb. I.: č. 440.

36 Např. UB Hild. III.: č. 1184.

37 UB Halb. II.: č. 1508 (*decimam unius mansi, scilicet duo hyemalis et duo maldra estivalis annone*); UB Meiss. I.: č. 188 (*decimam, videlicet quinque maldaria et quatuor modios, medietatem siliginis et avenae medietatem, de sedecim mansis*); č. 303 (*decimam in villa Baytitz, videlicet duodecim scoccos sic distinctos, tres scoccos tritici, totidem siliginis et sex avenae, et in villa Torsewitz sedecim scoccos, videlicet octo siliginis et octo avenae*); UB Mers.: č. 449 (*decimam de tredecim mansis [...] non in sexaginas, sed in mensuris solvitur isto modo: quilibet mansus octo solvit mensuras quadruplicis annone et duos pullos. ita quod quatuor mesure tres heimezzen Pigaiuenses faciunt usuales*); UB Naum. II.: č. 769 (*quinque sexagenas siliginis et totidem avene*); č. 830 (*duodecim modios siliginis et triginta avene*).

ních práv,³⁸ hrabství (*comitatus*)³⁹ a dalších.⁴⁰ Podobně jako u desátků jsme i u fojtských práv minimálně informováni, k čemu se reálně vztahují. Z doložených případů je pouze zřejmé, že pravomoc fojta mohla být propůjčena nad několika desítkami lánů stejně jako nad lánem jediným.⁴¹ Mimo uvedené kategorie se ojediněle setkáváme také s odkazem na držbu lidí *in beneficio* či *tytulo pheodali*.⁴²

Na první pohled zjevným problémem zachycených lén je omezená možnost jejich hlubšího kvalitativního rozlišení. Tento nedostatek se netýká pouze desátků a fojtských práv, u nichž ve valné většině případů neznáme příslušný majetek ani rozsah a skladbu vykonávaných práv. Situace je komplikovaná rovněž u nemovitostí, což nejlépe ukazují výměny lén. Listiny například dokládají směnu jedné vesnice za čtyři; výměnu osmi lánů za dvanáct a půl lánu, pět parcel a výnos ze soli; případně je deset lánů a dva mlýny nahrazeno polovinou vsi, desátkem z ní, patronátem nad jejím kostelem a pěti lány v další vesnici.⁴³ Uvedené příklady nejsou svědectvím (ne)výhodnosti dané směny, ale spíše ukázkou obtížně uchopitelného ocenění zmíněných statků.⁴⁴ Vlastní

38 UB A II.: č. 404; č. 592; UB Halb. I.: č. 629; UB Mers.: č. 296; č. 321; UB Naum. II.: č. 23; č. 801.

39 UB Halb. I.: č. 76; UB Halb. II.: č. 953; UB Hild. I.: č. 86; UB Hild. II.: č. 285; UB Naum. II.: č. 592; č. 838; UGHBL: č. 13; č. 19; č. 49.

40 UB A II.: č. 607 (*villicatio*); UB Halb. II.: č. 1247 (*beneficium porte*); UB Hild. II.: č. 160 (*dapyferatus*).

41 UB A II.: č. 247; č. 267; č. 394; č. 886; UB Halb. II.: č. 673; č. 676; č. 752; č. 927; č. 986; č. 1348; č. 1484; UB Hild. I.: č. 592; UB Hild. II.: č. 432; UB Hild. III.: č. 329; č. 1058; UB Meiss. I.: č. 93; UB Naum. II.: č. 371; č. 531; č. 538; č. 607; č. 815.

42 V soupisu lén propůjčených Luthardem z Meinersen, k jehož sepsání došlo zřejmě okolo roku 1226, je zmíněn jistý Gerradus, který mimo jiné držel *quingaginta homines in beneficio*, UGHBL: č. 10, s. 8; ve stejném listináři se nachází také lenní registr mindenského biskupa Gottfrieda z počátku 14. století, kde je zachycen Tydericus držící *in hanouere decem mansos et quatuor homines*, dále Ludolf mající *tres mansos in hupede iure ministeriali et quosdam homines tytulo pheodali*, a Bertram s Wilbrandem, kteří vedle lánů drželi rovněž *quosdam homines*, UGHBL: č. 184, s. 108 a 110; držbu půdy spolu s lidmi zmiňuje rovněž UB Hild. III.: č. 852.

43 UB Halb. II.: č. 736; UB Hild. III.: č. 408; UB Naum. I.: č. 175.

44 Dobře tuto skutečnost ilustrují také různě vysoké prodejní částky či sumy placené za držbu statků, viz níže.

rozsah zboží automaticky nevyovídá o jeho hodnotě, která se nepochybně odvíjela rovněž od kvality vyměřené půdy, rozlohy a faktického stavu vesnice či výnosu mlýna a dalších faktorů, o nichž listiny v podstatě mlčí.

Přesto u výčtu nemovitostí nelze přehlédnout, že v analyzovaných diplomatářiích převažují udělení/převody lén sestávajících z menší pozemkové držby. Tento fakt nutně nevyovídá o reálném rozsahu statků držených příslušnými osobami.⁴⁵ Za povšimnutí stojí spíše skutečnost, že se v souboru jen výjimečně objevují rozsáhlejší celky majetků a práv propůjčené církevními institucemi do rukou saských knížecích a hraběcích rodin.⁴⁶ Nejpozději od poloviny 12. století přitom diplomatáři nabízejí souvislou řadu listin, jejichž počet se nadále zvyšuje s příchodem následujícího věku. Přestože během tohoto více jak půl druhého století docházelo ke generačním výměnám na straně saských urozených i k řadě změn na biskupských stolcích sledovaných diecézí, jen výjimečně se v souboru setkáváme s listinami, jež by zachycovaly potvrzení/obnovení lenního svazku a výčet držených lén. Jedná se navíc o případy,

45 Mezi listinami se bohužel nacházejí pouze čtyři obsáhlejší soupisy lén. Patrně okolo roku 1226 nechal Luthard z Meinersern vyhotovit registr zboží, které od něj drželi jeho *milites* v léno (*in beneficio*). Jedná se jednoduchý přehled osob spolu s údajem o množství, případně o umístění drženího zboží. Luthardovi muži drželi různorodý konglomerát statků zahrnující nemovitý majetek, fojtská práva i peněžní příjmy. Rozsah statků se přitom pohyboval od půl lánů až po držbu zahrnující půl desátku, 46,5 lánů nacházejících se na řadě lokalit, místo pro mlýn, půl desátku a fojtsví nad 154 lánů. UGHBL: č. 10. Obdobný soupis, vykazující takřka identické charakteristiky, nechali následovníci Lutharda vyhotovit k roku 1279, UGHBL: č. 79. Z roku 1258 pochází patrně neúplná část soupisu statků, které od vévody z Brunšviku držel hrabě z Blankenburgu, UGHBL: č. 45. Nejobsáhlejším registrem je soupis lén biskupství Minden z let 1304–1324, který obsahuje na 768 údajů o držitelích mindenských lén, přičemž ale u některých chybí údaj o uděleném zboží. Opět se však jedná pouze o jednoduchý výčet se jménem a stručným popisem léna. UGHBL: č. 184. Vzhledem k podobě zmíněných registrů je poměrně obtížné užít je k jakékoli kvalitativní analýze lenních statků. Údaje o rozsahu statků mohou být zavádějící, neboť neznáme reálnou hodnotu drženího zboží.

46 Rozsáhlejší celky církevního zboží v rukou urozených uvádí např. Georg WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 6, bearbeitet von Gerhard Seeliger, Berlin 1896², s. 106nn.; na příkladu lenního soupisu hrabat z Regensteinu a Blankenburgu podrobně popsali rozsah a složení lenních statků Lutz FENSKE – Ulrich SCHWARZ, *Das Lehnverzeichnis Graf Heinrichs I. von Regenstein 1212/1217. Gräfliche Herrschaft, Lehen und niederer Adel am Nordostharz*, Göttingen 1990, zejm. s. 90nn.

kdy se udělený majetek nebo jeho část staly předmětem sporu.⁴⁷ Tato skutečnost je pravděpodobně nejen důsledkem faktické dědičnosti lén, ale také svědectvím o využívání písemné agendy. Kanceláře běžně sahaly k zlistinění u sporných případů, změn či navázání lenního poměru bez ohledu na rozlohu a význam majetku, zatímco u jevů vykazujících dlouhodobou kontinuitu (jako je právě přechod lén na potomky či další dědice) zřejmě dominovalo potvrzení/obnovení skrze symbolický akt bez potřeby písemného svědectví.

Držitelé a dědičnost

Sociální skladba oblétných zahrnuje všechna patra společenské hierarchie. Mezi držiteli lén nechybí císař spolu s významnými knížaty, hraběcí rody i další *nobiles*, níže postavení *militēs*, ministeriálové,⁴⁸ zahraniční kolonisté, ale také měšťané i lidé spíše služebného postavení jako například kuchař.⁴⁹ Statky do držení *iure feudali* si však mohli zakoupit dokonce i osobně závislí *litones*.⁵⁰

47 UB Naum II.: č. 592; UGHBL: č. 11; č. 23; stejně sporadicky se setkáváme s obnovením lenního slibu vůči světským pánům. V mírové smlouvě s lantkrabětem Jindřichem z Míšně se durynští páni zavázali, že od Jindřicha přijmou všechna léna, která od lantkraběte drží, UB A II.: č. 181. V listině z roku 1293 vyzval hrabě Jindřich z Wohldenbergu své vazaly, kteří doposud skládali za propůjčeného statky *homagium* do rukou jeho a jeho synovce Jindřicha, aby napříště přijímali zboží již jen od druhého jmenovaného, UB Hild. III.: č. 992.

48 Císař Friedrich I. patřil spolu s dalšími významnými knížaty k držitelům lén kláštera Fulda: UB A I.: č. 502. Držitelé lén definovaní jako *comites*, *nobiles*, *militēs* či *ministeriales* tvoří naprostou většinu zaznamenaných oblétných a jejich úplný výčet by na tomto místě nepřinášel nic podstatného pro účely této práce.

49 Oblétní kolonistů např. UB A I.: č. 454; UB A II.: č. 272; doložená oblétní měšťanů či vykonavatelů různých povolání: UB A II.: č. 267; č. 272; č. 324; č. 379; č. 386; č. 795; č. 843; UB Halb. II.: č. 721; č. 973; č. 1511; č. 1578; č. 1581; č. 1618; č. 1629; UB Hild. I.: č. 269; č. 564 (*cocus*); č. 762 (*cantor*); UB Hild. III.: č. 47; č. 226; č. 282; č. 273; č. 498; č. 504; č. 704; č. 908; č. 1128; č. 1182; č. 1315; č. 1600; č. 1507; UB Mers.: č. 231; č. 579; č. 559; UB Naum. II.: č. 39; č. 262; č. 466; č. 492; č. 703; č. 711; č. 712; č. 727; č. 728; č. 824; č. 830; UGHBL: č. 79 (*sartor*); UHdL: č. 27.

50 *Litones* (*liti*, *lizzii*) patřili ve druhé polovině 13. století (1266), do níž se listina hlásí, v podstatě mezi „nevolnické“ vrstvy obyvatelstva připoutaného k půdě, srov. LexMA 5 (2000), 2016–2017, což ostatně potvrzuje i daný záznam, kde vystupují jako lidé goslar-

Díky zachyceným prodejům a směnám, u nichž docházelo k rezignaci všech případných držitelů, můžeme sledovat, jak byla léna propůjčována skrze celé sociální spektrum. Míšeňský markrabě Dětrich držel vesnici od naumburského biskupství, sám ji však udělil jistému Bertoldovi z Boblas, od něhož ves získal *miles* Albert. Ani on ale nebyl posledním v řadě, neboť z jeho rukou drželi části vesnice bezejmenní *militēs*.⁵¹ Podobně sledujeme cestu desátku, který od halberstadského biskupství dostal urozený (*nobilis*) Herman, jenž jím oblénil dva bratry Wasmoda a Jindřicha spolu s jejich manželkami. Wasmod však svou půlku desátku dále propůjčil *in feodo* dvěma bratrům, brunšvickým měšťanům, a jejich synům.⁵² Obdobnou poutí prošel rovněž nespecifikovaný počet lánů merseburského biskupství, které nejprve získal purkrabí Siegfried z Leising, od něhož je držel *miles* Albert, jenž dále pěti jitry oblénil merseburského měšťana Dětricha.⁵³ Zejména první uvedený záznam je v podstatě ukázkovým příkladem *Heerschildu*, kdy postupně předávání vesnice odhaluje jednotlivé stupně lenní pyramidy a závislosti. Nechybí však také příklady oblénění měšťanů i služebníků přímo z rukou církevních či světských knížat.⁵⁴

ských kanovníků, UB A II.: č. 324: „[...] *Olricus et Henricus fratres milites dicti de Wedestorp advocatiam [...] litionibus et hominibus eiusdem ecclesie Goslariensis vendiderunt [...] et eisdem litionibus in feodo porrexerunt iure feudali [...] Promiserunt etiam, quod ipsi et ipsorum pueri et heredes eorum ipsis litionibus et eorum heredibus prefatam advocatiam in Reinsteade porrigere tenentur absque aliqua exactione, et hoc dictis litionibus et eorum heredibus a sepe dictis Olrico et Henrico et eorum posteris in perpetuum servabitur inconvulsam*“.

51 UB Naum. I.: č. 418 (1204): „[...] *marchione Theoderico eandem villam nobis resignante, quam iure feodi a nobis tenuerat et eodem iure Bertoldo de Bobeluz contulerat, a quo item Albertus miles iure beneficii eam possederat [...] et milites, qui parte eiusdem ville ab eo inbeneficiati fuerant*“.

52 UB Halb. II.: č. 721 (1243).

53 UB Mers.: č. 231 (1236).

54 Např. UB A II.: č. 379; UB Halb. II.: č. 1581; č. 1629; UB Hild. I.: č. 762; UB Hild. III.: č. 498; UGHBL: č. 79; UHdL: č. 27. K základním pracím náleží Julius FICKER, *Vom Heerschilde. Ein Beitrag zur deutschen Reichs- und Rechtsgeschichte*, Innsbruck 1862, přestože jeho názory na systematiku a význam *Heerschildu* jsou částečně překonané. Zatímco Ficker spatřoval v *Heerschildu*, zachyceném zejména v *Sachsenspiegeln*, i přes vědomí řady odchylek funkční obraz lenní pyramidy, která pro každý svůj stupeň stanovil určitý závazný právní rámec, dospěly mladší práce k interpretaci *Heerschildu* jako spíše idealizované představy, která sice nebyla zcela odtržena od reality, postrádala však jasně dané právní ukotvení i všeobecnou platnost – „[...] *nicht ein System zwingender Normen, sondern von*

Pravidelně se setkáváme se společným obléháním bratrů či dalších mužských příbuzných.⁵⁵ Společné držení je zmiňováno také v případě manželů,⁵⁶ a manželky rovněž vyjadřovaly souhlas s odstoupením léna v důsledku prodeje či výměny.⁵⁷ Samotné ženy vystupovaly v držení léna především jako vdovy,⁵⁸ často s dovětkem, že se jedná o tzv. *lippedinge* (*Leibgedinge*). Tedy o právo, které ženě zajišťovalo do konce života užívání lén či alespoň jejich části po

Ordnungsvorschriften, leges imperfectae.“, Heinrich MITTEIS, *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1933, s. 438; k čemuž srov. Karl-Friedrich KRIEGER, *Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter (ca. 1200–1437)*, Aalen 1979, zejména s. 119nn.; v obecnější rovině pak Gerhard THEUERKAUF, *Lex, Speculum, Compendium iuris: Rechtsaufzeichnung und Rechtsbewusstsein in Norddeutschland vom 8. bis zum 16. Jahrhundert*, Forschungen zur Deutschen Rechtsgeschichte 6, Köln – Graz 1968.

- 55 UB A II.: č. 404; č. 466; č. 592; č. 795 (se švagrem); UB Halb. I.: č. 123; č. 362; č. 499; UB Halb. II.: č. 721; č. 773; č. 796; č. 922; č. 927; č. 1004; č. 1511; č. 1570; č. 1643; č. 1692 (bratři spolu se strýcem); UB Hild. I.: č. 201; č. 282; č. 348; č. 401; č. 409; č. 422; č. 433; č. 508; č. 564; č. 577; č. 614; č. 625 (bratři spolu se synovcem); č. 639 (bratři spolu se švagrem); č. 663; č. 772; UB Hild. II.: č. 262; č. 281; č. 327; č. 458; č. 463; č. 469; č. 482; č. 514; č. 575; č. 636; č. 717; č. 719; č. 845; č. 871; č. 966; č. 1006; č. 1147; UB Hild. III.: č. 9; č. 176 (strýc se synovcem); č. 218; č. 271; č. 708; č. 712; č. 762; č. 772; č. 864; č. 992 (se strýcem a bratrancem); č. 1482; č. 1507; UB Meiss. I.: č. 188; 206; UB Mers.: č. 353; č. 579; UB Naum. II.: č. 131; č. 158; č. 207; č. 247; č. 262; č. 283; č. 300; č. 310; č. 430; č. 437; č. 492; č. 537; č. 652; č. 667; č. 703; č. 711; č. 767; č. 776; č. 831; UGHBL: č. 10; č. 17; se společným obléháním více osob, které nemusely být v příbuzenském poměru, se setkáváme u měšťanů, přičemž léno mohlo být uděleno dvěma, stejně jako jedenácti držitelům, srov. UB A. II.: č. 267 (11); UB Halb. II.: č. 1578 (2); č. 1581 (7); č. 1629 (2).
- 56 UB A I.: č. 500; UB A II.: č. 58; č. 257; č. 278; č. 794; č. 843; UB Halb. I.: č. 499; UB Halb. II.: č. 714; č. 715; č. 721; č. 722; č. 886; č. 1362; č. 1700; UB Hild. I.: č. 409; č. 434; č. 522; č. 526; UB Hild. II. č. 475; č. 475; č. 932; UB Hild. III.: č. 47; č. 852; č. 908; UB Meiss. I.: č. 192; UGHBL: č. 9; č. 79.
- 57 UB Halb. II.: č. 678; č. 687; č. 1339; UB Hild. I.: č. 348; č. 365; č. 537; č. 570; č. 631; č. 638; č. 1111; UB Hild. II. č. 464; č. 550; č. 570; č. 574; č. 664; č. 914; UB Hild. III.: č. 498; č. 718; č. 1332; UB Meiss. I.: č. 211; č. 214; č. 238; UB Naum. II: č. 298; č. 667; č. 817.
- 58 UB A II.: č. 126; č. 257; UB Halb. I.: č. 638; UB Halb. II.: č. 671; č. 760; č. 1183; UB Hild. I.: č. 372; č. 722; UB Hild. III.: č. 5; č. 762; č. 1123; UB Mers.: č. 564; UB Naum. II.: 798.

manžellové smrti.⁵⁹ Udělení léna ženě bez jeho charakteristiky jako vdovského údělu případně jiného omezení na doživotí se vyskytuje v menším počtu případů.⁶⁰

Přesto se v listinách poměrně pravidelně setkáváme s vyjádřením nároku ženských dědiců na lenní statky. V celém souboru se nachází 155 listin, které zachycují práva potomků. Z toho 65 pouze obecně hovoří o dětech či dědicích,⁶¹ 53

59 K *Leibgedinge* (či *Leibzucht*) srov. Lex MA 5, 1848; doložené případy: UB Halb. I.: č. 499; UB Hild. I.: č. 169; č. 567; UB Hild. II.: č. 237; č. 262; UB Meiss. I.: č. 206; č. 214; č. 252; č. 295; UB Naum. II.: č. 310; č. 318; č. 755; č. 776; č. 786; v několika listinách (UB Meiss. I.: č. 238; č. 297; č. 350; UB Naum. II. č. 610; č. 630) se dozvídáme, že žena měla držet lenní statky jako *dotalicium*, tedy jako formu daru získaného od manžela v den svatby, který měl být doživotním zabezpečením pro případ ovdovění, srov. LexMA 3 (2000), 1328–1329. *Dotalicium* nemuselo sloužit k zabezpečení pouze manželky, když se roku 1295 vzdávali dva měšťané lánů udělených jim in feodo, listina přiznávala jejich doživotní užívání manželce a tchýni jednoho z nich, UB Naum. II.: č. 712. Přestože jsou v literatuře formy držby označovány jako *dotalicium* a *Leibgedinge* pojednávány samostatně, v pramenech spíše splývají, jak naznačují UB Naum. II. č. 134 a 776 (*dotalicium [...] quod vulgariter lippgedinge dicitur*). Pouze v jediném případě je zdůrazněno, že vdova bude držet léna formou *lippgedinge* pod poručnictvím (*tutelam*) svého otce, UB Meiss. I.: č. 252.

60 Držba léna je doložena u žen všech sociálních kategorií. Roku 1292 např. prodávali měšťanští manželé z Halberstadtu, Fridrich a Alžběta, jeden lán klášteři Adersleben. Potřebovali však svolení vlastníka, kterým byl *nobilis* Everhard, jemuž museli manželé statek odstoupit, aby jej klášteři předal. Přestože listina hovoří o rezignaci obou manželů, dále specifikuje, že lán držela od Everharda právě Alžběta: „*Fridericus de Fallersleve laicus, civis Halberstadensis, et Elisabeth uxor ipsius proprietatem unius mansi siti in campis ville Parvi Quenstidde, quem mansum dicta Elisabeth a nobis tenebat titulo pheodali*“, UB A II.: č. 754; další doložené případy UB A I.: č. 692; UB Halb. I.: č. 298; UB Hild. I.: č. 624; UB Hild. II.: č. 447; UB Hild. III.: č. 1693; UB Naum. II.: č. 585; UHdL: č. 18.

61 UB A I.: č. 298; č. 453; č. 500; č. 784; UB A. II.: č. 149; č. 267; č. 324; č. 393; č. 434; č. 516; č. 795; UB Halb. I.: č. 298; č. 328; č. 499; UB Halb. II.: č. 678; č. 687; č. 791; č. 805; č. 820; č. 1024; č. 1105; č. 1128; č. 1194; č. 1295; č. 1379; č. 1581; UB Hild. I.: č. 239; č. 422; č. 638; UB Hild. II.: č. 26; č. 676; UB Hild. III.: č. 172; č. 487; č. 498; č. 590; č. 652; č. 653; č. 708; č. 727; č. 1261; č. 1332; UB Meiss. I.: č. 206; č. 238; č. 245; č. 296; UB Mers.: č. 342; č. 352; č. 514; UB Naum. I.: č. 230; č. 239; UB Naum. II.: č. 313; č. 335; č. 337; č. 381; č. 445; č. 467; č. 479; č. 585; č. 633; č. 667; č. 755; č. 803; UGHBL: č. 99; UHdL: č. 43; č. 112.

o právech synů,⁶² 22 synů i dcer⁶³ a 15 pouze dcer.⁶⁴ V listinách, jež uvádějí pohlaví potomka, je tedy dědičnost dcer zastoupena v jedné třetině doložených případů. Podobně jako u synů garantovali ručitelé při prodeji/odstoupení lén za dosud nezletilé dívky, že se statků zřeknou po dosažení dospělosti,⁶⁵ nebo měly v době sepsání listiny nepřítomné dcery svůj souhlas se zcizením později potvrdit před lenním pánem.⁶⁶ Nároky ženských dědiců na lenní statky navíc dokládají také souhlasy sester (případně synů sester) s prodejem (výměnou, darem atd.) uděleného majetku.⁶⁷ V jednom případě se setkáváme s právem odkázat léno kterémukoliv příbuznému,⁶⁸ v jiném mohl měšťan předat léno komukoliv z přátel.⁶⁹

-
- 62 Dále uvedené výčty zahrnují jmenovité zmínky o dědicích i případy, kdy listina hovoří o držbě léna rodiči spolu s potomky, případně děti vyjadřují souhlas s odstoupením lenního statku. Všechny tyto případy lze považovat za doklad o nároku potomků na daný majetek: UB A I.: č. 205; č. 413; č. 675; č. 696; UB A. II.: č. 38; č. 272; č. 278; č. 329; č. 393; č. 522; č. 607; Halb. I.: č. 447; č. 500; č. 638; UB Halb. II.: č. 1040; č. 1510; UB Hild. I.: č. 86; č. 169; č. 526; č. 537; č. 566; UB Hild. II.: č. 125; č. 398; č. 464; č. 665; č. 689; č. 1024; UB Hild. III.: č. 47; č. 81; č. 186; č. 212; č. 214; č. 218; č. 606; č. 710; č. 1609; č. 1633; UB Meiss. I.: č. 251; č. 335; UB Mers.: č. 41; č. 282; UB Naum. I.: č. 235; č. 334; UB Naum. II.: č. 100; č. 298; č. 310; č. 437; č. 445; č. 452; č. 607; č. 667; UGHBL: č. 93; UHdL: č. 39.
- 63 UB A. II.: č. 267; č. 386; č. 830; č. 843; UB Halb. II.: č. 671; č. 775; č. 886; č. 1339; č. 1589; č. 1617; č. 1700; UB Hild. I.: č. 263; č. 337; UB Hild. II.: č. 223; č. 237; č. 428; č. 550; č. 555; UB Hild. III.: č. 718; UB Mers.: č. 236; UB Naum. II.: č. 276; UHdL: č. 30.
- 64 UB A I.: č. 692; UB A II.: č. 794; UB Halb. II.: č. 1051; UB Hild. I.: č. 522; č. 526; č. 531; č. 567; č. 631; č. 642; UB Hild. II.: č. 463; č. 676; UB Hild. III.: č. 5; č. 143; UB Mers.: č. 564; UB Naum. II.: č. 478.
- 65 UB Hild. II.: č. 463.
- 66 UB Halb. II.: č. 1700.
- 67 UB Halb. I.: č. 348; UB Halb. II.: č. 676; č. 1453; č. 1469; č. 1516; č. 1544; č. 1589; č. 1692; UB Hild. I.: č. 348; UB Hild. II.: č. 717; č. 914; syn sestry: UB Halb II.: č. 1379; UB Hild. I.: č. 625; UGHBL: č. 99; v jednom případě pak listina přímo říká, že biskupem obléhnutí bratří slibují odstoupit léno, pokud na ně vznese nárok sestra zřejmě původního držitele, UB Hild. II.: č. 281; přijetí léna pro „sebe“ i sestru UB Halb II.: č. 961.
- 68 UB Halb. I.: č. 206.
- 69 UB Hild. III.: č. 1507.

Zůstává otázkou, do jaké míry svědčí uvedené příklady o dědičnosti lén. Karl-Friedrich Krieger oprávněně poukázal, že se v mnohých případech přechodu lén na potomky nemusí jednat automaticky o skutečnou dědičnost, nýbrž pouze o nárok (*Folgerecht*) přijmout otcovy statky.⁷⁰ Rozdíl mezi faktickou dědičností a pouhým nárokem se však mohl snadno stírat, zvláště pokud byl nárok úspěšně uplatňován po několik generací. Listina Albrechta Medvěda z roku 1155 kupříkladu hovoří o statcích, které byly více jak osmdesát let předávány mezi mužskými dědici původního držitele.⁷¹ Když roku 1146 zakládal hildesheimský biskup Bernard klášter sv. Gotharda, obsahovala listina rovněž ustanovení týkající se fojtského úřadu. Úřad nebyl považován za *beneficium* a fojt jej neměl na nikoho delegovat ani předat potomkům (*posteris*), jak bylo u beneficí zvykem.⁷² Předání beneficia potomkům bylo tedy před polovinou 12. století považováno za jeden ze znaků lenní držby. Tomu odpovídá, že listiny označovaly léno za „dědictví“ (*hereditas*) či užívaly ve vztahu k lenní držbě přímo odkaz na „dědické právo“ (*ius hereditarium*).⁷³ Dobrým příkladem vlastnické nevyhraněnosti pojmu „dědictví“, jenž mohl zahrnovat rovněž propůjčený majetek, je listina naumburského biskupa Meinhera z roku 1278. Záznam připomíná, že původní majitel držel zakoupené lány *non tamquam feudum vel hereditas, sed tamquam vera proprietas*. Léno a „dědictví“ jsou tedy výslovně postaveny do protikladu ke „skutečnému vlastnictví“.⁷⁴

Neznamená to, že by současníci reálně nerozlišovali mezi alodiálním a lenním vlastnictvím.⁷⁵ Nicméně právě předávání lén na „syny synů“ či „od dědice

70 K.-F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 48–52.

71 UB A I.: č. 413.

72 UB Hild. I.: č. 239: „*Reliquorum vero prediorum ecclesiarum advocatum volumus ut abbas cum fratribus suis consilii maturioris eligat eique illorum tuitionem pro salute anime sue iniungat non in beneficium, sed tamquam commissum permansurum ei, si patronatus pius fuerit; sin autem alii committendum nec in posteris cuiusquam beneficii more transiturum.*“

73 UB A I.: č. 675; UB A. II.: č. 404; č. 886; UB Halb. I.: č. 447; UB Hild. II.: č. 790; UB Hild. III.: č. 627; č. 943; UB Mers.: č. 41; č. 282; č. 373; UGHBL: č. 87; UHdL: č. 17.

74 UB Naum. II.: č. 461.

75 O opaku nejlépe svědčí případy, kdy je část majetku v alodiálním vlastnictví, zatímco další část držena jako léno. V takovém případě pojmy jako *ius hereditarium* a *ius feudale* patrně odkazují k odlišným formám držby, např. hildesheimský biskup Bernard odkoupil třicet lánů, které prodávající drželi *partim hereditario, partim beneficii iure*, UB Hild. I.: č. 210. Obdobně když halberstadtský biskup Volrad prodával kvůli dluhům magdeburské

k dědici“, jak listiny lenní držbu pravidelně opisují,⁷⁶ činilo z propůjčených statků nedílnou součást „dědičného“ majetku nejen urozených, ale také měšťanských rodin.⁷⁷ V menším počtu listin se setkáváme s doslovným vyloučením či „generačním“ omezením dědičnosti. Již jsme zmiňovali držbu lén vdovami formou *Leibgedinge*. Podobně se v některých případech hovoří o udělení na dobu trvání života oblétněného (event. i jeho manželky) s vyloučením potomků,⁷⁸ případně se měl statek navrátit do rukou propůjčovatele po smrti dětí současného uživatele.⁷⁹

Povinnosti

Zaznamenání povinností spojených s vlastnictvím léna se v listinném materiálu objevuje poměrně zřídka. Závazek vojenské služby je nejčastěji vyjádřen pouze obecnou formulací „být ku pomoci“ či „sloužit“. ⁸⁰ Podrobnější výčet vojenských povinností nacházíme především v případech udělení hradu, přičemž rozsah plnění býval různorodý. Bratři Herman a Ota z Harbke měli udr-

arcidiecézi hrabství Seehausen, neopomněl zdůraznit, že se nenachází v lenní držbě, nýbrž je „svobodné“ (*comitiam domino Rudolpho archiepiscopo Magdeburgensi et ecclesie sue vendidimus liberam et non infeudatam*), UB Halb. II.: č. 930. Ačkoliv zde samozřejmě nelze mluvit o alodiálním majetku, listina zachycuje rozdíl mezi dvěma polohami vlastnictví – svobodně disponibilní držbou a propůjčenými statky s omezenou možností využití.

- 76 V listinách se objevují opisy dědičnosti pomocí odkazu na předávání z generace na generaci, viz UB A. I.: č. 413 (*filiu filliorumque*); č. 453 (*ab herede ad heredem*); UB A. II.: č. 38 (*filiu filliorum*).
- 77 Srov. např. UB A II.: č. 267; č. 795; UB Halb. II.: č. 1581; UB Hild. I.: č. 239; UB Naum. II.: č. 478.
- 78 UB Halb. II.: č. 714; č. 715; UB Hild. I.: č. 409; UB Meiss. I.: č. 192; UB Naum. II.: č. 126; 417.
- 79 UB A II.: č. 257.
- 80 UB A II.: č. 174; č. 181; UB Halb. I.: č. 123; UB Hild. I.: č. 263; č. 563; UGHBL: č. 114; č. 123; č. 124. Listiny zachycují rovněž vyjádření „negativních“ povinností, tedy neškodit lennímu pánovi, UB Halb. II.: č. 1407, či zproštění vojenské služby, UB A II.: č. 267, případně spor mezi merseberským biskupstvím a Dětríchem z Landsbergu, který neoprávněně nutil vazaly i klérus biskupství k vojenské službě a kontribucím, UB Mers.: č. 365; č. 427.

žovat ve stejnojmenném hradu dvacet „ozbrojenců“ (*armatos*), poskytovat na výpravy císaře Oty IV. pět *milites* a celkově být připraveni panovníkovi věrně sloužit „proti všem“ (*contra omnes homines*).⁸¹ Aicho z Dorstadtu získal za přenechání vlastních statků hildesheimskému biskupství v léno dvorec a hrad. Zavázal se umožnit biskupům vstup do hradu, pokud by zde chtěli konat soud. Na vlastní náklady měl sloužit proti pohanům útočícím na biskupské državy a poskytovat ochranu „dvořanům“ (*curialibus*) cestujícím v hranicích biskupství a Westfálska. Další účast na výpravách či služby závisely na jeho vůli. Aichovi synové měli po převzetí dědictví stavět pro biskupovy potřeby na své náklady patnáct *milites armatos*. Další jejich závazky listina nezmiňuje.⁸²

Vojenská služba vazalů mohla mít svá omezení, zejména s ohledem na osobu případného protivníka. Hildesheimský biskup Adelog oblénil bratry Ludolfa a Adolfa z Dasselu půlkou hradu Homburg, zatímco druhou půlku získali jiní dva bratři, jistý Bodo a Bertold. Ludolf s Adolfem i jejich nástupci se zavázali v případě války poskytnout biskupství pomoc. Ovšem s podmínkou, že z jejich strany nedojde k narušení příbuzenských pout či věrnosti vůči třetí straně (*consanguinitatis vinculum vel fidelitatis debitum*). Lidé umístění z rozkazu bratrů do hradu však museli biskupovi sloužit proti komukoliv. *Beneficiati* i *ministeriales* biskupství se i nadále měli v hradu dočkat přijetí a pomoci jak v záležitostech vlastních, tak biskupství. Za stejných podmínek se dostalo druhé půlky hradu Bodovi a Bertoldovi. S tím rozdílem, že oni i jejich lidé budou bez výjimky sloužit proti jakémukoliv protivníkovi.⁸³

Právě upřesnění proti komu nebudou leníci sloužit, jsou nejčastěji uváděnými specifikacemi jinak spíše obecně formulovaných závazků poskytovat „pomoc“ (*auxilium*). Vazalové nemuseli sloužit proti říši (*imperio*),⁸⁴ stejně tak si vyjednávali výjimku ve vztahu k dalším lenním pánům. Jindřich z Hodenha-

81 UB Halb. I.: č. 499 (1217).

82 UB Hild. I.: č. 169 (1110).

83 UB Hild. I.: č. 422 (1183); s možností hledat v hradě uděleném v léno ochranu před protivníky počítal i halberstadtský biskup a kapitula, když propůjčovali hrad Gatersleben, UB Halb. II.: č. 1040.

84 UB Hild. I.: č. 237 (1227); obdobně také UB Hild. II.: č. 262 (1228), kdy oblénění bratři navíc slíbili, že budou po následující čtyři roky sloužit bez nároku na odměnu na kterémkoliv biskupském hradě, pokud by jeden z nich zemřel, měl za něj druhý postavit jiného *militem*.

gen postoupil vlastnictví stejnojmenného hradu vévodovi Albrechtovi Saskému, od něhož získal majetek zpět v léno (*iusto titulo feudali*). Spolu s dědici se přitom zavázal, že vévodovi budou sloužit „proti všem“, ale s výjimkou „svého pána“ (*domino nostro excepto*) vévody z Lüneburgu.⁸⁵ Vzhledem k tomu, že závazek pomoci byl reciproční, setkáváme se s podobným omezením i na straně lenního pána. Mindenský biskup Ludolf sice přislíbil podpořit svého leníka hraběte Jana z Wunstorfu proti všem případným nepřátelům avšak s výjimkou vévody z Lüneburgu, hraběte z Wölpe, kolínského, osnabrückého a hanoverského arcibiskupství i hrabat ze Schauenburgu a Ravensburgu.⁸⁶

Vedle vojenských povinností se v listinách zmiňuje závazek odvádět z uděleného léna platbu ať již formou peněžní renty nebo naturálního výnosu. Listina vydaná markrabětem Albrechtem Medvědem roku 1155 potvrzuje klášteru sv. Šimona a Judy v Goslaru, že po více jak osmdesát let pobíral každoročně jeden solid z tří lánů a sedmi parcel. Majetek kdysi klášteru daroval jistý Niuta, který statky následně přijal *in beneficium*, jež mělo po jeho úmrtí přejít na manželku, jejich syny a jejich dědice. Každoroční platba současně vyjadřovala nárok držitele (*per quem ei possessionem suam recognoscat*) a se smrtí posledního oprávněného dědice se majetek ocitl zpět v rukou kláštera.⁸⁷ V podstatě identický obraz nabízí listina vydaná o více jak století později. Roku 1280 získal měšťan Richard z Altenburgu spolu s manželkou, dcerou i jejich dalšími případnými dědici *in feodo* jeden lán od kolegiálního kostela Panny Marie v Naumburgu. Proboštovi měli každý rok odvádět talent vosku, přičemž platba opět představovala formu holdu (*qui in homagii singulis annis in festo assumptionis sancte Marie in talento cere domino proposito respondebunt*).⁸⁸

Léna propůjčovaná za roční odvod nacházíme většinou v rukou měšťanů, ministeriálů či obecně těžko zařaditelných *militum*. Halberstadský mincmistr Werner dostal od biskupa pro sebe i své potomky *iure pheodatico* dva lány, které vykoupil od předchozího držitele, za roční platbu deseti solidů z lánu.⁸⁹ *Famulus* Werner zakoupil do lenní držby pro sebe, manželku, dceru i jejich

85 UGHBL: č. 114 (1289).

86 UGHBL: č. 160 (1300).

87 UB A I.: č. 413.

88 UB Naum. II.: č. 478.

89 UB Halb. II.: č. 1128 (1265).

další dědice tři lány za roční plat dvanácti solidů placených na sv. Michala. Pokud by se s platbou opozdili, měli již od následujícího dne počítat s narůstající pokutou.⁹⁰ *Miles* Jindřich prodával kanovníkům od Sv. Michala v Akenu čtyři lány, které měl *in feodo* od Albrechta I. z Anhaltu a z nichž kterýkoliv držitel odváděl dvě měřice obilí a vepře (*porcum*) v hodnotě poloviny florénu.⁹¹ Rovněž když *miles* Gerbord usazoval roku 1262 kolonisty ve vybrané části lesa určené ke kolonizaci (*indago*), zavázal je k peněžním i naturálním odvodům. Přestože listina popisuje akt, který bychom nazvali emfyteuzí, v jejím závěru Gerbord doslovně uvádí, že vše řečeným *civibus* udělil *iure pheodali ita, ut eodem iure devolvantur ad uxores et pueros eorum et ad alios ipsorum consanguineos et cognatos*.⁹² Výjimečně se dozvídáme, k jakému účelu se platba z léna využívala. Dva solidy, které platil *dominus Borchardus de Berwinkele* z půl lánu propůjčeného *in pheodo* od hildesheimského biskupství, byly určeny na svíce (*ad lumen*) v kostele stejnojmenné vsi.⁹³

90 UB A II.: č. 794 (1295)

91 UB A II.: č. 557 (1283)

92 UB A II.: č. 272. Se spojením lokačních aktivit a lenní terminologie se setkáváme také roku 1159, kdy opat kláštera Ballenstadt prodal dvě vesnice vlámským kolonistům, aby je mohli držet podle jejich práva. Zároveň však celým podnikem oblénil (*inbeneficiatis*) dva „starosty“ (*Burmestere*) kolonistů, UB A I.: č. 454.

93 UB Hild. III.: č. 113 (1266); další doložené nájmy: UB A II.: č. 386 (1271); č. 843 (1297); UB Halb. II.: č. 1391 (1282); č. 1427 (1283); UB Hild. II.: č. 114 (1224); UB Hild. III.: č. 9 (1260); č. 212 (1268); č. 787 (1287); UB Meiss. I.: č. 238 (1275); UB Naum. II.: č. 181 (1241); č. 525 (1285); UGHBL: č. 184 (1304–1324). Také podle listiny z roku 1296 mají „nájemci“ (*censuales homines*) oblénění (*infeodati*) svými statky od kláštera Frose platit solid z jitra, UB A II.: č. 810. Dosud uvedené případy zcela jasně uvádějí, že platba je nájmem za propůjčené léno. Další listiny však užívají pouze formulace typu „*unum mansum [...] annuatim persolventem*“ či „*duos mansos [...] solventes*“ atd. Z pohledu vystavovatele (lenního pána) lze i takto stylizovaný záznam číst jako údaj o nájmu za léno. Je však rovněž možné, že listina pouze zachycuje výnos, který plyne ze statku aktuálnímu držiteli. Pokud diplom stanovuje konkrétní termín platby, lze předpokládat, že se jedná spíše o první naznačenou možnost. Určení a dodržování termínů výplat má význam právě pro lenního pána, který co nejpodrobněji specifikuje plnění z propůjčeného statku, viz UB A II.: č. 416 (1273); UB Meiss. I.: č. 207 (1269); č. 251 (1281); č. 286 (1286); UB Mers.: č. 585 (1295); č. 598 (1298); UB Naum. II.: č. 767 (1299). V ostatních případech však mohou být relevantní obě možnosti, srov. UB A I.: č. 674; č. 678; UB A II. č. 278; č. 379; č. 690; UB Halb. I.: č. 277; č. 309; č. 348; č. 579; UB

Obecně platí, že se s písemným záznamem povinností ať již osobní povahy (vojenská či jiná služba) nebo formou platů, které by vyplývaly z držby lén, setkáváme v analyzovaném souboru ve značně omezeném počtu případů. Opět si můžeme položit otázku, nakolik daný stav vychází z dědičnosti lén i způsobu využívání písemné agendy. Po více jak osmdesát let odváděl Niuta a jeho potomci solid do klášterní pokladny. Každoroční platba potvrzovala práva držitele i kláštera. Teprve když s vyhasnutím Niutovy pokrevní linie došlo k přerušení kontinuity plateb a jejich symbolického významu, stala se nová skutečnost důvodem k porušení písemného záznamu. Přestože význam písemné agendy nepochybně stále stoupal,⁹⁴ nevelký počet listinných záznamů o povinnostech nelze považovat za nedostatečný zájem o statky či jejich nedokonalou správu. Pokud jakýkoliv symbolický akt kontinuálně udržoval paměť na vazbu (a z ní vyplývající povinnosti) mezi vlastníkem statku a jeho aktuálním držitelem, vyvstávala zřejmě potřeba jejího písemného zachycení teprve ve chvíli, kdy se původní paměť měnila (nedostačovala) a docházelo ke konstrukci její nové podoby. Do tohoto obrazu dobře zapadá již zmiňované omezené zastoupení listin potvrzujících předávání lén na dědice.

Léno a zástava

S lenním institutem se pravidelně setkáváme ve spojení s dalším aktem majetkového propůjčení – zástavou. Dlužník se v těchto případech zavazoval vyplatit dlužnou částku do určité doby. Pokud se tak nestalo, měly statky zůstat v držení věřitele jako léno.⁹⁵ Spojení zástavy a léna je v literatuře vnímáno jako

Halb. II.: č. 777; č. 796; č. 973; č. 1233; č. 1338; č. 1343; č. 1692; č. 1723; č. 1726; UB Hild. II.: č. 676; UB Hild. III.: č. 1609; UB Meiss. I: č. 211; č. 214; UB Mers.: č. 481; č. 493; č. 617; UB Naum. I.: č. 284; č. 418; UB Naum. II.: č. 26; č. 38; č. 131; č. 295; č. 300; č. 466; č. 492; č. 515; č. 628; č. 754; č. 786; č. 831; č. 846; UHdL: č. 25; 78; UGHBL: č. 79.

94 Což je dobře patrné při prvním pohledu do diplomatářů ze samotného počtu dochovaných listin pro jednotlivá období.

95 Některé listiny nehovoří přímo o „zástavě“ (*nomine pignoris, obligatio* atd.) ale pouze o udělení léna za určitou sumu, po jejímž vyplacení přejde lenní statek zpět do rukou vlastníka. I tyto případy je však možné zahrnout mezi zástavy, viz UB A II.: č. 249; UB

jistá pojistka dlužníka, která v případě nesplacení vypůjčené sumy alespoň částečně bránila naprosté ztrátě majetku.⁹⁶ Tento názor však zřejmě zcela nesdíleli v biskupském sídle hildesheimské diecéze na počátku osmdesátých let 13. století. Biskup Siegfried zastavil některá svá *bona episcopalia*, jež měla při nevyplacení zůstat věřiteli *pro iusto feodo iure hereditario*. Když se blížil termín splatnosti, biskupovi se nedostávaly prostředky. Obrátil se tedy s prosbou na kapitulu, aby se s její pomocí *bona*, která se již „zdála ztracena“ (*quasi alienata viderent*), navrátila kostelu. Kapitula sice statky vyplatila, ovšem za podmínky, že zůstanou v jejím držení.⁹⁷ Z textu listiny se nezdá, že by z pohledu církevních představitelů přinášelo spojení zástavy a léna dlužníkovi pojištění zastaveného majetku. Zděšení z dědičné lenní držby, která se podle biskupa a kapituly rovnala ztrátě statků, spíše poukazuje na výhodnost takové transakce pro věřitele. Ostatně s názorem, že propůjčení statků v léno znamená jejich „zcizení“ (*alienatio*), se v listinném materiálu setkáváme pravidelně. Představitelé církevních institucí se zavazují neudělovat zboží v léno, stejně jako jsou k tomu vyzýváni ze strany papeže,⁹⁸ dokonce pod hrozbou exkomunikace.⁹⁹

Rovněž příklad z prostředí halberstadtské diecéze naznačuje, že udělení zástavy věřiteli v léno nemuselo vytvářet předpokládanou pojistku. V listině z počátku dubna roku 1261 připomíná purkrabí Burchard z Querfurtu, že se

Halb. II.: č. 700; č. 1004; č. 1023; č. 1075; č. 1097; č. 1510; UB Hild. I.: č. 337; UB Hild. II.: č. 414; UB Hild. III.: č. 708; č. 852; č. 864; č. 1261; č. 1595; č. 1693; č. 1673.

96 Srov. K.-F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 56–58; rovněž Karl-Heinz SPIER, *Lehnsrecht, Lehnspolitik und Lehnverwaltung der Pfalzgrafen bei Rhein im Spätmittelalter*, Wiesbaden 1978, s. 231 dospěl k názoru, že: „*Die Lehnbindung beinhaltete eine ausgezeichnete Absicherung des Pfalzgrafen gegen jede Willkür des Pfandhalter [...]*“.

97 UB Hild. III.: č. 627 (1282).

98 Obdobně jako biskup Siegfried hovořil o deset let později také jeho halberstadtský kolega Volrad o statcích, které byly *feodaliter alienatum* do rukou *nobilium* a řadu let předávány mezi laiky (*ad manus aliorum laycorum multipliciter infeodatum*) než se je podařilo vykoupit, UB Halb. II.: č. 1620; závazky/zákazy neudělovat statky v léno: UB A I.: č. 104; č. 118; č. 121; č. 122; č. 124; č. 134; č. 184; č. 477; č. 513; č. 567; UB A II.: č. 86; UB Halb. I.: č. 142; č. 150; č. 152; č. 213; č. 249; č. 282; UB Halb. II.: č. 877; č. 934; č. 964; č. 1026; č. 1078; č. 1249; č. 1271; č. 1280; č. 1242; č. 1656; UB Hild. I.: č. 206; č. 235; č. 315; č. 413; UB Hild. II.: č. 160; UB Hild. III.: č. 515; č. 862; č. 1624; UB Mers.: č. 282; č. 316; č. 626; UB Naum. II.: č. 61; č. 67; č. 185.

99 UB Hild. I.: č. 235.

za dluhy halberstadtského biskupa a kapituly „zavázal“ (*obligati fuimus*) u Židů v Quedlinburgu. Za to dostal od biskupství *iure pheodali* hrad a dvě blíže nespecifikovaná *officia*. Pokud by ve stanovené lhůtě nedošlo k vykoupení statků, měl Burchard zboží prodat za co nejvyšší sumu. Jestliže by obdržená částka přesáhla výši dluhu, přeplatek náležel biskupství. V případě nižší prodejní ceny by naopak biskup nebo kapitula rozdíl doplatili.¹⁰⁰ Využití lenního institutu zde tedy bylo rovnocenné běžné zástavě, aniž by dlužníkovi přinášelo jakoukoliv výhodu.¹⁰¹

Listiny dokládají i případ, kdy leník zastavil propůjčené zboží zpět do rukou vlastníka. Bratři Johann a Bertold postoupili klášteru Dorstadt část statků, které od něj drželi *iure feodali* za třicet marek stříbra s tou podmínkou, že je klášter bude užívat šest let. Smlouva stanovila, že pokud následně nedojde k jejich vykoupení, zůstanou klášteru dalších šest let. Nezaplatí-li bratři dlužnou částku ani po vypršení tohoto termínu, trvá možnost vyplacení ještě po následující tři roky. Nestane-li se tak, klášter doplatí deset marek bratrům, pokud budou na živu, nebo jejich dědicům případně matce a majetek zůstane v jeho držení.¹⁰²

Propojování zástavy a léna nevypovídá pouze o plynulém překrývání různých kategorií propůjčené držby. Spolu se snahou omezit udělování církevního zboží je navíc dokladem silného „vlastnického“ vztahu k udělenému majetku a z něho vyplývajícího problému církevních institucí uchovat si vazbu k propůjčeným statkům. Příklad, kdy si klášter „pronajímá“ svůj vlastní majetek z rukou leníků, aniž by tím byl jakkoliv narušen jejich budoucí nárok na dané zboží, výstižně dokresluje, proč byla léna vnímána jako *hereditas*.

100 UB Halb. II.: č. 1023.

101 Což samozřejmě nevylučuje, že v jiných případech spojení lenního práva a zástavy tuto funkci plnilo, jak poukázali K.-F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 52nn.; K.-H. SPIEß, *Lehnrecht*, s. 230nn.

102 UB Hild. III.: č. 218 (1268); podobný případ UB Hild. III.: č. 1055.

Prekária a Auftragslehen

V listinném materiálu se setkáváme rovněž s fenoménem tzv. *Auftragslehen*, které upomínají na formu držby označovanou jako prekária.¹⁰³ Charakteristickým znakem zmíněného druhu udělení léna bylo, že se oblíbený na „transakci“ určitým způsobem podílel vlastním majetkem. Ve zkoumaném prameném souboru nacházíme několik typů tohoto způsobu oblíbení. Nejčastěji k němu docházelo v případě potřeby odškodnit lenního pána. Stávalo se, že leníci darovali či prodali držené léno jiné osobě, městu, a zejména pak církevní instituci. Současně však kompenzovali seniorovi ztrátu vlastními statky po většinou stejného rozsahu, které následně opět přijali v léno. Ke stejnému odškodnění docházelo, když leník získal od pána léno do vlastnictví.¹⁰⁴ Objevují se rovněž případy, kdy se svobodní držitelé dobrovolně vzdávali alodiálních statků, které získávali zpět formou léna.¹⁰⁵ Důvodem přenechání vlastních statků byla patrně především snaha zajistit si ochranu výše postaveného pána. Ve vztahu k církevním institucím se však mohlo jednat rovněž o jistou formu zbožné donace.¹⁰⁶ Postoupení majetku v některých případech předsta-

103 K charakteristice *Auftragslehen* viz Karl-Heinz SPIEß, *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*, Idstein 2009², s. 37–39; Thomas BRÜCKNER, *Lehnaufragung*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Würde eines doctor iuris der Juristischen Fakultät der Bayerischen Julius-Maximilians-Universität Würzburg 2002; k prekariálním vazbám B. KASTEN, *Beneficium*, s. 243–260; v domácí historiografii se problematice prekária a beneficia věnoval zejména na příkladech z bavorského prostředí Jaroslav KUDRNA, *Studie k otázce beneficium a prekariae*, SPFFBU C, Řada historická, 5, 1956, s. 25–37; Idem, *Studie k barbarským zákoníkům Lex Baiuvariorum a Lex Alamanorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu*, Praha 1959, zejména s. 66–74.

104 UB A II.: č. 387; č. 838; UB Halb. I.: č. 485; č. 488; č. 573; č. 606; UB Halb. II.: č. 666; č. 782; č. 851; č. 1087; č. 1102; č. 1201; č. 1298; č. 1723; UB Hild. I.: č. 474; UB Hild. III.: č. 92; č. 271; č. 364; č. 355; č. 384; č. 408; č. 426; č. 577; č. 715; č. 727; č. 848; č. 914; UB Meiss. I.: č. 272; UB Mers. I.: č. 482; UGHBL: č. 25; UHdL: č. 18.

105 UB A I.: č. 413; UB Hild. I.: č. 242; č. 522; č. 526; č. 531; UB Hild. III.: č. 1372; č. 1482; UGHBL: č. 99; č. 114; č. 155.

106 Srov. K.-H. SPIEß, *Das Lehnswesen*, s. 38; B. KASTEN, *Beneficium*, s. 249. Nabízí se samozřejmě otázka, zda se v takovém případě leníkovi dostávalo lepších podmínek, úlev či privilegií souvisejících s držbou léna. V některých případech se například mohlo jednat o nástupnictví v ženské linii (viz níže s. 82). Nezdá se však, že by se jednalo o samozřej-

vovalo podmínku udělení léna. Nastávající leníci se ve prospěch budoucího pána vzdali určitých statků, za což pak získali jiné v léno. Příkladem může být výše zmiňované oblénění Aicha z Dorstadtu.¹⁰⁷ Případně získal původní držitel postoupené statky zpět formou léna rozšířené o další nově udělené zboží.¹⁰⁸

Právě listina pro Aicha z Dorstadtu přitom celý akt oblénění opisuje jako „institut prekárie“ (*precarie institutio*).¹⁰⁹ Kořeny prekárie sahají do antického období. Termín patrně vychází z výrazu „prosba“ (*prex*), kterou zájemce žádal o udělení vybraného zboží. V raném středověku představovala prekárie způsob propůjčení, který příjemci povětšinou za stanovený nájem zajišťoval užívání a výnos z udělených statků. Přestože propůjčování formou prekárie převládalo ze strany církevních institucí, je tento způsob udělení doložen též mezi světskými osobami. Vedle převažujícího plnění formou nájmu mohla prekárie nabýt také podobu jakéhokoli osobního závazku včetně vazalských povinností. Držba bývala časově omezená na určitou dobu, případně na doživotí, dohoda však mohla stejně tak zajišťovat jistou formu dědičnosti. Pro typy prekariálních vazeb označovaných jako *precaria oblata* a *precaria remuneratoria* bylo přitom charakteristické, že dohodu podmiňovalo již popsané postoupení vlastního majetku nastávajícího příjemce prekárie. Raně středověké prameny v souvislosti s institutem prekárie pravidelně používají výraz *beneficium*, kterým označují propůjčené zboží.¹¹⁰

V odborné literatuře se objevuje názor, že se prekariální vazby již v raném středověku omezily na propůjčení do rukou neurozených osob. Zmíněný pro-

most. Když roku 1289 Jindřich z Hohenhagen odevzdával vlastní stejnojmenný hrad do rukou vévody Albrechta Saského, zavazoval se k neomezené službě „proti všem“ za sebe i své dědice. Jedinou výjimku představovala případná pomoc proti dalšímu Jindřichovu lennímu pánovi, vévodovi z Lüneburgu. A také již několikrát připomínaný Niuta a jeho dědici platili každoročně solid do klášterní pokladny, srov. UB A I.: č. 413; UGHBL: č. 114. Oba případy se tak viditelně neliší od běžného propůjčení léna, které pocházelo z majetku seniora.

107 UB Hild. I.: č. 169; obdobné případy: UB A I.: č. 453; UB Halb. I.: č. 123.

108 UB Halb. II.: č. 1166; UB Meiss. I.: č. 95.

109 „*Et ut huius precarie institutio stabilis et inconvulsa futuro permaneat evo, hanc inde paginam conscribi eamque signa dominice passionis et sigilli nostri precepimus impressione insigniri*“, UB Hild. I.: č. 169.

110 B. KASTEN, *Beneficium*, s. 247nn; T. BRÜCKNER, *Lehnsauftragung*, s. 262–265; J. KUDRNA, *Studie k barbarským zákoníkům*, s. 69–74.

ces doprovázelo rovněž terminologické rozlišení. Na rozdíl od prekárie měl výraz *beneficium* nadále odkazovat na lenní institut a vazby mezi urozenými. Tento předpoklad však patrně nebude zcela oprávněný, jak naznačuje nejen listina pro Aicha z Dorstadtu. S propůjčením *in precariam* se ještě na počátku 12. století setkáváme i u příslušníků hraběcích rodin.¹¹¹ Fenomén tzv. *Auftragsleben* navíc věcně odpovídá podobě starších prekariálních smluv a proměna tedy mohla nastat pouze v užívané terminologii, nikoliv ve smyslu a obsahu vlastního propůjčení.¹¹²

Investitura, vazalové, homagium, fidelitas...

Vedle odkazů na léno a lenní poměr jsou v diplomatářích v menší míře zachyceny další termíny s vazbou k lennímu institutu. Pouze výjimečně odkazují listiny na předání léna pomocí termínu *investitura*.¹¹³ Za symbol předávaných statků sloužila korouhev (*vexillum*), birreta (*bereta*) i biskupská kápě (*capucium*).¹¹⁴ Udělení investitury je doloženo v případě celých panství, stejně jako při propůjčení jediného lánu,¹¹⁵ přičemž investujícím mohl být i děkan příslušného biskupství.¹¹⁶ Vlastní průběh aktu listiny blíže nepopisují.

V omezeném počtu případů se setkáváme rovněž s označením držitele léna jakožto vazala (*vassallus*), a to vždy ve velmi obecném kontextu.¹¹⁷ Pokud by-

111 UB Hild. I.: č. 158; srov. též B. KASTEN, *Beneficium*, s. 258–259.

112 Eadem, *Zum Gedankengut der Fürstenerhebungen im 12. und 13. Jahrhundert*, in: *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, Karl-Heinz Spieß (ed.), Ostfildern 2013, s. 159–186.

113 UB Hild. III.: č. 652; č. 1021; UB Meiss. I.: č. 335; UGHDL: č. 70–71; UHdL: č. 30; 86. K významu a průběhu duchovní i světské investitury (obláčení) Hagen KELLER, *Die Investitur. Ein Beitrag zum Problem der 'Staatsymbolik' im Hochmittelalter*, *Frühmittelalterliche Studien* 27, 1993, s. 51–86; v širším srovnávacím kontextu pak *Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich*, Marion Steinicke – Stefan Weinfurter (edd.), Köln 2005.

114 UB Meiss. I.: č. 335; UHdL: č. 30; č. 86.

115 UB Hild. III.: č. 1021; UHdL: č. 30.

116 UB Hild. III.: č. 652.

117 UB Halb. I.: č. 576; UB Halb. II.: č. 882; č. 1407; č. 1723; UB Hild. III.: č. 992; č. 1607; UB Meiss. I.: č. 257; UB Mers.: č. 236; č. 340; č. 365; č. 427; UB Naum. II.: č. 181;

chom chtěli na základě výpovědi listin postihnout dobový pohled na leníka / vazala, charakterizovala by jej především věrnost (*fidelitas*). Tato věrnost měla jasně dané „negativní“ obrysy. Tedy povinnost neškodit pánovi, jak se výstižně uvádí v odůvodnění výzvy k exkomunikaci brandenburských markrabat za útoky na statky halberstadtského biskupství.¹¹⁸ Náplň a rozsah „pozitivní“ stránky věrnosti však, s výjimkou listin udávajících stanovené povinnosti, zůstávají neurčité a vágní.¹¹⁹ V podstatě identický problém se týká ojedinělých zmínek o poskytování rady a pomoci (*consilium et auxilium*). V listinách, které se týkají lenního poměru, se s tímto slovním spojením setkáváme výjimečně.¹²⁰ Ze strany vazalů i lenních pánů docházelo především k obecnému slibu poskytovat *auxilium*.¹²¹

Závazek věrnosti i poskytnutí rady a pomoci nebyl navíc charakteristický pouze pro lenní vztah. Scholastik kolegiátního kostela sv. Kříže v Hildesheimu například roku 1259 přijal *fidelitatis debite iuramentum* od nejmenované „ne-

UHDL, č. 112; v jednom případě listina hildesheimského biskupa Konráda užívá termín *ligius sive liber homo noster*, UB Hild. II.: č. 237; listina biskupa Isa z Verdenu z roku 1228 pro vévodu z Lüneburgu pak bez bližších podrobností hovoří o „právu“ verdenských vazalů (*ius vasallorum nostrorum*), UGHBL: č. 11. U často užívaného termínu *miles* není v podstatě možné rozlišit, zda odkazuje na vazalský poměr dané osoby, či spíše na sociální zařazení do široké skupiny drobné šlechty, případně ministeriality.

- 118 „[...] *debite fidelitatis, qua eidem episcopo et ecclesie Halb., quorum vassali existunt, tenentur, oblitri*“, UB Halb. II.: č. 1407. K vymezení „negative Treue“ srov. Klaus van EICKELS, *Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt. Die englisch-französischen Beziehungen und ihre Wahrnehmung an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter*, Stuttgart 2002, s. 20–21; Gerd ALTHOFF, *Verwandte*, s. 88nn.
- 119 Odkazy na věrnost leníků (*fidelitas; fidelitas debita* atd.): UB Halb. II.: č. 882; č. 884; UB Hild. I.: č. 563; UB Mers. I.: č. 341; č. 342; UGHBL: č. 70. Když roku 1293 daroval Oto I. z Anhaltu 34 lánů klášteru Michaelstein, upomněl držitele těchto lánů, aby opatovi kláštera zachovávali za své statky stejný respekt (*respectem habeant*), jako měli vůči Otovi, UB A II.: č. 739.
- 120 Navíc pouze ze strany lenního pána: v listině z roku 1300 slibuje král Albrecht biskupovi z Merseburgu, že při něm bude stát *consiliis et auxiliis*, UB Mers.: č. 620; „rada a pomoc“ se vztahovala ke všem životním situacím, což dobře ukazuje listina z roku 1206, kdy byla díky *consilio et auxilio* naumburského biskupa Bertolda II. přijata do kláštera Zeitz dcera jednoho z jeho leníků, UB Naum. I.: č. 427.
- 121 Viz výše zejména poznámky k doloženým vojenským povinnostem.

volnice“ (*lironissa*) za udělení dvou lánů *lironum iure*.¹²² O radě a pomoci výrazně častěji hovoří právě listiny, které se lenního poměru netýkají. Závazek poskytnout si vzájemně *consilium et auxilium* provázal vztahy mezi spojenci,¹²³ církevními institucemi,¹²⁴ v kapitule¹²⁵ i v hierarchii církevního řádu,¹²⁶ stejně jako byly skrze „radu a pomoc“ zprostředkovatelů řešeny spory.¹²⁷ Věrnost, rada a pomoc byly pokládány za morální imperativy pro všechny druhy mezilidských vztahů bez ohledu na jejich politickou, společenskou a ekonomickou funkci nebo postavení zainteresovaných.¹²⁸

Obdobný problém se týká dalšího termínu, který v odborné i populární naučné literatuře pravidelně vystupuje ve spojení s lenním poměrem – *homagium/hominium*, známé z karolinského období jako komendace, představuje ritualizovaný akt, při němž leník vkládal ruce do rukou budoucího pána. Z dikce listin je zřejmé, že *homagium/hominium* představovalo zakládací akt lenního poměru, který předcházela investitura propůjčeným majetkem. Význam *homagia* dokládají případy, kdy se termíny *iure hominii*, případně *ratione homagii* užívaly jako opisy právě pro vyjádření lenního poměru.¹²⁹ Přestože součástí jeho navázání byla rovněž přísaha věrnosti, listiny oba akty rozlišují ojediněle.¹³⁰ Pojem *homagium/hominium* byl zřejmě chápán jako zástupný pro celý lenní hold,¹³¹ stejně jako se stejným způsobem užíval pouze odkaz na *iuramentum fidelitatis*.¹³²

122 UB Hild. II.: č. 1117.

123 UGHBL: č. 55.

124 UB Halb. II.: č. 930.

125 UB Meiss. I.: č. 345.

126 UB Hild. III.: č. 1020.

127 Např. UB Hild. III.: č. 1075; UB Meiss. I.: č. 260.

128 Srov. G. ALTHOFF, *Verwandte*, (passim).

129 UB Hild. I.: č. 751; UB Hild. II.: č. 262; č. 337; č. 522; č. 547; č. 1111; UB Mers.: č. 102; UB Naum. I.: č. 230; UGHBL: č. 173.

130 UB Hild. II.: č. 262; UB Mers.: č. 620.

131 UB A I.: č. 675; UB Hild. I.: č. 230; č. 563; UB Hild. III.: č. 992; č. 1372; UB Naum. II.: č. 452; UGHBL: č. 23; č. 70.

132 UB Halb. II.: č. 882; č. 884; UB Mers.: č. 340; č. 341. *Homagium (hominium)* představuje v rámci lenního poměru formu podřízení se budoucímu pánovi, závazek, ze kterého vyplývá poslušnost a služba. Následující lenní přísaha je literaturou chápána jako určité zmírnění tohoto „aktu podrobení“. Lenní přísaha je oboustranná, zavazuje k věrnosti jak

Opět ovšem platí, že vlastní termín odkazoval k širšímu spektru vztahů. Viděli jsme, že jako *homagium* bylo označeno každoroční předání vosku měšťanem Richardem a jeho rodinou za propůjčený lán. Podobně jako u „přísahy věrností“ neznámé nevolnice ani v tomto případě jistě nešlo o navázání vazalského poměru, ale spíše o přihlášení se k dohodnutým podmínkám pronájmu a stvrzení smluvního závazku.¹³³ Výraz *hominium/homagium* tedy mohl autor pramene využít ke zcela obecnému popisu jakéhokoliv „holdu“. ¹³⁴ Na všechny zmíněné termíny můžeme uplatnit parafrázi Mitteisova výroku týkajícího se spojení léna a vazalů.¹³⁵ Ani termíny *fidelitas, consilium et auxilium,*

vazala, tak jeho pána. Leníkova věrnost byla původně chápána ve smyslu tzv. „*negative Treue*“, tedy jako povinnost vyhnout se jakémukoliv jednání, které by poškodilo pána. Postupem doby však lenní přísaha zahrnovala také „pozitivní“ povinnosti a v podstatě přejímala funkci *homagia*. Spojení *homagia* a přísahy je v literatuře též označováno jako hold (*Huldigung*). K významu pojmů *homagium/hominium* a lenní přísahy srov. např.: Bernhard DIESTELKAMP, *Homagium*, in: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 2, Berlin 1978, s. 225–228; Karl-Heinz SPIEß, *Lehnseid*, in: ibidem, Berlin 1978, s. 1707–1708. K využití výrazu *homagium-hominium* pro celý akt navázání lenního vztahu, či jejich zahrnutí pod pojem „*Huldigung*“, André HOLENSTEIN, *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung (800–1800)*, Stuttgart – New York 1991.

- 133 Srov. Georg DROEGE, *Landrecht und Lehnrecht im hohen Mittelalter*, Bonn 1969, s. 76.
- 134 Což vystihl již H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 482nn. S užíváním termínu *homagium* se setkáváme pravidelně právě v městském prostředí. Např. roku 1291 se lantkrabě Albrecht Durynský a markrabě Oto z Brandenburgu vzdali města Lipska ve prospěch merseburského biskupa Jindřicha. Knížata oznámila měšťanům, aby biskupovi i biskupství složili *omagium, quod hulden in teutonico dicimus, obedientes benivole eidem, ut vestro domino de iure tenemini obedire*, UB Mers.: č. 559; obdobně odpřísáhli *fidelitatem et homagium* radní a měšťané Lüneburgu vévodkyni Matyldě roku 1288, UGHBL: č. 111. Rovněž krejčí v Lüneburgu byli po složení „lenní“ přísahy slavnostně investováni purkmistrem svým řemeslem („úřadem“) *als mit einem rechten Mannlehen*, srov. Wilhelm EBEL, *Über den Leihgedanken in der deutschen Rechtsgeschichte*, in: Studien zum mittelalterlichen Lehnswesen, Vorträge und Forschungen 5, Theodor Mayer (ed.), Lindau – Konstanz 1960, s. 22–24; případ lüneburgských krejčích původně Eduard BODEMANN, *Die ältere Zunfturkunden der Stadt Lüneburg*, Hannover 1883, s. XXVI–XXVII.
- 135 „*Vasallität und Benefizium waren niemals und nirgends zwangsläufig miteinander verbunden.*“, H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 519.

homagium/hominium nebyly nikdy a nikde kauzálně propojeny s lenním institutem.

Obraz lenního poměru ve vyprávěcích pramenech

Narativní prameny saské provenience sledovaného období pracují s dosud probíranou terminologií ve výrazně skromnější míře. Na první pohled je však zřejmý obdobný vývoj ve vztahu k označení léna. Ještě na počátku 13. věku užil Arnold z Lübecku termín *pheodum* zcela výjimečně, o necelé půlstoletí později se však v díle Alberta ze Stade poměr obrací. Výraz *feudum* ale nevytlačil termín *beneficium* natolik výrazně jako ve sledovaných diplomatických.¹³⁶ Pouze v jediném případě je pak doloženo spojení „pravé léno“.¹³⁷

Pokud se ve vyprávěcích pramenech setkáváme s odkazem na konkrétní léno, jedná se především o držbu hrabství.¹³⁸ Tato skutečnost je pochopitelná,

136 Srov. *Arnoldi Chronica Slavorum*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi XIV, Johann Martin Lappenberg (ed.), Hannover 1868, II/2, s. 255–256; *Annales Stadenses auctore Alberto*, MGH SS XVI, Johannes Lappenberg (ed.), Hannover 1859. Přestože např. autoři děl *Chronicae Principum Brunsvicensium Fragmentum*, MGH SS XXX/1, O. Helder-Egger (ed.), Hannover 1896, s. 24 (mezi 1269–1277) a *Cronica ducum de Brunsvick*, Deutsche Chroniken II, Ludwig Weiland (ed.), Hannover 1877, s. 582 (1282) při reprodukování historiky *Saského analisty* (*Annalista Saxo*, MGH SS VI, Georg Waitz (ed.), Hannover 1844, s. 764) o předkovi Welfů jménem Eticho (Welf), jenž byl *egregie libertatis princeps*, neboť nikomu *pro aliquo beneficio se subdidit dominio*, nahradili *beneficium* právě termínem *pheodum*, v dalším pokračování příběhu nadále používali první jmenovaný výraz.

137 Zápis o vytvoření vévodství Brunšvik-Lüneburg (1235) in: *Sächsische Weltchronik*, MGH Deutsche Chroniken II, Ludwig Weiland (ed.), Hannover 1877, s. 251 hovoří o *rechtem lene*.

138 Opět se jedná pouze o případy, kdy byl majetek konkrétně označen jako *beneficium* či *feudum*. *Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, MGH SS rer. Germ., NS IX, Robert Holtzmann (ed.), Berlin 1935, V/21, s. 245; VI/16, s. 295; VI/50, s. 337–338; *Arnoldi Chronica*, II/22, s. 67; V/23, s. 186–188; *Annales Stadenses*, s. 320–322; případně hradůl měst: *Thietmari*, VI/29, s. 309–311; *Annales Pegavienses et Bosovienses*, MGH SS XVI, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannover 1859, s. 251; *Gesta episcoporum Halberstadensium*, MGH SS XXIII, Ludwig Weiland (ed.), Hannover 1874, s. 109; *Annales Erphordenses*, MGH SS XVI, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannover 1859, s. 30; vévodství: *Annalista*

neboť hlavními jednajícími postavami na stránkách kronik jsou vedle panovníka a církevních hodnostářů především příslušníci vévodských, markraběcích a hraběcích rodů. Najdou se však i výjimky. *Saský analista* v polovině 12. století zaznamenal legendu o založení Goslaru. Král Jindřich II. měl prý ve zvyku při lovu v těchto místech využívat pohostinství jistého sedláka (*rusticus*). Na jeho naléhání mu král za prokázané služby udělil *in beneficium* nedaleký kopec Rammelsberg, u něhož rolník posléze s dalšími založil město, a započali s těžbou rud.¹³⁹

Ani narativní prameny nepochybují o dědičném nároku na léno. Již Dětmar z Merseburgu uvádí, že po smrti hraběte Dediho získal jeho syn Dětrich od krále otcovo hrabství i celé *beneficium* po právu a na popud královny a urozených.¹⁴⁰ Ve sporu o saské vévodství, který vypuknul na konci třicátých let 12. století, měly nároky Jindřicha Bavorského vycházet z manželství s dcerou císaře (a původně saského vévody) Lothara, jenž Jindřichovi Sasko udělil. Pretendent Albrecht Medvěď se však vévodské hodnosti dožadoval, neboť mu měla připadnout *beneficiali iure* po předcích.¹⁴¹ A také kronikáři považovali léna za součást „dědictví“, jak se připomíná k roku 1268, kdy Ota IV. převzal braniborské markrabství jako *hereditatem* po otci.¹⁴² Rovněž narativní prameny si zcela výjimečně všímají předání léna formou investitury.¹⁴³ Poznámka

Saxo, s. 776; *Sächsische Weltchronik*, s. 251; dále je doložen např. desátek: *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi XXXII, Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler, Hannover 1937, I/77, s. 145–146; příjmy z města Lübecku: *Arnoldi Chronica*, II/21, s. 66; či 200 měřic ovsu: *ibidem*, III/13, s. 99.

139 *Annalista Saxo*, s. 660.

140 *Thietmari*, VI/50, s. 338: „*Proximum natale Domini rex in Paletii celebravit et ibidem Thiedrico predicti comitis filio comitatum ac omne beneficium iure et ortatu reginae ac principum suimet dedit.*“

141 *Annalista Saxo*, s. 776: „*Heinrici et Adalberti, quorum unus dux in Bawaria, pro desponsatione filie Lotharii imperatoris, etiam Saxonie ab eo ducatum acceperat, alter eum avito beneficii iure vendicans apud Conradum regem optinuerat.*“

142 *Excerptum Chronicae Principum Saxoniae*, MGH SS XXV, O. Helder-Egger (ed.), Hannover 1880, s. 482: „[...] *in hereditatem patris Ottonis tertii successit et homagium in Marchia cepit.*“ Rovněž Albert ze Stade při líčení historie stejnojmenného hrabství zaznamenal, jak přecházelo z otce na syna, viz *Annales Stadenses*, s. 320.

143 *Thietmari*, VI/21, s. 119; *Helmoldi*, I/69, s. 132–133.

kronikáře Helmolda, který hovoří o světských pánech horlivě nabízejících ruce církvi, aby získali její benefica, však odkazuje na podobu aktu, při němž leník vkládal ruce mezi dlaně budoucího pána.¹⁴⁴

Vzhledem k zaměření kronikářů především na politické dějiny se výrazně častěji setkáváme s popisem vojenské služby či obecně pomoci lennímu pánovi. Osobní vazbu mezi seniorem a vazalem vycházející z držby léna zachytil Arnold z Lübecku při líčení mohučského sněmu z roku 1184. Opat z Fuldy si při slavnostní mši nárokoval místo po levici císaře, kam usedl kolínský arcibiskup. Panovník arcibiskupa požádal o jeho uvolnění a uražený prelát se rozhodl mši opustit. Arcibiskupovým příkladem se řídili jeho urození leníci, kteří před císařem deklarovali povinnost následovat pána.¹⁴⁵ Situaci posměšně glosoval příznivec protivné strany falckrabě Ludvík, leník opata z Fuldy, který k jednomu z arcibiskupových straníků pronesl, že si toho dne zasloužil své *beneficium*.¹⁴⁶

Přestože se na stránkách kronik pravidelně utkávají armády pánů a jejich vazalů, i zde má vojenská podpora a věrnost své limity. Nekonečná válečná dobrodružství saského a bavorského vévody Jindřicha Lva jeho věrné značně fyzicky i materiálně vyčerpávala. Jednu z možných majetkových náhrad představovalo výkupné za zajaté protivníky. Po jednom z tažení však vévoda žádal zajatce pro sebe, neboť se mělo jednat o jeho právo. Zatímco část vazalů souhlasila, další odmítli s poukazem, že slouží na vlastní náklady, které by bez výkupného nebyli schopni uhradit.¹⁴⁷ Situace se při další výpravě opakovala a nakonec vygradovala do ozbrojeného konfliktu mezi Jindřichem a částí leníků. Jejich stanovisko vložil kronikář do úst Adolfa III. ze Schauenburgu. Hrabě vévodu ujistil o své věrnosti a oddanosti, současně však prý na výpravu vynaložil takové náklady a přišel o tolik koní, že kdyby odevzdal zajatce, nezbylo

144 *Helmoldi*, I/69, s. 132–133: „*Ubi enim dux vel marchio, ubi in regno principatus, quantumlibet magnus, qui pontificibus manus non offerat, recusatus oportune inportune se non ingerat? Certatim currunt, ut homines fiant ecclesiae et participes fiant beneficiorum eius.*“

145 *Arnoldi Chronica*, III/9, s. 99: „*Domine, homo sum domni Coloniensis, iustum est ut eum sequar, quocunque ierit.*“

146 *Ibidem*: „*Bene hodie beneficium vestrum meruistis.*“

147 *Ibidem*, II/13, s. 51–52: „*Econtra illi dicebant, se de propriis stipendiis militare, et ideo iustum esse, ut de captivis sua reciperent, nec omnino stipem militie se habere posse dicebant, si eorum captivi in usus alienos tollerentur.*“

by mu než jít domů pěšky.¹⁴⁸ Nevíme, zda se události odehrály doslova podle líčení Arnolda z Lübecku. V každém případě však soudobý kronikář zobrazil rozsah povinností vazala spíše jako výsledek stále nalézáného konsenzu než jako pevně stanovenou konstantu.¹⁴⁹

Do poloviny 13. století prameny pro označení leníka užívají termíny *miles*, *homo*, zejména Helmold z Bosau pak rovněž výraz *satelles*.¹⁵⁰ S termínem *vassallus* se setkáváme až v díle Alberta ze Stade.¹⁵¹ Podobně jako v diplomatickém materiálu charakterizuje také v narativní historiografii leníka především věrnost, z níž plyne rovněž aktivní podpora.¹⁵² Intenzita věrnosti i pomoci se však mohla výrazně lišit v závislosti na dané situaci, jak ostatně dobře ukazují obě předcházející ukázky z kroniky Arnolda z Lübecku. Výrazněji než v listinách vystupuje v narativních pramenech do popředí význam lenního holdu a investitury pro navázání lenního poměru. Výstižným je v tomto ohledu zejména proslov mohučského metropolity Konráda na sněmu v Gelnhausenu roku 1186. Arcibiskup před shromážděnými deklaroval, že císaře, jemuž skládají *hominium* a od něhož drží temporálie, jsou duchovní povinni podporovat ve všem, co spravedlivě činí.¹⁵³ Identicky vyznívá rovněž popis rozhovoru mezi

148 Ibidem, II/16, s. 56–57: „[...] *quod semper fidelis domino meo perseveraverim, egrediens et regrediens et pergens ad imperium eius. [...] Domne, noveritis, ait, me in hac expeditione omnia mea consumpsisse, equos militum, runcinos servorum innumeros perdidisse, et nunc si captivos vobis reddidero, nichil superest, nisi ut pedes ad domum meam revertar.*“

149 Viz podrobněji níže kap. I/4.

150 *Miles: Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxonicarum libri tres*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi LX, Paul Hirsch – Hans-Eberhard Lohmann (ed.), Hannover 1935, I/23, s. 35; III/20, s. 115; *Thietmari*, VIII/27, s. 209; *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, MGH Kritische Studentexte II, Hans-Eberhard Lohmann (ed.), Leipzig 1937, s. 28–30; *Helmoldi*, II/105, s. 207; *homo* např. *Helmoldi*, I/67, s. 124–126; I/77, s. 145–146; *Arnoldi Chronica*, III/9, s. 99; *satelles*: např. *Helmoldi*, I/65, s. 122; II/97, s. 192; II/105, s. 206.

151 *Annales Stadenses*, s. 320, 326, 360.

152 Srov. např. *Cronica ducum de Brunswick*, s. 581, podle níž si císař Jindřich (V.) chtěl získat *fidelitatem et constanciam* ministeriála Widukinda z Wolfenbüttelu a proto mu udělil řadu statků *iure pheodali*.

153 *Arnoldi Chronica*, III/19, s. 108: „[...] *vobis autem, quem Deus principem et imperatorem Romani orbis exaltavit, cui hominium fecimus, a quo et temporalia possidemus, ad exsequendas omnes iustitias vestras iure tenemur assistere.*“

brémským arcibiskupem Hartvikem a biskupem Vicelinem z Oldenburgu. Metropolita biskupovi připomíná, jak horlivě svěští páni nabízejí své ruce církevním knížatům, aby získali beneficia.¹⁵⁴ Stejně jako dikrátoři listin nerozlišovali ani autoři kronik mezi vlastním hominiem a přísahou. Oba akty jsou jen ojediněle zmiňovány pospolu, převažuje pouze užívání odkazu na hominium.¹⁵⁵

Znovu však platí, že obsah a kontext využití termínu mohly být značně různorodé. Hominium skládali do rukou císařů dánští králové, srbský vévoda i anglický král Richard. Jako hominium označil Helmold přísahu dánských *principum* novému panovníkovi.¹⁵⁶ Hominium však složil také hrabě Adolf II. ze Schauenburgu dánskému králi Knutovi, když se za peněžní odměnu rozhodl podpořit jej proti pretendentovi trůnu, králi Svenovi. Stejný výraz kronikář užil o pár řádek dále, když popisoval, jak se Sven pokusil vyvolat proti hraběti povstání obyvatel Holštýnska. Do čela odboje se postavil jistý Etheler, který každému, kdo se chtěl stát jeho *homo*, nabídl *byrrum, clypeum vel equum*. Příznivci hraběte naopak měli Ethelerovy věrné buď přemluvit k zřeknutí se přísahy nebo vyhnat ze země (*aut renuntiarent hominio aut provincia secederent*).¹⁵⁷ V neposlední řadě se s termínem setkáváme také při průběhu zadostiučnění proviněného, kdy hominium sloužilo jako jeden z aktů pokání.¹⁵⁸

Rovněž odkazy na *consilium et auxilium* sice mohou v narativních pramenech poukazovat na závazky spojené s lenním poměrem; například na již zmi-

154 Helmoldi, I/69, s. 132–133: „Ubi enim dux vel marchio, ubi in regno principatus, quantumlibet magnus, qui pontificibus manus non offerat, recusatus oportune inportune se non ingerat? Certatim currunt, ut homines fiant ecclesiae et participes fiant beneficiorum eius.“

155 Roku 1182 přijali saští urození od nového vévody Bernarda svá léna a *hominium ei facerent et fidelitatem ei per sacramenta confirmarent*, Arnoldi Chronica, III/1, s. 69; obdobně Annales Stadenses, s. 322; užití pouze termínu *hominium* či *homagium*: Annalista Saxo, s. 772; Helmoldi, I/88, s. 173; II/105, s. 205; Arnoldi Chronica, II/7, s. 44; II/17, s. 58; IV/3, s. 117; Excerptum Chronicae Principum Saxoniae, s. 482.

156 Helmoldi, I/50, s. 100; I/73, s. 139; Arnoldi Chronica, IV/8, s. 131; III/2, s. 71; Gesta episcoporum Halberstadensium, s. 110; jako *ewige hulde* je pak označeno obléhnutí Přemysla Otakara II. králem Rudolfem, Sächsische Weltchronik, s. 302.

157 Helmoldi, I/67, s. 125.

158 Arnoldi Chronica, III/2, s. 255–256, k těmto příkladům je ostatně možné zařadit i některé výše zmíněné holdy zejména dánských panovníků, Richarda Lví srdce či Přemysla Otakara II., k tzv. *homagium poenae/emendae* srov. H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 484nn.

ňovaném sněmu v Gelnhausenu si Fridrich I. stěžoval na jednání papeže, které císaře mělo poškozovat, a spoléhal na *consilium et auxilium* i věrnost biskupů. Právě tato císařova slova vyvolala výše uvedenou reakci arcibiskupa Konráda.¹⁵⁹ Stejně tak ale termíny nacházíme ve vztahu k různorodým životním situacím. Markrabě Viprecht, který utrpěl silné popáleniny při požáru, žádal na smrtelném loži magdeburského metropolitu a další biskupy o *auxilium et consilium ad animae suae remedium*. Král Vilém si zase díky radě a pomoci legáta vybral manželku.¹⁶⁰

Obecně tak pro terminologii užívanou autory narativních děl platí stejné závěry jako v případě listinného materiálu. Všechny dosud rozebírané prameny navíc nabízejí po celé sledované období značně heterogenní obraz jevů, které současníci se zmiňovanými pojmy spojovali. Vystává tak otázka, jak vlastně celý soubor interpretovat a využít.

159 *Arnoldi Chronica*, III/19, s. 107; obdobně také halberstadtský biskup seznává, že je ze všech stran zbaven *consilii et auxilii*, rozhodl se k usmíření s Otou IV., *Gesta episcoporum Halberstadensium*, s. 122.

160 *Annales Pegavienses*, s. 254; *Annales Erphordenses*, s. 38; dále srov. např.: *Henrici de Antwerpae Tractatus de Captione urbis Brandenburg*, MGH SS XXV, O. Helder-Egger (ed.), Hannover 1880, s. 483; *Chronicon Montis Sereni*, Ernest Ehrenfeuchter (ed.), MGH SS XXIII, Hannover 1874, s. 203.

Snaha o podrobnější utřídění fenoménů, které se v pramenech skrývají za odkazy na *ius beneficiale/feudale* či *beneficium/feudum*, sahá hluboko do středověkého období. Od italských *Libri feudorum* 12. století přes středověká právní zrcadla s jejich komentovanými opisy i novověká právní kompendia a učená pojednání vede stěží přehlédnutelná řada spisů, které se s tématem pokoušely vyrovnat.

Když se na počátku 19. století pokusil Georg Michael Weber v monumentálním čtyřsvazkovém díle *Handbuch des in Deutschland üblichen Lehnrechts* v návaznosti na „akademický“ diskurs předcházejících století vysvětlit čtenáři rozdíl mezi „skutečným“ a „nepravým“ lénem (*eigentliches/uneigentliches Lehen*), dospěl k závěru, že rozlišení záleží na tom, zda v konkrétním případě dochází k odchýlení se od „všeobecné povahy lén“ (*allgemeine Natur der Lehen*). Jedním dechem však dodal, že „všeobecná povaha“ se může na základě právních či zvykových norem lišit nejen v různých „říších“, provinciích ale i na jednotlivých dvorech, a tudíž se může lehce stát, že co je na jednom místě považováno za „nepravé“, je jinde bráno jako „skutečné“. Weberovi se podařilo shromáždit množství dokladů různorodých lenních objektů, od pozemkového vlastnictví a úředních hodností až po propůjčení popravčích práv (*Henkerlehen*) nebo dokonce nevěstinců (*Hurenhäuser*). Přestože za základní předpoklad rozvoje *Lehnswesen* považoval zajištění vojenské služby, na „pravosti“ lénu neubíralo ani placení nájmu či jiné úsluhy ze strany sedláků.¹⁶¹

161 „Der Unterschied zwischen eigentlichen und uneigentlichen Lehen hängt bloß davon ab, ob dieselben von der allgemeinen Natur der Lehen abweichen oder nicht; da die allgemeine Natur aber diejenige ist, welche Gesetz oder Gewonheiten jedes Reiches, Provinz und jeder Lebenscurie zu bemessen, und es kann sich leicht zutragen, daß die Lehen, welche an dem einen Orte zu den uneigentlichen gehören, an dem anderen, ohne daß es eines besonderen Vertrages hierzu bedürfte, zu den eigentlichen müssen gerechnet werden.“, Georg Michael WEBER, *Handbuch des in Deutschland üblichen Lehnrechts*, 4 Teile, Leipzig 1807–1818, citace 2., s. 23, k lenním objektům a povinnostem srov. zejména 2. (passim); 3., s. 330–332.

V průběhu 19. století vnesla kritická historiografie do bádání nové standardy práce s prameny i okruhy otázek.¹⁶² K *Lehnswesen* německá historiografie přistoupila nejen s moderní metodickou výbavou, ale také ovlivněna rychle se rozvíjející právní vědou. Lenní problematika navíc zaujala významné místo v rámci zásadního tématu německého bádání 19. a počátku 20. století – tématu německé státnosti.¹⁶³ Jedním ze sporných bodů v celém komplexu otázek se stal vztah mezi lénem a vazalitou, který lze přiblížit na rozdílném přístupu Paula Rotha a Georga Waitze. Zatímco druhý jmenovaný byl i přes vědomí řady odlišností a specifík přesvědčen, že již v karolinské době bylo spojení obou jevů pravidlem, Roth zastával opačný názor.¹⁶⁴ K jeho stanovisku se v komentářích k druhému, posmrtnému vydání šestého svazku Waitzových *Deutsche Verfassungsgeschichte* přiklonil i editor Gerhard Seeliger. Nepopíral význam spojení léna a vazaloty, kladl nicméně důraz na skutečnost, že oba jevy nebyly nikdy kauzálně propojeny a vazalské léno představovalo pouze jednu, přestože nejvýznamnější položku ze skupiny beneficíí.¹⁶⁵

Na první pohled poměrně okrajový problém ve skutečnosti odráží obecnější vývoj historiografického diskursu a paradigmatu. Fascinace „státností“ vedla k upření pozornosti na „veřejnoprávní“ rozměr lenního institutu. Vliv právní historie současně přál podrobné systemizaci heterogenní masy údajů

162 Sledovat vývoj historiografie k tématu v evropském kontextu by si vyžádalo vlastní specializovanou práci, v následujícím přehledu bude proto nastíněn jen přístup německého bádání.

163 Základní přehled stavu bádání podává J. DENDORFER, *Zur Einleitung*, s. 14–23; Werner HECHBERGER, *Das Lehnswesen als Deutungselement der Verfassungsgeschichte von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, in: ibidem, s. 41–56; B. KASTEN, *Beneficium*, zejm. s. 243–247; Eadem, *Das Lehnswesen*, zejm. s. 331–335.

164 G. WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 6, s. 1–52, citát s. 48: „*Schon in der Karolingischen Periode war die Verbindung von Vassallität und Beneficium die Regel*“; srov. Paul ROTH, *Geschichte des Beneficialwesens von den ältesten Zeiten bis ins 10. Jahrhundert*, Erlangen 1850, s. 376–388; Idem, *Feudalität und Untertanenverband*, Weimar 1863.

165 G. WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 6, s. 50, pozn.: „*Allerdings beruht das Lehnswesen auf der Verbindung von Vasallität und Beneficialität. Aber dabei ist eben einmal zu beachten, dass niemals alle Beneficien blos gegen Empfang des Hominiums verliehen wurden, dass vielmehr auch in späterer Zeit die vassallitischen Beneficien nur eine – obschon die wichtigste – Gruppe der Beneficien bildeten. Und ferner ist zu bedenken, dass mit der Vassallität lange Zeit nicht nothwendig die Beneficialität verbunden war.*“

zachycených v pramenech, přičemž vhodné vodítko nabízely dobové normativní zdroje – právní zrcadla, v prvé řadě *Sachsenspiegel*. Na sklonku osmdesátých let 19. století se názor Karla Lamprechta ještě příliš nevzdálil Weberovu stanovisku. Ačkoliv léna, jejichž funkce byla hospodářská (*Zinslehen, Bauernlehen*, atd.), odlišoval od politických *hohen Lehen*, ve své podstatě (propůjčení jakéhokoliv statku za materiální či osobní úsluhu) a vývojových trendech (například dědičnosti) se příliš nerozcházela. A ani již zmiňovaný Seeliger o dvě desetiletí později stále nespatořoval přínos v užívání pojmu „pravé léno“ a na jeho základě vytvářeném protikladu mezi dvěma typy držby.¹⁶⁶ Přesto, čím více stál v popředí „stát“, jeho politická struktura a tedy *Ritterlehen* charakterizované vazalským poměrem, tím více se pomyslné nůžky mezi takto definovaným „pravým lénem“ a dalšími typy držby označovanými v pramenech jako *beneficium* či *feudum* rozevíraly.

Zřejmě nejlépe je tento trend patrný u práce, která spojení léna a státnosti nese ve vlastním názvu. Když v roce 1933 Heinrich Mitteis vydával *Lehnrecht und Staatsgewalt*, označil vzájemný vztah obou fenoménů, na něž odkazoval titul knihy, za zásadní problém dějin 10.–13. století.¹⁶⁷ Současně si však byl dobře vědom, že pojednává jenom část rozsáhlého jevu. Upozorňoval, že se zaměřil na politickou stránku problematiky a nepopíral existenci lén bez vazalského poměru i vazalů bez léna. Stejně jako Seeliger, na něhož se ostatně odvolával, považoval *vasallitisches Leben* pouze za jednu z možných forem a varoval před nebezpečím dogmatismu vycházejícího z přílišné důvěry ve výpovědní hodnotu právních zrcadel.¹⁶⁸ V sedmisetstránkovém díle tvořila ovšem tato upozornění

166 Srov. Karl LAMPRECHT, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter auf Grund der Quellen zunächst des Mosellandes* 1.2, Leipzig 1886, zejm. s. 900nn; Gerhard SEELIGER, *Forschungen zur Geschichte der Grundherrschaft im früheren Mittelalter*, Historische Vierteljahrschrift 10, 1907, zejm. s. 343nn., citát s. 351: „Es geht meines Erachtens nicht an, hier den Begriff „rechtes“ Lehen einschalten und für echte Lehn den Gegensatz zu Gütern im grundherrlichen Verband anwenden zu wollen.“ Přestože autor své závěry vztahoval k ranému středověku, shromážděné údaje z pramenné materie mladšího období naznačují jejich obecnější platnost.

167 H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 1: „Lehnrecht und Staatsgewalt – das ist das große, beherrschende, entscheidende Problem in den dunklen, kampferfüllten Zeiten zwischen dem 10. und 13. Jahrhundert.“

168 Srov. ibidem, s. 13, 130–131, 519.

zanedbatelnou část, aniž by navíc byla podrobněji rozvíjena. Hlavní pozornost autor upíral ke vztahu mezi vazalitou, lenním právem a vývojem „státu“. Ve výsledku se mu podařilo sestavit ucelený a v podstatě snadno uchopitelný obraz evoluce „státního“ systému, jehož jádro tvořilo politicky motivované propůjčení majetku vyvážené osobní vazbou založenou na věrnosti a (vojenské) službě.

Heinrich Mitteis se zařadil mezi nejuznávanější osobnosti německé historiografie a z jeho díla se stal *Standardwerk*, jehož citace neodmyslitelně patří ke každé práci, která se k látce jen letmo přiblíží. Zatímco však Mitteis vědomě pracoval pouze s výsekem tématu, navazující bádání snad pod vlivem autorovy osobnosti, důkladné heuristiky a brilantního výkladu toto omezení příliš nevnímalo. Vhodným příkladem je další hojně citovaná, přestože spíše přehledově pojatá práce *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*. Karl Heinz Spieß právě s odkazem na Mitteise hovoří o terminologii latinských pramenů užívajících spolu s „mnohoznačným termínem „beneficium“ jednoznačný terminus technicus „feudum“ pro léno spjaté s vazalským závazkem“.¹⁶⁹ Mitteis nicméně *feudum* takto striktně nedefinoval. Naopak konstatoval, že se ani v tomto případě nejednalo o jednoznačně vymezený termín.¹⁷⁰ Ve vztahu k německému výrazu *Lehen* sice Spieß připomíná, že mohl zahrnovat rovněž rolnické (*bäuerliche*) a další formy propůjčené držby, těm však nakonec vůbec nevěnuje pozornost.¹⁷¹ Tento přístup dobře vystihuje vztah, který k tématu převládá v poválečné medievistice. *Lehnswesen* se omezilo pouze na politický rozměr a jediným *lénem* zůstalo s vazalitou spjaté „pravé léno“.¹⁷²

169 K.-H. SPIEß, *Das Lehnswesen*, s. 16–17: „[...] schillernden Begriff „beneficium“ der eindeutige terminus technicus „feudum“ für das vasallitische Lehen.“

170 Srov. H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 111: „Ein lehnrechtlicher terminus technicus war es von Haus aus ebenfalls nicht [...]“; a dále s. 130 ve vztahu k právním knihám a „pravému lénu“: „Hier bildete das vasallitische Lehen immer nur eine der möglichen Formen, allerdings eine besonders ausgezeichnete, eine gehobene, mit besonderen Rechtsgarantien ausgestattete, immerhin aber nur eine historische, empirische, keine logische Kategorie.“

171 K.-H. SPIEß, *Das Lehnswesen*, s. 16. Autor blíže rozebírá pouze „Sonderformen“ léna, mezi něž zahrnuje tzv. *Auftragslehen*, *Rentenlehen*, *Burglehen*, ibidem, s. 37–41. Kniha v podstatě vytváří dojem, že „pravé léno“ bylo omezeno na půdu a úřady, zatímco všechny ostatní případy vazalského léna náležejí mezi „zvláštní formy“, na jejichž okraji se pak nacházejí také druhy propůjčení, jež vazalský poměr nezakládaly.

172 Srov. W. EBEL, *Über den Leihgedanken*, zejm. s. 12–15; B. KASTEN, *Beneficium*, s. 244–247.

Problematika středověkého lenního institutu a *Mitteisüv* odkaz se roku 1956 staly námětem zasedání *Konstanzer Arbeitskreis*. Již úvodní studie příslušného svazku *Vorträge und Forschungen*, který z jednání vzešel, kriticky zacílila právě na převládající omezení tématu. Wilhelm Ebel, profesor právní historie univerzity Göttingen, upozornil, že se *lehnrechtlichsgeschichtliche Forschung* 19. a 20. století výrazně odchýlilo od feudistiky předcházející doby a orientací na vojensko-vazalský svazek uměle vytvořilo ostrou hranici mezi rytířským lénem a pronájmem do rukou neurozených (*Ritterlehen und bäuerliche Leihe*). Ve svém příspěvku poukázal, že se terminologie (*lehnrechtliche Formensprache*) spjatá s takto zúženým lenním poměrem ve skutečnosti neliší od způsobu záznamů, které prameny užívají ve vztahu k jiným typům závislé držby, kupříkladu v okruhu horního, městského či „rolnického“ práva. Podle Ebelova byl institut (pro)nájmu vlastní všem sociálním i právním oblastem a důraz kladený na vazalitou definované *Lehnswesen* jen zatlačil do pozadí jeho další formy, které jsou přitom s tématem neodmyslitelně propojeny.¹⁷³

Ebel se tak navrátil ke starší linii bádání, která výrazně akcentovala rovněž hospodářský rozměr celé problematiky. Jeho kritika i závěry však převládající diskurs příliš neovlivnily, což zřejmě souvisí s faktem, že jak Ebel tak nikdo další nedokázal nabídnout vlastní ucelený výklad srovnatelný s *Mitteisüv* zpracováním.¹⁷⁴ S Ebelovým názorem, že oddělení vazalského léna a dalších

173 W. EBEL, *Über den Leihgedanken*, (passim), citát s. 14–15 a 36: „*Erst die lehnrechtlichsgeschichtliche Forschung unserer Tage, mehr auf die Wurzeln als auf die Krone des Baumes schauend, hat offensichtlich nur das militär-vasallitische Leben zum Leitbild genommen, es zum Lehen schlechthin erklärt. Nur daher kommt die scharfe Trennung von Ritterlehen und bäuerlicher Leihe in den Darstellungen des deutschen Privatrechts, oder die Abscheidung der Dienstmannlehen, oder ganz allgemein die Vorstellung von einer in der feudum-Zeit einsetzenden Ausdehnung des Lehnbegriffs und seiner Anwendung auf mancherlei nicht mehr lehnrechtliche Gegenstände als sozusagen unechte Sekundärbildungen des Lehnsgedankens. Die mittelalterliche Verwendung des Lehnbegriffs in anderen Rechtsbereichen als der ritterlichen Welt gilt als juristische Metaphorie, nicht viel anders als die sprachliche, wie sie die Minnesänger liebten, wenn sie ihrer Dame ihr Herz zu Lehen auftrugen. [...] Man erfährt die Struktur des militärischen Agrarfeudalismus, aber nicht die Größe des Lehngedankens und nicht die rechtsgeschichtliche Rolle des Begriffs »Lehen«, wenn man beim vasallitischen beneficium, beim Mannlehen, haltmacht*“.

174 B. KASTEN, *Beneficium*, s. 246, pozn. 14. S Ebelovými úvahami se ztotožnilo spíše bádání zaměřené na problematiku pronájmu a vztahu k půdě u neurozených, „rolnických“

druhů závislé držby vychází spíše z názoru právně-historické vědy než z dikce pramenů, navíc nesouhlasila další významná osobnost německé medievistiky. Karl-Friedrich Krieger v mnohém navázal na Mitteisovu práci, přestože zaujal zcela opačný postoj k významu lenního institutu pro budování panovnické moci a „státu“. Problematice se věnoval čistě z pohledu říšského královského dvora s důrazem na vývoj a význam lenní svrchovanosti panovníků pozdního středověku. A právě prameny z provenience říšské kanceláře podle autora svědčí – alespoň v rovině zkoumané *Reichsverfassung* – o jednoznačném odlišení zmíněných forem vlastnictví v dobové právní praxi.¹⁷⁵

Krieger charakterizoval tzv. *Normalformen* lenního poměru, k nimž zařadil zejména „*mannlehen*“ a „*rechte lehen*“, tedy formy, které vytvářely vazalský vztah a pro něž bylo charakteristické složení lenního holdu (*Mannschaftsleistung*).¹⁷⁶ Statky, z jejichž propůjčení namísto vazalských povinností vyplývala například povinnost ročních plateb (*Zinslehen*), se mezi říšskými lény podle autora nacházely výjimečně. Považoval je sice za odlišná od *Normallehen*, vzhledem k tomu, že i u nich konstatoval doložený lenní hold, jim však současně přiznal status *echtes Lehen*.¹⁷⁷ Tato „pravá“ *Zinslehen* dále odlišil od „propůjčení“ (*Leihe*), která se nacházela na samém spodním konci lenního řetězce a byla udělována měšťanům a sedlákům (*nach städtischem Erbzinnsrecht oder bäuerlichem Hofrecht*) a která podle Kriegera nemůžeme jako „pravá“ nazírat. V příslušné poznámce citované prameny však i ve vztahu ke statkům rolníků doslovně uvádějí propůjčení *cze rehtem lehen* či pouze hovoří o *lehen*.¹⁷⁸

vrstev, srov. Karl Siegfried BADER, *Rechtsformen und Schichten der Liegenschaftsnutzung im mittelalterlichen Dorf*, III, Wien – Köln – Graz 1973, s. 16–17; 28–30; 50–51.

175 K.-F. KRIEGER, *Lehnshobeit*, s. 34, pozn. 35: „Insofern wird man der Ansicht W. Ebels [...], daß die Trennung zwischen ritterlichem Leben und bäuerlicher Leibe in der Rechtsanschauung des Mittelalters keine Grundlage finde und allein auf die einseitige Betrachtungsweise der modernen historischen Forschung zurückzuführen sei, – jedenfalls für den Bereich des Reichslehnwesens – kaum zustimmen können. Die im Rahmen dieser Untersuchung herangezogenen Quellen zeigen deutlich, daß nicht nur die Rechtsbücher, sondern auch die mittelalterliche Rechtspraxis andere Leihformen, wie z. B. die bäuerliche Leibe nach Hofrecht, nicht als 'Lehen' – auch nicht im weiteren Sinne – ansah, sondern vom Lehnsverhältnis grundsätzlich unterschied.“

176 Ibidem, s. 34–36.

177 Ibidem, s. 64–65.

178 Ibidem, s. 65, pozn. 195.

Kriegerově dílu bezpochyby nelze upřít vynikající erudici i zásluhy zejména na změně vnímání lenního poměru jako nástroje říšské panovnické moci. Je nicméně otázkou, zda autorem vypracovaná podrobná právní klasifikace a roztržení lenní držby Ebelovy námitky spíše nepotvrzuje, než aby je vyvracela.

Poklidnou hladinu studia středověkého *Lehnswesen* výrazně rozvířila až práce, která vznikla mimo okruh německé historiografie. Susan Reynolds ve výše zmiňované knize odmítla „feudo-vazalský“ poměr raného a vrcholného středověku jako juridický konstrukt následující epochy, který ovlivnil i současné bádání, jež dále propracovaný abstraktní právní model zpětně aplikovalo na poměry staršího středověku. Přestože radikálně formulované teze vyvolaly oprávněnou kritiku, podařilo se autorce nejen rozproudit debatu na dané téma, ale současně znovu poukázat na skutečnost, že upření pozornosti pouze na úzký výsek problematiky ve výsledku redukuje výpovědní potenciál vlastních pramenů.¹⁷⁹

Diskusi navazující na knihu Susan Reynolds a její vliv na německé bádání se v roce 2008 pokusili shrnout a zhodnotit organizátoři konferenčního setkání, z něhož vzešel soubor studií *Das Lehnswesen im Hochmittelalter*.¹⁸⁰ Zatímco některé texty dokazují relevanci staršího bádání i význam, který pro dobové mocenské struktury mělo spojení léna a vazalů.¹⁸¹ Další stať upozorňuje na nevyhraněnost terminologie pokrývající široké spektrum možných fenoménů a vztahů na všech stupních sociální hierarchie,¹⁸² i na regionální rozdíly a po-

179 Srov. rovněž Klaus van EICKELS, *Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt*, s. 14nn.

180 *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010.

181 Karl-Heinz SPIEB, *Das Lehnswesen in den frühen deutschen Lehnsverzeichnissen*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 91–102.

182 Srov. Steffen PATZOLD, *Ein klösterliches Lehnswesen? Der Zusammenhang von Besitz und personalen Bindungen im Spiegel von Klosterchroniken des 12. Jahrhunderts*, in: *ibidem*, s. 103–124; G. THOMA, *Leihformen zwischen Grundherrschaft und Lehnswesen*, s. 367–386; Jan KEUPP, *Ministerialität und Lehnswesen. Anmerkungen zur Frage der Dienstlehen*, in: *ibidem*, s. 347–366; Philippe DEPREUX, *Lehnsrechtliche Symbolhandlungen. Handgang und Investitur im Bericht Galberts von Brügge zur Anerkennung Wilhelm Ditos als Graf von Flandern*, in: *ibidem*, s. 387–399; Klaus van EICKELS, *Verwandtschaft, Freundschaft und Vasallität. Der Wandel von Konzepten personaler Bindung im 12. Jahrhundert*, in: *ibidem*, s. 401–411.

stupný vývoj, jenž sice nepostrádal některé shodné rysy, nemůžeme ho však v úplnosti zasadit do jednotného rámce.¹⁸³ Obsah i zaměření článků zobrazuje lenní zřízení vrcholného středověku jako pestrou paletu forem a vlivů, která zahrnovala politické vazby založené na vzájemné věrnosti a službě stejně jako čistě hospodářsky orientované vztahy v rámci „pozemkového panství“ (*Grundherrschaft*). Ne náhodou si jeden z editorů svazku, Roman Deutinger, v závěrečném shrnutí výsledků a perspektiv bádání položil otázku, zda by nebylo možné vrátit se i ve středoevropském prostoru k termínu feudalismus a souvisejícímu konceptu. Ten je nejen stále běžně užíván v západoevropském bádání, ale zahrnuje politickou i hospodářskou stránku celé problematiky, které byly v německé mediévistice odděleny skrze rozdílnou typologii.¹⁸⁴

S trochou nadsázky lze přístup německé historiografie k tématu popsat pomocí tolkienovského příoměru o cestě tam a zase zpátky. Po dvou stoletích se bádání v mnohém přiblížilo výchozímu bodu. Pro Georga Michaela Webera by byl obraz lenního institutu, který nabízí poslední zmiňovaný sborník, nepochybně výrazně bližší jeho vlastní představě než třeba práce Mitteisova či Kriegerova. Otázkou zůstává, nakolik nám zde nastíněný přehled možných přístupů bádání pomůže v hodnocení údajů pramenů, které jsme shromáždili v předcházející části.

Důvod, proč jsme se v přehledu literatury zaměřili především na způsob, jakým historická věda klasifikovala lenní držbu, je zřejmý. Prameny diplomatické povahy, z nichž vychází podstatná část záznamů, primárně nabízejí pouze pojmy (*beneficium, feudum, ius beneficiale/feudale, homagium* atd.). Jejich

183 Srov. Hubertus SEIBERT, *Non predium, sed beneficium esset ... Das Lehnswesen im Spiegel der bayerischen Privaturkunden des 12. Jahrhunderts (mit Ausblicken auf Tirol)*, in: ibidem, s. 143–163; Thomas ZOTZ, *Das Lehnswesen in der privaturkundlichen Überlieferung des Herzogtums Schwaben*, in: ibidem, s. 163–175; Oliver AUGÉ, *Hominium, tributum, feudum. Zu den Anfängen des Lehnswesens im Nordosten des Reiches bis 1250*, in: ibidem, s. 195–215.

184 Roman DEUTINGER, *Das hochmittelalterliche Lehnswesen: Ergebnisse und Perspektiven*, in: ibidem, s. 472: „Das hätte unter anderem den Vorteil, dass man sich dem Usus anderer europäischer Sprachen angleicht (»feudalism«, »feodalite«, »feudalesimo«, »feudalismo« usw.). Zugleich böte sich damit die Möglichkeit, die – jedenfalls in Deutschland – üblicherweise als getrennt voneinander betrachteten Felder von Lehnswesen und Grundherrschaft begrifflich zusammenzuführen, wie es in anderen Ländern ebenfalls gang und gäbe ist.“

zasazení do určitého kontextu je až součástí druhotné interpretace, která může zvolit v podstatě dvě cesty. Je nepochybné, že nejméně do počátku 13. století nelze na terminologii pramenů bez hlubšího poznání každého konkrétního případu uplatnit čtení vycházející ze znalosti lenního práva následující doby. Jinak řečeno, že bychom mohli jako referenční rámec využít středověká právní zrcadla a na ně navazující systemizaci právně-historického studia 20. století.¹⁸⁵ Tento problém se však může stírat v průběhu 13. století, zejména pak v jeho druhé polovině. Využití lenní typologie zrcadel a právní historie má nespornou výhodu, neboť nabízí pevný rámec, s jehož pomocí sestavíme kompaktní výklad v pramenech obsažených údajů. Jeho zjevnou nevýhodu představuje skutečnost, že například užívání odkazu na „pravé léno“ automaticky staví do popředí určité jevy, zatímco další vytlačuje na okraj či dokonce mimo rámec výkladu a výsledný obraz tak může více odpovídat předem zvolenému modelu než sdělení pramenného materiálu.

S ohledem na pramenné zmínky shromážděné v předchozí kapitole navíc není patrné, že by v heterogenní masě údajů, pomíneme-li rozlišení termínu *beneficium* pro církevní a výrazu *feudum* pro světskou držbu, nastala ve 13. století výraznější proměna oproti předcházejícímu období. K celému souboru tak můžeme přistoupit rovněž způsobem, že pro celé sledované období budeme každý odkaz na *beneficium/feudum* považovat za rovnocennou součást širšího fenoménu *Leihewesen*. Přednost takového přístupu spočívá ve vyváženém postižení všech složek (politické, ekonomické atd.) popisovaného jevu. Negativem je jednak nebezpečí voluntarismu při řazení doložených zmínek. A zejména možnost, že v podstatě nepokročíme od úrovně popisu informací obsažených v pramenech, pokud vágní záznamy neumožní jejich hlubší roztržidění a interpretaci ani sestavení soudržnějšího obrazu.

Přes zmíněná úskalí vybereme právě tuto eventualitu. Zaprvé umožňuje využití jediného metodického přístupu k celému souboru. Zadruhé právě zvolený časový záběr i prameny z několika institucí poměrně úzce vymezeného regionu by měly naznačeným nebezpečím předcházet. Pokud v průběhu 13. století docházelo skutečně k zásadnímu posunu a rozvoji lenního práva, pak by měla být tato změna patrná právě v listinném materiálu, který vznikl v nejbližším „akčním rádiu“ nejvýznamnějšího právního zrcadla tohoto obdo-

185 Srov. K. van EICKELS, *Verwandschaft, Freundschaft und Vasallität*, s. 411.

bí – *Sachsenspiegelu*. Je tak možné očekávat, že v úředních pramenech, k nimž listiny patří, bude nejpозději po polovině 13. století tento referenční rámec patrný a sám povede k podrobnější klasifikaci. Pokud nikoli, je nasnadě položit si otázku, jak skutečně pokročil rozvoj a systemizace lenního práva oproti předcházejícímu období. V takovém případě by stanovený metodický postup měl zabránit možnému „modelovému“ zkreslení, byť povede pouze k negativním zjištěním.

I/3. CO JE TO LEHNSWESEN?

Zastavme se nejprve znovu u užívané terminologie. Samo rozlišení výrazů *beneficium* pro církevní prebendy a *feudum* pro statky propůjčené laikům není pouze dokladem jazykového vývoje. Vymezení dvou odlišných kategorií držby nepochybně odráží postupné promýšlení a precizování kontextu, k němuž termíny odkazovaly. Shodná dikce diplomatů v podstatě nepřipouští pochyb, že nejpozději po polovině 13. století bylo možné z užití jednoho nebo druhého pojmu rozpoznat dva typy propůjčení majetku. První výraz poukazoval na duchovní kariéru držitele a církevní „úřední“ statek sloužící doživotně k jeho výživě. Druhý sice prozrazoval světského uživatele, zda však napovídá také další souvislosti, již není natolik jasné. Jak dalece lze vůbec v pramenech postihnout proměny v kontextu užívané terminologie a tedy v kulturním prostředí například mezi rokem 1110, kdy Aicho z Dorstadtu získal hrad *iure beneficiati*, a sklonkem 13. století, kdy Dětrich z Berge obdržel jinou pevnost *titulo pheodali*?¹⁸⁶ Případně mezi rokem 1182, ve kterém jistá Reginhaldis získala od halberstadtského biskupa za odstoupení části lesa tři lány *in feodo*,¹⁸⁷ a rokem 1309, v němž již zmiňovaná Alžběta zakoupila rentu z hildesheimského fojtství *to rechteme lene*?

Pravé léno

Z výčtu doložených případů je zřejmé, že bližší specifikace uděleného léna pomocí dalšího názvoslovného upřesnění se objevuje sporadicky. Odkaz na „pravé léno“ v celém souboru figuruje poprvé roku 1150, kdy hildesheimský biskup Bernard uznal, že hrabě Herman držel hrad Winzenburg *in beneficio iusto*.¹⁸⁸ V tomto případě je však na místě pochybnost, zda listina termínem

186 UGHBL: č. 124.

187 UB Halb. I.: č. 298.

188 UB Hild. I.: č. 263.

míří na kategorii „pravé léno“, nebo pouze podtrhuje oprávněnost držby ve sporném případě. S jistotou se s pojmem setkáváme až v listině z roku 1242, častěji se však slovní spojení v latinské, případně německé podobě vyskytuje od druhé poloviny šedesátých a zejména pak od osmdesátých let 13. století. Celkově je ve sledované době doloženo v jednadvaceti případech, přičemž pouze dva (zahrneme-li i listinu z roku 1150) spadají do období před jeho polovinou.¹⁸⁹ Přestože mezi takto označenými objekty převládaly hrady, nechyběl ani fojtský úřad, renta či pozemková držba v rozloze jediného lánu. Různorodosti propůjčených majetků odpovídala sociální skladba držitelů zahrnující členy nižších rodin, ministeriály i měšťany. Mezi oblíbenými sice převažovali muži, právě z městského prostředí však pocházela zmiňovaná vdova Alžběta.¹⁹⁰

Pokud listiny blíže popisují způsob držby „pravého léna“, uvádějí zejména jeho dědičnost.¹⁹¹ Nebyla však pravidlem. Viděli jsme příklad jiné vdovy, Markéty, u níž listina ztotožnila „pravé léno“ s vdovským údělem (*dotalicium*).¹⁹² Rovněž durynský lantkrabě Albrecht získal od merseburského biskupství vybrané statky *iusto feudali tytulo* (v německé verzi listiny *zu rechteme lene*) pouze na doživotí.¹⁹³ Povinnosti jsou zaznamenány minimálně, ve dvou případech listiny s udělením hradu spojují vojenskou službu, v dalších vypočítávají platby z propůjčených nemovitostí.¹⁹⁴

189 Z toho tři případy patří do skupiny listin, které užívají lenní terminologii v souvislosti se zástavou, srov. výše pozn. 18.

190 V případě dalších žen, u nichž je doloženo propůjčení „pravého léna“, není sociální příslušnost jistá, srov. UB Meiss. I.: č. 350; UB Naum. II.: č. 492.

191 Což platí i v případě řečené Alžběty, jejích synů a jejich dědiců, UB Hild. III.: č. 1693: „[...] *vruwen Ilseben wedewen Henrikes Schonekindes unde oren sonen Hermene, Iohanne, Conrade, Benrike unde oren erven*“; dále srov. UB Halb. II.: č. 1570; UB Hild. I.: č. 263; UB Hild. III.: č. 627; č. 864; UB Meiss.: č. 206; UB Naum. II.: č. 445; č. 525; č. 755; č. 803.

192 UB Meiss. I.: č. 350 (*nomine dotalicii tenet sive possidet titulo iusti feudi*), přičemž listina vydaná o čtyři roky později znovu připomíná, že Markéta má statky propůjčeny do konce života, UB Meiss. I.: č. 365. U další z žen, tentokrát bezejmenné vdovy *de Stosne*, listina pouze uvádí, že držela lán *iusto tytulo feudali* spolu se syny, UB Naum. II.: č. 492.

193 UB Mers.: č. 568: *ad vite nostre tempora l zu unseme libe*.

194 UB Hild. I.: č. 263; UGHBL: č. 114; opět však není zcela jisté, zda zaznamenané platby jsou nájmem leníka či naopak jeho výnosem z daného statku, srov. UB Naum. II.: č. 518;

Vycházíme-li z dikce sledovaných pramenů, je obraz „pravého léna“ značně nejasný a nesourodý. Slovní spojení se častěji objevuje až s koncem 13. století a v počtu doložených termínů *feudum* / *leben* zůstává jeho zastoupení marginální. Větší přehled do situace nevnaší ani klasifikace pomocí druhotných znaků. „Pravá léna“ nacházíme v rukou takřka všech sociálních skupin. Není patrné, že by jejich držba zakládala výhradně určitý druh povinností. Literatura sice pracuje s pojetím, že „pravé léno“ bylo vždy spojeno s vazalským poměrem vycházejícím z lenního holdu (*Mannschaftsleistung*),¹⁹⁵ i v tomto případě však narážíme na poměrně zásadní problém. Složení *homagia* či přísahy udávající sledované prameny ve velmi malém počtu případů. V listinách hovořících o „pravém lénu“ se s nimi nesetkáváme ani jednou. V úvodní kapitole jsme navíc viděli, jak byly odkazy na hold užívány v různorodém kontextu. Můžeme sice předpokládat, že když například roku 1289 přijímal Jindřich z Hohenhagen hrad *iusto titulo feudali* spolu se závazkem věrné služby, jedná se o příklad vazalského „pravého léna“, přestože listina lenní hold výslovně nezmiňuje.¹⁹⁶ Můžeme ale stejný předpoklad aplikovat třeba na informaci z roku 1290, kdy jistý Siegfried *de Tschechs* (Zetsch) držel jeden a půl lánů *iusto titulo feudali* a jeho manželka *nomine dotalici*,¹⁹⁷ nebo v již zmiňovaném případě bezejmenné vdovy, která jako „pravé léno“ držela jediný lán spolu se syny, a v dalších podobných případech? Otázky ostatně vyvolává rovněž znění pramene, o němž se bádání při vytváření definice „pravého léna“ opírá.

Za východiska k určení „pravého léna“, kterými jsou následně poměřovány další pramenné zmínky, slouží především dvě pasáže ze čtvrté knihy *Saského zrcadla*, která pojednává o lenním právu (*Lehnrecht*). První úryvek uvádí, že cokoliv senior propůjčuje skrze lenní hold (*manleke*), je buď „pravé léno“, „dědičné léno“, „hradní léno“ (*recht len oder erflen oder borchlen*) či „nárok“ (*gedinge, wardunge*) na statek držení v danou chvíli jiným mužem. Druhá pasáž nabízí konkrétnější definici. Podle ní léno bez lenního holdu (*manschap*) není „pravé léno“, které autor zrcadla – Eike von Repgow – odlišuje od lén

č. 786; č. 831. Je navíc otázkou, zda můžeme s plněním určitých povinností počítat v případech, kdy udělení v léno bylo součástí zástavního aktu.

195 Srov. K.-F. KRIEGER, *Lehnshoheit*, s. 27, 35nn.; K. KROESCHELL, *Lehnrecht und Verfassung*, Sp. 13.

196 UGHBL: č. 114.

197 UB Naum. II.: č. 630.

propůjčených ministeriálům na základě ministeriálního práva – *hoverechte* (*Hofrecht*).¹⁹⁸

Eike však o „pravém lénu“ hovoří i v předchozí části díla věnované zemskému právu (*Landrecht*). Ve třetí knize připomíná, že žena disponuje za manžela života „nárokem“ (*gedinge*) na jeho lenní statky, po smrti manžela ji pak připadají jako „pravé léno“ (*rechte len*).¹⁹⁹ Pasáž se nachází v odstavci, kde autor pojednával o již zmiňovaném *Leibgedinge*, tedy o doživotním zajištění ženy manžellovým majetkem v případě vdovění. Listiny autorova slova věcně i terminologicky potvrzují. Vdova Markéta skutečně držela příjmy *nomine dotalicii* nebo-li *titulo iusti feodi*.²⁰⁰ Nejde ovšem ani tak o vztah mezi právním zrcadlem a každodenní praxí jako spíše o celkovou výpověď jeho textu. Pokud Eike neváhal označit vdovský úděl za „pravé léno“,²⁰¹ pak se tím nejen rozšiřují obsahové souvislosti, které autor danému názvosloví přisuzoval, ale současně relativizuje význam citovaných záznamů z knihy lenního práva. Jestliže na jedné straně *Sachsenspiegel* za „pravé“ vydává léno charakterizované vazalským holdem a zároveň stejný termín využívá k popisu držby, jakou bylo *dotalicium* či *Leibgedinge*, nemůžeme „pravé léno“ považovat za konzistentní *terminus*

198 *Sachsenspiegel Lehnrecht*, MGH Fontes iuris Germanici antiqui N. S. I/2, Karl Gustav Eckhardt (ed.), Berlin – Frankfurt 1956, 55 § 9: „*Swat de herre manleke liet, dat is recht len oder erflen oder borchlen, oder gedinge an enes benumeden mannes gude, oder wardunge an enes umbenumberden mannes gude, swar it deme herren ledich werde.*“; 63 § 1: „*Svelk gut deme manne ane manschap gelegen wert dat ne het nen recht len, also dat gut dat die herre sine dienstmanne liet ane manscap to hoverechte; das sat he hoverechtes af plegen unde nicht lenrechtes.*“; srov. H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 130–131; 446; K.-F. KRIEGER, *Lehnshoheit*, s. 27, 35nn.; K. KROESCHELL, *Lehnrecht und Verfassung*, Sp. 13.

199 *Sachsenspiegel Landrecht*, MGH Fontes iuris Germanici antiqui N. S. I/1, Karl Gustav Eckhardt (ed.), Berlin – Frankfurt 1955, III 75 § 1–2: „*An egene is recht lifgetucht der vrowen, went it en nemant gebreken mach to erme live; unde an lene nicht, went it en to maneger wis gebroken mach werden. Len bi eres mannes live is er gedinge; na eres mannes dode is it er rechte len.*“

200 UB Meiss. I.: č. 350; na identický případ odkazují také UB Naum. II.: č. 630; č. 786; v dalších případech, kdy nacházíme „pravé léno“ v rukou vdovy, již není výslovně řečeno, že se jedná o její vdovský úděl, srov. UB Naum. II.: č. 492, již několikrát citovaná UB Hild. III.: č. 1693 navíc uvádí, že léno je určeno i pro Alžbětiny syny a jejich dědice.

201 Eike nespécifikuje, z jakého sociálního prostředí by žena měla pocházet.

technicus, s jehož pomocí bychom mohli snadno třídit a interpretovat další pramenné zmínky.

Lze jistě namítnout, že Eikeho klasifikace z knihy lenního práva může zachycovat pravidlo týkající se nejčastěji zastoupeného typu lenní držby a všechny odchylky jsou pouze výjimkami, jež nenarušují jeho obecnou platnost a použitelnost. Problém však spočívá v prostém faktu, že prameny neposkytují ve valné většině případů dostatek jednoznačných vodítek, abychom „obvyklé“ odlišili od „výjimečného“. Naprostá většina všech doložených záznamů hovoří pouze o *lénch* bez bližších podrobností o způsobu a podmínkách jejich držby. Nejčastěji se setkáváme s odkazy na dědičnost, respektive s možnými nároky potomků či příbuzných. Listiny udávající vojenské povinnosti nebo jinak zdůrazňující vazalský vztah tvoří velmi malý výsek z celého souboru. Podobná situace platí rovněž u doložených plateb nájmu. V případě závazku odvádět rentu je navíc třeba položit si otázku, zda případný hold automaticky implikuje vazalský poměr, nebo představuje pouze symbolické stvrzení smluvního vztahu a závazku. Podobné, jaké jsme viděli v případě měšťana Richarda i bezejmenné nevolnice. V neposlední řadě nelze přehlédnout, že tzv. *Auctor vetus de beneficiis*, tedy spis, který je považován za Eikeho původní latinskou verzi čtvrté knihy, s termínem „pravé léno“ vůbec nepracoval. A rovněž autor tzv. *Švábského zrcadla* (*Schwabenspiegel*, asi 1275) považoval za „pravé“ každé udělené léno.²⁰²

Není možné tvrdit, že si současníci nebyli vědomi rozdílů mezi propůjčením hradu do rukou urozeného pána a pole či jiného drobného statku měšťanovi za roční plat. Ani omezený výskyt odpovídající terminologie automaticky nesvědčí o neschopnosti rozlišovat různé tituly propůjčeného majetku. Sám vznik právních zrcadel, jejich opisů a redakcí je nejlepším dokladem potřeby i snahy podrobněji klasifikovat odlišné druhy držby a s nimi spjatého práva. Shromážděné pramenné zmínky však na druhou stranu neprokazují, že by právní systemizace pokročila natolik, abychom ještě na počátku 14. století mohli mezi statky označovanými jako *feudum*, případně propůjčovanými for-

202 *Auctor vetus de beneficiis*, MGH Fontes iuris Germanici antiqui N. S. II/1, Karl August Eckhardt (ed.), Hannover 1964; srov. K. KROESCHELL, *Lehnrecht und Verfassung*; citace *Švábského zrcadla* H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 131, pozn. 68 (*swaz der herre leben gelibet daz sol sin recht leben*).

mou *iure feudali* jednoznačně vymezit a odlišit zvláštní kategorii *iustum/verum feudum*, která by se vyznačovala jedinečnými charakteristickými znaky a byla navíc vnímána jako svým způsobem nadřazená jiným druhům lenní držby. Je otázkou, nakolik je pro sledované období pro historiografii přínosné pracovat s pojmem „pravé léno“. Odkaz na „pravé“ automaticky činí součástí diskursu také „nepravé“, potažmo tedy méně významné léno. Jak terminologicky, tak na základě dalších znaků však tyto kategorie nejsou ve zkoumaných pramenech jednoznačně rozlišitelné. Bezpochyby není možné rezignovat na snahu podrobněji klasifikovat různé druhy lenní držby. Při interpretaci pramenných zmínek vázících se k latinskému termínu *feudum* by však i pro celé 13. století měla platit obdobná ostražitost jako v případě údajů o století starších.

Ius ministerialium

Druhým terminologickým upřesněním, které se nachází v analyzovaném souboru, je odkaz na „ministeriální právo“. V latinské formě (*ius ministerialium*) vystupuje v listinách od konce 12. století, v německé (*hovelēn*) pak zejména ve druhé polovině 13. století.²⁰³ Jeho zastoupení zůstává rovněž sporadické. Dvačet tři doložených případů zahrnuje heterogenní skupinu statků, mezi nimiž nechybí hrad, peněžní příjem i pouhá polovina lánu.²⁰⁴ Podrobnosti týkající se způsobu držby jsou opět uváděny výjimečně. Nejčastěji listiny zmiňují dědičnost a to jak v mužské, tak ženské linii.²⁰⁵ O povinnostech hovoří pouze listina týkající se zmíněného hradu. Jan z Gatersleben i jeho synové se roku 1262 zavázali, že kdykoliv umožní halberstadtským biskupům i kapitule využít pevnost ke své ochraně. Pokud by dědici Jana a jeho synů nechtěli nadále zůstatvat ministeriály biskupství, měli hrad navrátit církvi.²⁰⁶

Jak plyne z vlastního názvosloví, týkalo se zmíněné právo ministeriality. Tedy sociální skupiny, která sice patřila mezi osobně závislé, nabývala však na

203 Především pak od šedesátých let tohoto století, srov. výše s. 22.

204 UB Halb. II.: č. 1040; č. 1051; UB A II.: č. 384.

205 UB A II.: č. 278; UB Halb. II.: č. 775; č. 886; č. 1040; č. 1051; UB Hild. I.: č. 522; č. 526; UB Hild. III.: č. 652.

206 UB Halb. II.: č. 1040.

významu skrze svoji vojenskou funkci i působnost ve správním aparátu. V bádání převládá názor, že nesvobodné postavení ovlivnilo typologii propůjčené držby, která je označována jako „služebné léno“ (*Dienstlehen, Hoflehen*). Na rozdíl od lén svobodných vazalů nezakládalo „služebné léno“ povinnost sloužit, ale bylo udělováno, aby službu umožnilo. Povinnosti ministeriála vůči pánovi vycházely z příslušnosti k nesvobodnému „stavu“ nikoliv ze složení lenního holdu za propůjčený majetek. Právě absence lenního holdu je podle *Sachsen-spiegels* hlavním důvodem, proč „služebným lénům“ ministeriality nenáleží status „pravých lén“. Nesvobodné postavení ministeriality se odrazilo v povaze propůjčených statků. „Služebná léna“ nepatřila do okruhu lenního práva svobodných vazalů, nýbrž do sféry tzv. „dvorského“, ministeriálního práva.²⁰⁷

Jan Keupp však nejnověji poukázal, že před koncem 12. století se zvláštní kategorie ministeriálního zboží, s nímž by se pojila uvedená charakteristika, v pramenech nevyskytuje. Některé záznamy výše uvedené předpoklady naopak doslovně vyvracejí, což se týká nejen skládání homagia, ale také služební povinnosti, která ani u ministeriálů nevycházela z osobní závislosti, ale právě z uděleného léna. Na rozdíl od staršího bádání, které první třetinu 13. století považovalo za vyvrcholení vývoje, v jehož průběhu nesvobodný ministeriál de facto získával postavení svobodného vazala, Keupp upozornil, že prameny tohoto období naopak naznačují formování „ministeriálního práva“.²⁰⁸

Přestože se v jiných oblastech léna ministeriality nelišila od držby svobodných, autor poukázal na praxi, podle níž děti z manželství ministeriála s příslušnicí cizího společenství náležely k matčině „famílii“.²⁰⁹ Reálně tak hrozilo nebezpečí ztráty propůjčeného majetku, neboť jeho držitelé přecházeli do ci-

207 Literatura se opírá zejména o práce: Karl BOSL, *Die Reichsministerialität der Salier und Stauffer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches*, 1–2, Schriften der MGH 10, Stuttgart 1950–1951; Idem, *Das ius ministerialium. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter*, in: Studien zum mittelalterlichen Lehenswesen, Vorträge und Forschungen 5, Theodor Mayer (ed.), Lindau – Konstanz 1960, s. 51–94; srov. též K.-F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 176nn.; vývoj bádání shrnul J. KEUPP, *Ministerialität und Lehenswesen*, s. 350–354.

208 J. KEUPP, *Ministerialität und Lehenswesen*, s. 354–360.

209 Tento postup neplatil při svazku ministeriála se svobodnou ženou, kdy děti náležely k ministerialitě, z níž pocházel otec, srov. Benjamin ARNOLD, *German Knighthood 1050–1300*, Oxford 1985, s. 169nn.

zího područenství. Od 12. století je v těchto případech doložena snaha zamezit přechodu lén na potomky, nebo ministeriálové pána odškodňují jinými majetky, aby dědicům držbu zajistili. Keupp považuje odkazy na „ministeriální právo“ objevující se v závěru 12. století právě za důsledek snahy předcházet nebezpečí ztráty majetku. Zboží propůjčované skrze *ius ministerialium*/*hovel* mělo zůstat dědičné pouze v rámci vlastní ministeriality, potomci narození ze svazku s příslušnicí cizí „rodiny“ na něj ztráceli nárok. Podle Keuppa je tak termín „služebné léno“ relevantní až od přelomu 12.–13. století a ustanovení *Saského zrcadla* představuje nový a rozvíjející se právní institut, který současně nelze uplatnit na všechna léna držaná ministerialitou.²¹⁰

Rozebírané prameny se zdají potvrzovat Keuppovy závěry. S poukazem na „ministeriální právo“ se setkáváme teprve na konci 12. století a jeho častější výskyt spadá až do období od šedesátých let následujícího věku. Na přelomu 12.–13. století se v listinném materiálu objevuje rovněž rozlišení mezi přijetím statků *iure ministerialium* a *iure hominii*. Právě z oblasti hildesheimského biskupství pochází jeden z nejranějších příkladů, na něž se Keupp odvolává. Ministeriál Burchard z Essem vykoupil statky od předchozí držitelky a přijal je od opata kláštera sv. Michala s manželkou a syny *iure feodi*. Burchard však měl děti již z předcházejících vztahů. Pokud by manželé a jejich dědici zemřeli bez dalších potomků, připadla by část z Burchardových statků dceři z předchozího manželství, druhá část pak synovi ze vztahu s další ženou. Zatímco dceři měly statky náležet *iure ministerialis* a listina dodává, že její matka patřila stejně jako Burchard k opatově ministerialitě, syn měl bez dalších podrobností obdržet svou část *iure hominii*.²¹¹

210 J. KEUPP, *Ministerialität und Lehnswesen*, s. 360–365, citace s. 365: „Der Sachsenspiegel griff also einen relativ jungen Rechtsstandpunkt auf. Er kodifizierte kein uraltes, zum archaischen Atavismus erstarrtes Rechtsgut, vielmehr verarbeitete er ein aus einem speziellen Problemkomplex heraus geschaffenes Neukonstrukt. Eike von Repgow deklarierte dabei übrigens keineswegs systematisch alle Lehen der Ministerialen als Hoflehen. Er verwies lediglich auf die Existenz bestimmter Leihformen, die dem Hofrecht und damit der speziellen Ausgestaltung durch den jeweiligen Herrschersverband unterlagen.“

211 UB Hild. I.: č. 522: „[...] ut, si desint qui eisdem heredibus legitima generatione succedant, ipsum beneficium in filiam Reinswithis, que prima ei uxor fuit et nostra ministerialis, et in filiam [sic! pozn. autora] Machtbildis transeat ita dumtaxat, ut partem beneficii filia R. iure ministerialis et filius M. partem aliam iure hominii recipiat.“; stejné podmínky si Burchard

Vazbu mezi „ministeriálním právem“ a nárokem potomků náležejících ke stejné „famílii“ dokládá rovněž další listina z prostředí hildesheimské diecéze. Roku 1220 rozhodoval biskup Siegfried spor mezi klášterem sv. Mořice a Arnoldem Covotem na jedné a jeho syny, Simonem a Arnoldem, na straně druhé. Simon a Arnold tvrdili, že otec klášteru kdysi prodal statky bez jejich souhlasu. Arnold starší oponoval, že se oba v době prodeje narodili a navíc neměli sporné zboží jako dědičné léno (*beneficium hereditarium*), nýbrž jej on držel pouze *ratione hominii* a ne jako léno biskupovy ministeriality (*non nostre ministerialitatis*). Jeden ze sporných lánů nadto otec zakoupil do vlastnictví (*in proprietatem*), mohl s ním tedy zacházet podle libosti. Rozsudek nakonec vyzněl ve prospěch otce a kláštera.²¹² Spory o právo rodičů rozhodovat o lenních statcích bez souhlasu dědiců byly zřejmě v Hildesheimu v této době aktuální.

vymínil rovněž v dalších případech, srov. UB Hild. I.: č. 526 a č. 531. Ačkoliv Keupp předpokládá, že matka Burchardova syna nepocházela z okruhu opatovy ministeriality, listina tuto informaci výslovně neuvádí, J. KEUPP, *Ministerialität und Lehnswesen*, s. 365. Na druhou stranu listina zdůrazňuje příslušnost k opatově ministerialitě právě u statků udělených *iure ministerialis*. Keuppem naznačený princip navíc dobře dokresluje starší dokument hildesheimské proveniencce sepsaný zřejmě v rozmezí let 1142–1152. Bratři Sibert a Dětrich se rozhodli vstoupit do kláštera Heiningen, který současně chtěli obdarovat svým majetkem. Starší z bratrů, Sibert, byl ženatý, přičemž manželství bylo „nerovné“ (*dissimile*), neboť sám náležel mezi svobodné (*libertate pollebat*), zatímco jeho manželka byla ministeriálkou hildesheimského biskupství. Ze svazku se narodil syn Rotger a dvě dcery. Rotger však podle práva svobodných Sasů (*secundum leges liberorum Saxonum*) nemohl převzít otcovo dědictví. Jelikož se v rámci Heiningen nacházel rovněž ženský konvent, Sibert přiměl ke vstupu svou manželku i dcery a společně s nimi i s bratrem předali klášteru všechny své majetky. Pro syna Sibert vyprosil z darovaných statků dvorec s šestnácti jitry polí, který Rotger získal *in ius beneficii* poté, co složil *hominium* do rukou probošta kláštera. Pouze pokud by Rotger měl syna s příslušnicí ministeriality kláštera, měl syn přijmout otcovo *beneficium* (*si [...] uxorem duceret de familia eiusdem iam pefate ecclesie et inde filium generaret, paternum beneficium idem filius ita recipiat*), UB Hild. I.: č. 230; další příklady uvádí B. ARNOLD, *German Knighthood*, s. 162nn.

- 212 UB Hild. I.: č. 751: „[...] *sine consensu suo vendita esse dicebant, patre suo respondente, quod tempore vendicionis bonorum illorum ambo innati erant, preterea quod illa bona suum beneficium hereditarium non erant, sed ea in beneficio ratione hominii et non nostre ministerialitatis habebat.*“ Obdobně užívá rozlišení *iure hominum non ministerialium* UB Hild. II.: č. 262, v tomto případě se dva bratři zavazují za nespécifikovaná *bona* sloužit biskupství proti všem s výjimkou říše (*imperio*) a po čtyři roky navíc jako *castrenses* v určených hradech.

V roce 1232 prodala hrabata Herman a Jindřich z Wohldenbergu fojtství propůjčené jim *iure feodali*. Do listiny nechali bratři zapsat také nález přítomných, podle něhož se majetku získaného *iure hominii*, kterým současně nebyli oblétní rovněž dědici, mohli vzdát bez jejich souhlasu.²¹³

Bratři z Wohldenburgu i Arnold Covot měli právo bez ohledu na potomky prodat zboží získané *iure hominii*. Biskupův nález však v Arnoldově případě odlišil takto držené majetky od lén ministeriálů, přičemž kritériem byl právě nárok dědiců. Rozdíl mezi oblétním *iure hominii* a „ministeriálním právem“ tak pro zúčastněné spočíval ve vazbě statků na jejich držitele. Zatímco v prvním případě se propůjčení primárně vázalo k oblétnému jednotlivci, v druhém nabývalo „kolektivní“ charakter. Arnold se nemohl bez souhlasu dědiců náležejících ke stejné „famílii“ zříci propůjčeného majetku, což však z opačného pohledu znamenalo, že se bez společného konsenzu nemohli zbavit ani závazku (ať už jakéhokoliv charakteru), který z držby vyplýval. Nabízí se tak skutečně odkaz na „služebné“ či „dvorské“ léno, které zajišťovalo silnější spojení s lenním pánem, potažmo dvorem jako centrem politické moci, i pokračování služby v dalších generacích.²¹⁴

Tento vztah nemusel vycházet z osobní závislosti ministeriála na pánovi či církevní instituci. Jan z Gatersleben a jeho synové získali hrad jako *hovelen*, tedy „ministeriálním právem“. Jejich potomci však mohli odstoupit od ministeriálního poměru jeho navrácením.²¹⁵ Vazba k biskupskému dvoru se neza-

213 UB Hild. II.: č. 337: „[...] *et ad petitionem eorumdem comitum quesitum fuit in sententia et inventum et ab omnibus, qui presentes erant, consesum fuit sententie, quod bonis, que iure hominii tenebant et heredes eorum cum ipsis non receperant, sine contradictione heredum suorum aut alterius cuiuslibet libere possent renunciare, ita quod heredes eorum nullam in eis unquam questionem habere possent vel sequelam.*“

214 Covotův případ tak nabízí rovněž poněkud jiný úhel pohledu na význam dědičnosti lenních statků, kterou běžně nazýváme jako žádoucí a žádané privilegium. Dědičnost sice nepochybně přinášela stabilizaci majetkových poměrů případně dokonce možnost alodizace propůjčených statků, na druhou stranu však vytvářela také trvalé pouto a závazek. Výhodnost dědičnosti tak mohla být oboustranná, záleželo spíše na schopnostech jednotlivých stran, jakým způsobem ji dokážou využít.

215 UB Halb. II.: č. 1040: „[...] *heredes, qui ipsum castrum pro tempore tenebunt, ecclesie Halb. ministeriales esse debunt: si vero filiorum nostrorum heredes nollent ecclesie Halb. iure ministerialium pertinere, tunc castrum Gatersleve cum suis pertinentiis ad ipsam ecclesiam libere revertetur.*“

kládala na závislém postavení, ale byla čistě výsledkem držby konkrétního statku. Rozdíl mezi stakty propůjčovanými skrze *ius ministerialium* a dalšími typy lenní držby tak mohl být poměrně mlhavý, což dobře demonstruje i pokus synů Arnolda Covota získat otcovy statky. Rovněž zboží Jana z Gatersleben a jeho synů vážící se ke stejnojmennému hradu případně získané na jiných místech diecéze bylo v listinách nadále označováno pouze jako *pheodum* (případně drženo *titulo pheodali*).²¹⁶

Dalším případem, kdy listiny uvádějí kategorii lenní držby, která je literaturou odlišena od „pravých lén“, je tzv. „hradní léno“ (*Burglehen*). V souboru se odkaz vyskytuje pouze v devíti případech, až na jedinou výjimku pocházejících z druhé poloviny 13. století. „Hradní léno“ podle literatury sestávalo většinou z příjmu, renty vyplácené leníkovi, jenž měl povinnost sídlit v dané pevnosti a být připraven zejména k její obraně.²¹⁷ Pokud listiny uvádějí konkrétní léna, skutečně jmenují příjmy, v jednom případě pak dvorec (*curia*).²¹⁸ Pouze v jediném případě listina přímo uvádí povinnost chránit hrad,²¹⁹ vazba mezi „hradním lénem“ a hradní posádkou je však i ze zbylých záznamů zjevná. Rezidenční povinnost na druhou stranu nemusela být pouze znakem „hradního léna“. Když dva bratři získali roku 1228 nejmenované statky *iure hominii*, zavázali se mimo jiné po čtyři roky sloužit na jakémkoliv hradě, který jim určí hildesheimský biskup.²²⁰

Na první pohled odporují doklady „služebného“ i „hradního“ léna skepsi, kterou jsme vyjádřili výše ohledně užívání pojmu „pravé léno“. Všechny doložené případy zmíněných kategorií však tvoří pouze pět procent z listinných zmínek, které konkrétní statek označují jako *beneficium/feudum*. Narativním pramenům bylo takové terminologické rozlišování, až na jediný příklad „pravého léna“ v *Sächsische Weltchronik*, po celé období zcela cizí. Rovněž druhotné znaky, které se k takto propůjčeným statkům vázaly, se u všech typů lenní držby plynule překrývaly. Přestože se pojem *feudum* v průběhu 13. století odlišil od původně velmi obecného termínu *beneficium* a v jeho rámci docházelo

216 UB Halb. II.: č. 1064; č. 1197; č. 1358; č. 1435.

217 K.-F. KRIEGER, *Lebnshoheit*, s. 58nn; LexMA 2 (2000), 1055–1056.

218 UB Halb. II.: č. 733; č. 877; UB Hild III.: č. 487; UB Naum. II.: č. 26.

219 UB Naum. II.: č. 26.

220 UB Hild. II.: č. 262.

k další kategorizaci, zůstávalo jeho užití velmi vágní a neurčité. Opět je třeba zdůraznit, že není záměrem zpochybnit existenci různých druhů závislé držby a rozvoj souvisejících právních norem. Pod označením *feudum* či způsobem držby *iure titulo feudali* se však může skrývat prakticky cokoliv od vazalských lén zavazujících k vojenské službě, přes ministeriální léna, nájemní léna, zástavu, „emfyteuzi“ až k vdovskému údělu. Přestože se nejčastěji s lény setkáváme v rukou urozených různého sociálního postavení, prameny současně nedokládají, že by současníci přikládali větší důležitost vazalským lénům majícím politický charakter oproti lénům s hospodářskou funkcí.

„... aby klášter v Heiningen nebyl zbaven náležitého výnosu“

Užitý citát pochází z listiny vydané proboštem kláštera Heiningen roku 1253. Nedlouho před jejím vystavením vrátili nejmenovaní *litones* sužovaní násilím mocnějších sousedů klášteru pět lánů ve vsi Quenstedt a opustili provincii. Probošt Geltmar mající starost o ušlé příjmy majetek obratem propůjčil halberstadtskému měšťanovi Herbordovi, jeho manželce a dědicům za roční plat. Listina nespécifikuje, jakým titulem byly lány uděleny. Editor diplomatáře však v regestu nepochyboval, že se jednalo o pacht.²²¹

Starost o finanční zajištění strádající instituce provázela i rozhodnutí abatyše kláštera Frose, která roku 1295 propůjčila tři lány za roční nájem již zmiňovanému famulovi Wernerovi, jeho manželce, dceři i případným dalším potomkům. Problémy s financemi trápily roku 1297 i klášter Gernrode. Abatyše Irmingarda se souhlasem konventu určila k umoření dluhů osm lánů, které měly být propůjčeny *pro pecunia*. Listina však dále uvádí pouze tři lány, jež získal Jindřich, měšťan z Quedlinburgu, s manželkou, syny i dcerami. Rozdíl mezi listinou z Heiningen a posledně jmenovanými spočívá v upřesnění způsobu propůjčení. Zatímco u Wernerových lánů hovoří záznam o *infeudatio*, Jindřich s rodinou získal statky *iure feudali*.²²²

221 UB Hild. II.: č. 932: „ne ecclesia in Heninge censu debito fraudaretur“.

222 UB A II.: č. 794 (*mansis infeudatis*); UB A II.: č. 843, všech osm lánů bylo ostatně určeno „[...] ad liberationem tam gravium debitorum infeudandi“.

Z kapitoly věnované přístupům literatury vyplynulo, že s výjimkou především posledních dvou desetiletí je *Lehnswesen* v převládající část bádání primárně charakterizováno svým politickým rozměrem. Analyzované diplomatické prameny však nabízejí poněkud odlišný obraz.²²³ Význam propůjčení skrze *inf feudatiol iure feudali* nespočíval pro kláštery Frose a Gernrode v zajištění vazaloty. Motivace byla čistě hospodářská, potřeba zbavit se dluhů. Nebýt vymezení způsobu udělení, šlo by o popis nájmu a podobně jako výše v případě kláštera Heiningen by nikdo obě listiny nedával do kontextu s lenním institutem.

Nejednalo se přitom o výjimky. Vrátime-li se k zachyceným povinnostem, závazek odvádět z léna roční nájem dokonce mírně převládá nad doložením vojenské služby. Další listiny pak lenní poměr spojují se zástavou, přičemž jsme viděli, že v některých případech mezi oběma majetkovými tituly nemusel být žádný rozdíl. I v těchto případech tedy do popředí vystupuje ekonomický rozměr obléhnutí, které není primárně motivováno navázáním vazalského poměru. Lze jistě namítnout, že povinnosti zachycuje jen zlomek listin a nemusí se tedy jednat o reprezentativní vzorek. Poměr v zastoupení obou typů závazků by však měl minimálně nabídat k obezřetnosti při hodnocení všech dalších zmínek, u nichž specifikaci povinnosti postrádáme. Je možné předpokládat, že se s propůjčením hradů, hrabství, významnějších majetkových celků či úřadů pojil vazalský poměr charakterizovaný vojenskou službou. Nejpočetnější zastoupení v celém souboru ale tvořila pozemková držba s rozsahem do pěti lánů.

Jen sporadicky se v pramenech setkáváme s obecněji formulovanými ustanoveními, která by na základě rozlohy propůjčeného majetku vymezila rozsah vojenské povinnosti. Nejčastěji citovaným je tzv. *Constitutio de expeditione Romana*. Přestože se hlásí do doby Karla Velikého, jedná se o falsum sepsané v Reichenau zřejmě na konci padesátých let 12. století. Podle jeho znění zavazovalo ministeriály propůjčení pěti lánů k vyzbrojení jednoho jezdce (*brunia*) a jednoho štítonoše (*scutarius*). V případě vazalů skládajících *hominium* byla povinnost spojena s držbou deseti lánů, přičemž se závazek navyšoval o jedno-

223 Poněkud jiná je situace v případech pramenů narativních, což je však dáno typem pramene a zaměřením autorů na politické události.

ho štítonoše.²²⁴ *Constitutio* nepochybně přináší pouze orientační údaje, situace se mohla lišit v různých regionech i v jednotlivých případech. Stojí však za povšimnutí, že většina propůjčených lén, u nichž analyzované diplomataře dokládají odvod renty a uvádějí rozsah propůjčeného majetku, rozlohy pěti lánů nedosahovala.²²⁵ Celkové zastoupení lén, která se pohybovala pod touto hranicí, je přitom v celém souboru značné.²²⁶

Velikost jednotlivého uděleného léna nepochybně nevyovídá o souhrnném rozsahu propůjčených statků. Nabízí se nicméně otázka, zda a jakým způsobem ovlivňovalo složení či například nárůst držby povinnosti leníka. *Miles* Jusarius držel roku 1224 od halberstadtského probošta jeden lán *iure feodali*, z něhož platil čtyři solidy ročně.²²⁷ Pokud by Jusarius získal od probošta další léna v podobě pozemkové držby, měla by její celková výměra vliv na charakter povinnosti, která by se případně změnila na vojenskou, nebo by se závazky odvíjely od každého konkrétního léna? Nejde o čistě hypotetický problém. Když v Anglii roku 1286 zemřel sir Robert de Aguilon, jeho lenní držba zahrnovala různé statky, z nichž platil nájem či byl zavázán vojenskou službou. Rozdíly přitom nevyplývaly pouze z toho, že majetek pocházel od různých pánů. Robert měl kupříkladu tři léna od krále, zatímco však z pozemků v Hampshire a z londýnských nemovitostí odváděl rentu, z hospodářského dvora (*manor*) v Hertfordshire měl za povinnost postavit pěšáka na dobu čty-

224 *Karoli Magni Constitutio de expeditione Romana*, Ludwig Weiland (ed.), MGH Leges VI, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum I, Hannover 1893, č. 447, s. 662: „*Qui autem per hominum, sive liberi sive servi seu famuli, dominis suis adheserint, quot decem mansos in beneficio possideant, tot brunias cum duobus scutariis ducant [...] Similiter de ecclesiarum filiis vel domesticis, id est ministerialibus, vel quorum cunque principum clientela, qui cottidie ad serviendum parati esse debent, statuimus, ut quicumque V mansos in beneficio possideant, domino suo ad quem pertinent bruniam cum uno scutario ducant.*“; k čemuž naposledy T. ZOTZ, *Das Lehnswesen in der privaturkundlichen Überlieferung*, s. 168nn., který zároveň upozorňuje, že ustavení týkající se ministeriálů se zdají potvrzovat i další prameny z doby sepsání falsa.

225 Srov. listiny uvedené v pozn. 87–93 a jejich řazení v příloze; výjimku představuje UB Meiss. I.: č. 251 uvádějící sedm lánů a dále listiny, které o lenním poměru hovoří v souvislosti s lokační aktivitou.

226 Viz příloha.

227 UB Hild. II.: č. 114.

řiceti dnů.²²⁸ Záznam sice vychází z anglických poměrů, je však dobrým příkladem flexibility využití lenního institutu. Literaturou je heterogenní struktura lenních vazeb reflektována zejména v souvislosti s možností držet majetek několika seniorů. Obdobná různorodost však mohla zjevně panovat i ve vztahu k jedinému pánovi, jemuž byl leník povinován jak vojenskou službou, tak platbou nájmu případně jinými závazky. Jinak řečeno, každý man mohl ve struktuře lenního panství seniora plnit několik funkcí, aniž by jedna z nich musela být nutně nazírána jako primární a ostatním nadřazená.²²⁹

Dostáváme se tak znovu k problému, který jsme již několikrát popsali. Stejně jako ve výše nastíněných případech nemůžeme ani s ohledem na doložené povinnosti a rozsah zachycených lén hovořit o určité kategorii, kterou bychom označili za typickou. Listiny nedokládají, že by se analyzované termíny vztahovaly především ke způsobu držby, pro něž bylo příznačné složení lenního holdu ve smyslu vazalského slibu, z něhož vyplýval závazek věrnosti a poslušnosti vyjádřený vojenskou službou. Jestliže latinské termíny *beneficium* a *feudum* ztotožníme s německým výrazem *Lehen*, pak obraz fenoménu *Lehnswesen* vykreslený v diplomatářích sestával po celou sledovanou dobu z přízpusobivé sítě, s jejíž pomocí bylo možné pokrýt široké spektrum vztahů a potřeb vycházejících z každodenní socioekonomické interakce.²³⁰ Nositelem *Lehnswesen* nebyl pouze ozbrojený vazal, ale nemenší měrou také plátce každoročního naturálního či peněžního nájmu, přičemž obě možnosti se zřejmě navzájem nevyklučovaly.

228 Frederick POLLOCK – Frederic William MAITLAND, *The History of English Law before the Time Edward I.*, Volume I., Cambridge 1899², s. 296, s odkazem na *De Antiquis Legibus Liber. Cronica Maiorum et Vicecomitum Londoniarum*, Thomas Stapleton (ed.), London 1846, s. lxx–lxxvi.

229 Srov. F. POLLOCK – F. W. MAITLAND, *The History of English Law*, s. 296: „So we must not think that each man fills but one place in the legal structure of feudalism.“

230 Pro jihoněmecké prostředí obdobně G. THOMA, *Leibformen zwischen Grundherrschaft und Lehnswesen*, s. 367–386; i léna sedláků (*Bauernleben*) však mohla být propůjčována za vazalské služby srov. Kurt ANDERMANN, *Vasallität zwischen Nicht-Adel und Adel: Bauernleben im Spiegel hohenlohischer Überlieferungen*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 69, 2013, s. 107–126.

„oblíbením odcizeno [...] do rukou dalších laiků mnohonásobně uděleno“

Zejména církevní instituce zaujímaly k lennímu institutu zjevně ambivalentní postoj. Na jedné straně stojí zákazy propůjčovat zboží v léno, které jsou v listinách zastoupeny přibližně ve stejném počtu jako všechny záznamy o povinnostech dohromady. Na straně druhé se však duchovní potýkali s problémem, jenž výstižně popisují zmiňované listiny klášterů Heiningen, Frose a Gernrode. Propůjčování zboží bylo nezbytným prostředkem jak pojistit nejen věrnost leníků ale také zajistit každodenní potřeby církevního i světského dvora. Samozřejmost, s jakou konventy Frose a Gernrode využily na konci 13. století lenní institut k sanaci svého rozpočtu, je sama o sobě svědectvím, že jej nelze zcela odtrhnout od jiných forem hospodářsky orientovaných (pro)nájmů. Přesto právě opatrný vztah k propůjčování statků skrze *ius beneficiale/feudale* upozorňuje na atribut lenní držby, který v listinném materiálu vystupuje do popředí výrazněji než jakákoliv forma vztahu či závazku, jež lenní poměr zakládal.

Roku 1195 získal opat Jindřich z kláštera Conradsburg desátek náležející původně halberstadtskému biskupství. Nejprve ho však musel vykoupit z rukou současných držitelů. Desátek totiž od biskupa držela hrabata z Valkensteinu, od nichž se dostal do rukou řady dalších laiků.²³¹ Poměry se v diecézi nezměnily ani o sto let později. Biskup Volrad řešil listinou z roku 1295 rozdělení mlýna a přilehlého rybníka mezi biskupství a klášter sv. Anny v Magdeburgu. V textu připomíná, že zmíněné statky byly v dávných dobách biskupství zcizeny, neboť je komorníci udělili *feodaliter* nejmenovaným urozeným, kteří majetek dále předávali v léno. Teprve díky abatyši anezského konventu, jež vyplatila všechny dosavadní držitele, se majetek navrátil biskupství, které mlýn darovalo klášteru a ponechalo si rybník.²³²

231 UB Halb. I.: č. 362: „[...] comes Otto de Valkensten fratrisque sui domini Theoderici filii, videlicet Burchardus et Conradus, decimam in Gerslevede manu domini Gardolfi nostri venerabilis episcopi tenuerunt, que ab illis ad manus aliorum iure feudali longe descenderat [...] dominus Henricus abbas de Conradesborch [...] de rebus ecclesie sue non sine labore compositis ipsam decimam de manu laicorum redemit“.

232 UB Halb. II.: č. 1620: „[...] camerarii ecclesie nostre videremus feodaliter alienatum iam dudum ad manus nobilium a tempore, quo non extat memoria, et per ipsos nobiles ad manus aliorum laycorum multipliciter infeodatum [...] abbatisa totusque conventus monasterii

Z jiné strany se tak dostáváme k již zmiňované lenní pyramidě, *Heerschildu*. V první kapitole jsme viděli, jak byla vesnice propůjčená naumburským biskupstvím míšeňskému markraběti předávána z ruky do ruky. Poslední článek řetězce pak tvořili bezejmenní *milites*, kteří již drželi jen její části. Úskalí lenní hierarchie spočívalo pro původního vlastníka právě ve skutečnosti, že zboží vložené do jejího ústrojí mohlo plynule přecházet na další a další uživatele či být mezi ně dokonce děleno. Výstižně tento princip zachytil diktátor listiny z roku 1195, který o halberstadtském desátku poznamenal, že se propůjčováním „dalece vzdálil“ (*ad manus aliorum iure feodali longe descenderat*).

Problémy, které z opakovaného udělování lén vyplývaly, líčí listina sepsaná patrně mezi roky 1150–1153. Hildesheimský biskup daroval klášteru Riechenberg desátek, který měl od biskupa *in beneficio* hrabě Meinfried, jenž podle listiny desátkem oblénil jistého Thiedelina. Probošt kláštera zaplatil oběma mužům třicet talentů stříbra, aby se desátku vzdali. Nešlo však zdaleka o poslední vynaložené náklady. Listina bez bližších podrobností dále uvádí, že po Meinfriedově smrti vystoupili s nárokem nejmenovaní synové Theoderica, měšťana z Goslaru. Theoderic měl desátek rovněž přijmout od hraběte *in beneficio*. Synové si proto stěžovali, že byli neprávem připraveni o otcovo léno. Od nároku ustoupili až po vyplacení osmi talentů. Vzápětí však musel klášter uspokojit také požadavky Meinfridova syna, který tvrdil, že neví nic o otcově rezignaci na desátek. Rovněž on dostal 12 talentů a slíbil, že už nebude mít další požadavky. Obdobně se zachoval též syn Thiedelina. Jeho vyplacení stálo klášter tři libry stříbra a teprve nyní se zřejmě konvent mohl konečně těšit z klidné držby majetku.²³³

s. *Agnetis nove civitatis Magdeburgensis dictum molendinum cum piscina et omnibus attinentiis ab omnibus, quibus fuerat infeodatum, omnino absolverunt*“.

233 UB Hild. I.: č. 269: „*Sane comes Meinfridus de Bodenburch eandem decimam a me quondam in beneficio susceperat, qua ipse itidem illustrem virum Thiedelinum de Herre inbeneficiaverat, ac proinde impensa sunt eis a preposito Gerhardo XXX talenta argenti, sicque utroque beneficiarie possessioni in eadem duntaxat decima renunciante comes Meinfridus eam mee potestati resignavit. Verum tempore interiecto cum idem comes vita excessisset, filii Theoderici barbari Goslariensis civis, qui aliquando ipsam decimam ab eodem comite in beneficio susceperat, cum se paterno beneficio iniuste privatos esse sepe conquererentur, acceptis a preposito octo talentis ipsi quoque predictae decime omnimodis renunciaverunt. Deinde comes Henricus filius sepe dicti comitis Meinfridi cum patrem suum se in scio beneficium suum michi resignasse*

Nešlo o výjimečný, extrémní případ. Na stejný problém upozorňují obě listiny z let 1195 i 1295. S rezignací všech držitelů v rámci řetězce leníků či s jejich vyplacením se v listinném materiálu setkáváme pravidelně.²³⁴ Přestože některé listiny zavazují držitele lenní statky neprodat, nezastavit či jinak nezci-zit, možnosti jejich dalšího propůjčování se takové omezení buď netýkalo, nebo nemělo žádnou reálnou účinnost. Potíže kláštera Riechenberg s nabytím desátku navíc upozorňují na další důležitý aspekt lenní držby – práva potomků a příbuzných k lenním statkům. V mnohých případech přechodu lén na potomky se sice skutečně nejednalo o dědičnost, ale pouze o nárok (*Folgerecht*) přijmout otcovy statky.²³⁵ Viděli jsme ostatně, že se obdobnou otázkou zabývaly listiny v případě Arnolda Covota i hrabat z Wohldenburgu. V praxi se však rozdíl mezi skutečnou dědičností a dědičným nárokem mohly zcela stírat. Zvláště pokud byla léna „děděna“ po několika generacích jako například v případě Niuty a jeho synů. Potomci navíc zjevně vznášeli nárok na „dědic-tví“ bez ohledu na jeho oprávněnost a postup církevních institucí, které před sporem dávaly raději přednost odškodnění stěžovatelů, je v jejich „právoplat-ném“ postoji nepochybně utvrzoval.²³⁶ V každém případě považoval hilde-

sepenumero conquererentur, communicato consilio multorum tam clericorum quam laicorum dedit ei prepositus XII talenta, quibus ipse sub testibus qui adhibiti fuerant receptis, quod prefatam decimam nunquam in perpetuum reposceret, fideliter promisit. Postea Ecbertus filius supradicti Thiedelini super memorata decima me conveniens cum eam iure beneficii sibi debitam comprobare niteretur, monitus a fratre suo Liudolfo successore prepositi Gerhardi tres libras argenti ab ipso recepit sicque michi eam liberam et omni beneficiario iure vacantem resignavit.“

234 Srov. např. UB A I.: č. 316; č. 322–323; č. 399; UB A II.: č. 403; č. 432; č. 677; UB Halb. I.: č. 188; č. 231; č. 360; č. 379; č. 445; č. 485; č. 587; UB Halb. II.: č. 687; č. 771; č. 923; č. 958; č. 1099; č. 1355; č. 1618; č. 1662; č. 1727; UB Hild. I.: č. 370; č. 373; č. 386; č. 613; č. 614; č. 663; 739; UB Hild. II.: č. 111; č. 408; č. 482; č. 483; č. 548; č. 636; č. 689; č. 719; č. 752; č. 837; č. 845; č. 1062; UB Hild. III.: č. 180; č. 226; č. 329; č. 908; č. 994; č. 1061; č. 1107; č. 1171; č. 1184; č. 1385; č. 1525; UB Mers.: č. 260; č. 352; č. 353; UB Naum I.: č. 418; UB Naum. II.: č. 101; č. 131; č. 300; č. 313; UGHBL, č. 26.

235 Srov. K.-F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 48–52.

236 Odškodnění se uzurpátorům dostávalo dokonce i ve chvíli, kdy se v podstatě jednalo o jednoznačný případ. Biskup Bruno z Hildesheimu rozhodoval roku 1158 spor o beneficium kláštera sv. Michala, jež si nárokoval jistý Dětrich. Přestože tomu odporovaly

sheimský biskup Bernard roku 1146 přechod benefícia na potomky za znak lenní držby (*in posteros cuiusquam beneficii more transiturum*), jak naznačuje ustanovení o držbě fojtského úřadu obsažené v zakládací listině kláštera sv. Godharda. A nesporným dokladem tohoto trendu jsou také již zmiňované případy označení léna za *hereditatem*, případně ztotožnění lenního práva s *iure hereditario*.

V souvislosti s dědičností stojí v případě desátku kláštera Riechenberg za povšimnutí, že nároky synů měšťana z Goslaru na otcovo léno měly v polovině 12. století nemenší váhu než nároky hraběcího syna. Nemůžeme tedy zřejmě zcela souhlasit s názorem, který se opírá o znění *Sachsenspiegels* a který měšťanům odpírá dědičnost lén, respektive podmiňuje ji zvláštní milostí lenního pána.²³⁷ Sociální status měšťanům očividně nebránil prosazovat svá práva se stejným sebedůvědomím a úspěchem, jako tak činila urozená osoba. Ani obě dotčené církevní instituce jejich oprávnění usilovat o otcovo léno nikterak nezpochybovaly. Také další případy, kdy bylo zboží propůjčováno dědičně do rukou měšťanů, zvláštní milost nezdůrazňují.²³⁸ Léna mohli měšťané získávat spolu se syny i dcerami.²³⁹ A potomci rovněž vyjadřovali souhlas s odstoupením statků.²⁴⁰ Léna měšťanů nacházíme v pramenech ve výrazně menším počtu než u šlechtických držitelů. Není však patrné, že by jejich práva k propůjčenému majetku zaostávala za právy doloženými v případě urozených.²⁴¹

klášterní písemné záznamy i přísahy svědků, Děřřich trval na svém právu. Proto se biskup, opat, klerikové, klášterní fojt i svobodní a ministeriálové kláštera (celkem 72 osob) rozhodli složit přísahu (*sacramentum*), že beneficium náleží *iure perpetuo* klášteru. Opat navíc chtěl Děřřichovi vyplatit ještě pět liber denárů, aby překonal jeho zášť. Teprve pod tímto tlakem se Děřřich svého nároku skutečně vzdal. UB Hild. I.: č. 312.

237 K.-F. KRIEGER, *Die Lehnshebeit*, s. 140nn; *Sachsenspiegel Lehnrecht*, 2 § 2.

238 UB A II.: č. 267; č. 795; UB Halb. II.: č. 1581; UB Naum. II.: č. 478.

239 Oblénění rodičů spolu se syny a dcerami zmiňují UB A II.: č. 386; č. 843; pouze se syny: UB Hild. III.: č. 1182; v jednom případě se synem a vnukem (*cum filio et nepotulo*) UB Naum. II.: č. 824.

240 UB Hild. III.: č. 498.

241 Rozšíření lenní držby měšťanů v severoněmeckém prostředí konstatoval již Dieter GRABSCHIED, *Die Bürgerleben im altdeutschen Reichsgebiet*, Phil. Diss. Frankfurt 1957, s. 122nn.

Ženy a lenní držba

Nároky potomků a příbuzných na lenní statky jsou obecně doloženy převážně v mužské linii, tedy ze strany synů či bratrů. Třetinové zastoupení dcer v listinách, které zachycují nárok dětí na léna a specifikují pohlaví případného dědice, však současně nelze přejít jako okrajový fenomén. S obléněním žen je přitom spojen podobný problém jako v případě měšťanů. Rovněž ženám Eike upřel rovnoprávné postavení v rámci lenního práva a dědictví lén po přeslici je literaturou považováno za zvláštní privilegium ze strany seniora.²⁴² Tomu odpovídají některé listiny ze sledovaného souboru. Roku 1150 hildesheimský biskup Bernard uznal, že hrabě Herman oprávněně držel hrad Winzenburg, za což Herman s manželkou darovali biskupství hrad Homburg s dvěma sty lány a veškerým příslušenstvím. Hrad s pozemky získali následně manželé se syny, dcerami i jejich případnými dědici v léno.²⁴³ Listinou z roku 1201 dosvědčil hildesheimský biskup Harbert, že za zásluhy, jež biskupství prokázal Bernard z Wölpe, mají jeho léna držet manželka s dcerou *iure feodalis*.²⁴⁴ V roce 1255 naumburský biskup Dětrich udělil purkrabímu Meinhardovi ze Zeitzu svolení, aby napříště mohli v jeho lénech následovat potomci obojího pohlaví.²⁴⁵ Podobně jako v prvním případě také roku 1283 přenechal vévoda Ota Brunšvický hildesheimskému biskupství hrad Lauenrode a město Hannover, které poté přijal spolu se sestrami v léno.²⁴⁶ Uvedené příklady skutečně spojují ženské nástupnictví, případně držbu léna ženami, se zvláštními okolnostmi. Privilegia se zakládají na odstoupení vlastního majetku a jeho znovupřijetí v léno, zdůraz-

242 *Sachsenspiegel Lehnrecht*, 2 § 1–2; H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 644nn.; K.-F. KRIEGER, *Die Lehnshoheit*, s. 119–123. I v tomto případě je však výpověď Eikeho textu poněkud protichůdná, neboť na dalších místech zrcadla jmenuje podmínky lenní držby v ženských rukou. Vedle již zmíněného *Leibgedinge* jde zejména o případy, kdy se s lénem nepojí služba vojenského či čestného charakteru, viz Briggite JANZ, *Frauen und Recht im Sachsenspiegel*, in: *Der sassen speyghel. Sachsenspiegel - Recht - Alltag 2*, Mamoun Fansa (ed.), Oldenburg 1995, s. 121–130.

243 UB Hild. I.: č. 623.

244 UB Hild. I.: č. 567.

245 UB Naum. II.: č. 276.

246 UGHBL: č. 99.

ňují věrné služby či obecně milost lenního pána. Nejedná se však o jediný pohled na držbu lén po přelíci, který listiny umožňují.

Roku 1230 vystavil hildesheimský biskup Konrád listinu pro Lippolda a Dětricha z Escherde. Biskup dosvědčil předání nespécifikovaného zboží v Helperthe, které mu rezignoval jistý *dominus* Halton, bratrům v léno. Konrád však dále v textu vyjádřil nejistotu, zda statky vůbec může bratrům předat. Důvodem rozpaků byla nejmenovaná sestra Lamperta z Helperthe, která zboží požadovala jako své *feodum*. Bratři tedy museli před svědky slíbit, že se zboží vzdají, pokud by stěžovatelka dosáhla „spravedlnosti“ (*iustitia*).²⁴⁷ Konrádova listina upozorňuje na obdobný problém jako v případě kláštera Riechenberg. Lampert z Helperthe zřejmě náležel do řetězce držitelů zboží ve stejnojmenné vsi. Možná byl leníkem „pána“ Haltona. Na rozdíl od klášterního desátka však tentokrát s nároky nevystoupil mužský dědic, nýbrž sestra. Její snaha dosáhnout „spravedlnosti“ nevyvolávala žádný údiv a dikce listiny naznačuje, že biskup šanci na úspěch nijak nepodceňoval.

Nejednalo se o jediný případ, kdy ženy vystupovaly ve vztahu k lenní držbě obdobně jako jejich mužské protějšky. Roku 1190 uzavřela abatyše Agnes z Quedlinburgu dohodu s dcerami Bertolda z Hoimu. Ženy za peněžní kompenzaci odstoupily klášterní zboží, které si Bertold násilím přivlastnil a jež si sestry nárokovaly *hereditario iure*. Poté abatyše sestrám potvrdila všechna léna, která otec podle práva držel s výjimkou úřadu komorníka (*officium camere*).²⁴⁸ Práva ženských dědiců zachycuje také dvojice listin z konce osmdesátých let 13. století z oblasti halberstadtské diecéze. Vydavatelem první písemnosti byl

247 UB Hild. II.: č. 281: „*Ad noticiam omnium volumus pervenire, quod bona quedam Helperthe sita et a domino Haltone de Biwende nobis resignata porreximus Lippoldo et Thiderico fratribus de Esscherte titulo feodi, si tamen porrigere poteramus, quod dicimus propter quandam matronam sororem Lamberti de Helperthe bona eadem utpote suum feodum repetentem. Promiserunt autem data fide in manus nostras [...] quod antedicti Lippoldus et Thidericus fratres benevole ac sine petitione restauri cedant de iis bonis, si forte contigat prememoratam matronam dictante iusticia obtinere.*“

248 UB A I.: č. 692: „[...] *transactio, quam fecimus cum filiabus Bertoldi de Hoiem, qui violenter sibi res ecclesie usurpaverat et ille hereditario iuri addixerant [...] cl marcis eis pro restitutione per fideiussionum manus dedimus [...] nobis resignaverunt omnia bona, que pater earum sibi violenter usurpaverat [...] Et nos concessimus eis omne beneficium, quod pater earum iure possederat, excepto officio camere.*“

biskup Volrad, jenž potvrdil transakci, při níž se jistý Jan z Mahndorfu vzdal tří lánů, které držel od biskupství *iure pheodali* a které od něj vykoupili kanovníci kapitulního kostela Panny Marie v Halberstadtu. Druhou listinu vydala Janova sestra, jež se spolu se svými dědici zřekla všech práv, která by mohli v budoucnu nárokovat na prodaných lánech.²⁴⁹ Již v první kapitole jsme uváděli příklady, kdy při odstoupení lenních statků garantovali ručitelé za dosud nezletilé dívky, že se statků vzdají po dosažení dospělosti, nebo měly v době sepsání listiny nepřítomné dcery svůj souhlas se zcizením později potvrdit před lenním pánem.

Ve všech těchto případech záznamy hovoří o nároku žen, aniž by současně zmiňovaly zvláštní milost, výsadu či se vystavovatelé listin pozastavovaly nad jejich chováním. Přesvědčení o vlastních právech, s jakým vystupovaly dcery Bertolda z Hoimu, sestra Lamperta z Helperthe i Jana z Mahndorfu či další ženy, se nelišilo od chování mužských dědiců. V mnohém navíc připomíná vztah k alodiálním statkům, což výslovně uvádí právě dohoda mezi Bertoldovými dcerami a klášteřem.²⁵⁰ Sestry považovaly otcovo zboží za své dědictví, přičemž problém nespočíval v nároku samém, ale ve skutečnosti, že si přivlastnily také majetky, na něž otec ani ony neměly podle kláštera právo. Případ sestry Lamperta z Helperthe je rovněž výstižným dokladem prolínání skutečné dědičnosti a pouhého nároku. Léno sice na ženu automaticky nepřešlo, pokud však uplatnila nárok, který by se ukázal jako oprávněný, nemohl jí lenní pán „dědictví“ upřít.

249 UB Halb. II.: č. 1515; č. 1516. Podobný případ Volrad potvrzoval roku 1292, kdy jistý Jan Kotte vyplatil své sestře a jejím dědicům, synovi a třem dcerám, šest marek stříbra, aby souhlasily s odprodejem půl lánu, který držel v léno, UB Halb. II.: č. 1589.

250 Tento problém patrně reflektuje Eike, když ve druhé knize „zemského práva“ připomíná, že pokud držitel léna nezanechá oprávněného „lenního dědice“, měly by „požitky“ z léna přejít na dědice podle „zemského práva“. *Sachsenspiegel Landrecht*, II 58 § 1: „*Of de man nene lenerven ne hevet na sime dode, swe sin erve is na lantrechte, de scal nemen sin verdenede gut in deme lene.*“ K rozporům mezi výpovědí knih zemského práva a knihy práva lenního Bern KANNOWSKI, *Landrecht und Lehnrecht nach dem Sachsenspiegel. Für und Wider einen (vermeintlichen?) „uralten Irrtum“*, in: Inter Cives Necnon Peregrinos. Essays in honour of Boudewijn Sirks, Jan Hallebeek – Martin Schermaier – Roberto Fiori – Ernest Metzger (edd.), Göttingen 2014, s. 351–365, zde s. 362–364.

V souvislosti s nároky a lenní držbou žen není bez zajímavosti skladba propůjčených statků. Privilegia pro Hermana z Winzenburgu, manželku a dceru Bernarda z Wölpe, Meinharda ze Zeitzu, Otu z Brunšviku i jeho sestry hovoří o významných majetkových celcích a strategických opěrných bodech. Zbytek citovaných listin i další záznamy lenních statků, u nichž je doložena držba nebo nárok žen, však nabízejí diametrálně odlišný obraz. V naprosté většině se jednalo o pozemkové vlastnictví nepřesahující rozlohu tří lánů. A rovněž případy, které tuto velikost překračovaly nebo jmenují další druhy zboží, zachycují statky nevelkého rozsahu.²⁵¹ Pouze ve čtyřech případech listiny dokládají, že se jednalo o léna propůjčená za roční nájem.²⁵² Přesto právě rozsah a význam uděleného zboží, který se zcela zásadně lišil u zmíněných privilegií a ve všech dalších případech, může naznačovat určitý rozdíl v přístupu k nároku žen na dané statky. Smysl omezení lenní držby na mužskou linii nepochybně vyvstával u vazalských lén spojených s vojenskou službou, významných hodnot v rámci správního aparátu (hrabství, markrabství atd.) a s nimi spjatými majetkovými celky. U lén propůjčovaných za naturální či peněžní odvod však mohl být přístup seniora podstatně benevolentnější a prosazení držy i dědičnosti v ženské linii výrazně snazší, neboť nijak neovlivňovalo účel propůjčení, kterým byla platba nájmu.²⁵³

251 Čísla v závorkách, u nichž není uvedena jiná specifikace, označují počet lánů. UB A. II.: č. 386 (3/4 lánů); č. 754 (1); č. 794 (3); č. 843 (3); UB Halb. I.: č. 298 (3); č. 348 (1); UB Halb. II.: č. 671 (1); č. 676 (1); č. 775 (mansum dimidium [...] curiam medietatem); č. 886 (3,5); č. 961 (octo mansos in Ditforede, duos mansos in parvo Quenstide, unum et dimidium in Ergenstide [...] decimam in Asterendorp); č. 1051 (0,5); č. 1339 (1,5); č. 1379 (2); č. 1453 (quindecim solidos); č. 1469 (1); č. 1516 (3); č. 1544 (1); č. 1589 (0,5); č. 1617 (3); č. 1692 (1); č. 1700 (1); UB Hild. I.: č. 337 (curia); č. 624 (3); č. 625 (4); UB Hild. II.: č. 223 (3); č. 237 (neurčené zboží s vazalským závazkem); č. 447 (2); č. 463 (quartam partem decime); č. 550 (2); č. 555 (neuvedeno, slib léna pro syny i dcery až bude volné); č. 631 (decimam in villa Egem cum tribus mansis et curia in eadem villa); č. 642 (V mansos et dimidium cum decima eorundem, II areas adiacentes curie, silvulam unam, prata molendinum et preter ista capellam cum tribus mansis); č. 676 (16 jiter); č. 717 (3); č. 914 (3); UB Hild. III.: č. 143 (duas areas); č. 718 (5); UB Mers.: č. 236 (desátky držené v ženské i mužské linii markrabími); UB Naum. II.: č. 478 (1); č. 585 (curia).

252 UB A II.: č. 386; č. 794; č. 843; UB Naum. II.: č. 478.

253 Tomu ostatně odpovídá Eikeho poznámka, podle níž může být ženě propůjčeno jakékoliv

Opět se tak dostáváme k problému, který se prolíná celou kapitolou. Pokud za určující charakteristiku lenního institutu pokládáme vazalský poměr, s jehož pomocí byla organizována vrstva více či méně urozených představitelů „úředního“ aparátu a válečníků, získává postavení ženy v této hierarchii automaticky podřadný význam. Snažili jsme se však ukázat, že lenní vztah zobrazený v listinném materiálu byl výrazně komplexnější a „vojensko-politický“ rozměr v žádném případě nezatačil do pozadí jeho hospodářské funkce. Postavení žen obecně nepochybně nebylo ve vztahu k lenní držbě rovnoprávné. Na druhou stranu jsou ale listiny potvrzující nástupnictví žen jako zvláštní privilegium v celém souboru zastoupeny ve výrazně menším počtu než záznamy, jež jejich nárok berou jako všední skutečnost. Podobně jako u všech doposud analyzovaných projevů lenního institutu by tak měla být i dědičnost lén po přeslici posuzována v kontextu konkrétních případů, a ne na základě normativu, jenž pouze oddělí výjimku od pravidla.

Shrnutí

Povědomí o mnohostranné využitelnosti lenního institutu z bádání nikdy zcela nevymizelo. Pozornost upřená na „pravé léno“ charakterizované vazalským poměrem nicméně tuto mnohostrannost potlačila ve prospěch politického rozměru celého fenoménu. Největším přínosem sledovaného souboru se zdá být skutečnost, jak na daný problém poukazuje. Viděli jsme, že některé doložené případy skutečně zachycují lenní institut v jeho „nejčistší“ formě, s lenním holdem, investiturou a vojenským závazkem. Další listiny však tutéž terminologii užívají při popisu jevů, které do takto zúženého lenního poměru nezapadají, respektive nabízí jiný způsob vysvětlení. Lidé jako Niuta, Werner, Jusarius, měšťan Jindřich, vdova Alžběta či Reginhaldis nezískali svá léna, aby rozšířili řady seniorových bojovníků, ale aby doplnili jeho pokladnu. Nestali se vazaly, ale prostě nájemci, kteří se od zástupů lidí hospodařících na pánově

léno, z něhož se neodvádí žádná služba „říši“. Myšlena je zřejmě právě služba vojenská a čestné úsluhy. *Sachsenspiegel Lehnrecht*, 2 § 7, srov. Brigitte JANZ, *Frauen und Recht im Sachsenspiegel*, s. 123-124.

půdě odlišovali sociálním statutem nikoliv však funkcí ve struktuře panství.²⁵⁴ Podstatné přitom zůstává, že počet těchto případů nijak nezaostává za prvně zmiňovanými a nelze je tudíž odsunout do pozadí pouze jako vedlejší projev lenního systému. U dalších stovek záznamů jistotu postrádáme, přestože mohou více či méně naznačovat příslušnost k jedné nebo druhé skupině.

Ius beneficiale/feudale vystupující z diplomatického materiálu není primárně právem ozbrojených vazalů. Listiny jej vykreslují spíše jako povšechný způsob propůjčování zboží mezi šlechtou na všech stupních sociálního žebříčku, který příslušníkům aristokracie dával možnost „*poskytovat si – bez újmy na své cti – vzájemně služby různého druhu*“.²⁵⁵ Nejcharakterističtější znak lenní držby přitom představoval silný nárok oblétného a jeho dědiců k propůjčenému majetku. Právě flexibilita lenního institutu umožňovala na jedné straně organizovat s jeho pomocí zástupy vazalů a na straně druhé jej využívat čistě k ekonomickým účelům. Posledně jmenovaný rozměr propůjčování lén se navíc výrazně překrýval s jinými právními okruhy a otevíral tak rovinu lenního vztahu dalším sociálním skupinám, především měšťanům. Současně zřejmě nabízel více prostoru pro uplatnění ženských nároků na lenní statky.

Přestože lenní institut procházel po sledovanou dobu vývojem, nemůžeme říci, že by 13. století představovalo vůči předchozímu období zásadní zlom. O rychlosti a způsobu vývoje lenního práva a jeho dopadu na každodenní praxi si lze ostatně alespoň částečně udělat představu právě poukazem na proměnu terminologie. První výskyt pojmu *feudum* spadá před polovinu 12. století, ve větší míře se termín začal šířit v jeho poslední třetině a ve vztahu ke světské držbě zcela vytlačil pojem *beneficium* až o více jak padesát let později. Trvalo tedy více jak století, než se daný termín ustálil pro označení zcela obecného souboru statků a práv propůjčovaných světským osobám převážně z řad

254 V tomto ohledu si propůjčování zboží označované prameny jako *feodum* (či skrze *iure feudali*) zachovalo v podstatě identické rysy a význam, jaký nacházíme v raném středověku u prekaríí či beneficií obecně, včetně zastoupení neurozených a žen. Rozdílné se zdá spočívat zejména v postupném prohlubování práv držitele a jeho dědiců k propůjčené věci. K raně středověkým poměrům srov. B. KASTEN, *Beneficium* (passim); Eadem, *Das Lehnswesen*, zejm. s. 335–345; Roman DEUTINGER, *Beobachtungen zum Lehnswesen im frühmittelalterlichen Bayern*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 70, 2007, zejm. s. 67nn.

255 Tuto charakteristiku lenního poměru užil Jiří VESELÝ, *K otázce lenního vztahu k římské říši v českých dějinách*, *SAP* 29/1, 1979, s. 61.

nobility. Jak dlouho mohlo trvat, než se v rámci této kategorie vytvořil právní systém zakládající se alespoň zčásti na obecně známých a uznávaných normách?

Vhodnou ukázkou jsou rozebírané příklady ze *Saského zrcadla*. Eikeho dílo nepochybně není prázdná fabulace. Jedná se nicméně o typické středověké zrcadlo. Odráží minulost, reflektuje přítomnost a nabízí rovněž poučení pro budoucnost. To vše v jedinečném mixu zabarveném navíc autorovými představami nejen o tom, jak se věci mají, ale zejména jak by měly vypadat.²⁵⁶ Eike pracoval s „právní“ terminologií, která se v rozebíraných pramenech z nejbližšího regionu neobjevovala v době vzniku jeho díla buď vůbec, nebo zcela ojediněle. Její častější výskyt je doložitelný až na sklonku 13. století. Jedná se přitom o „nárůst“ v počtu jednotek. A i v těchto případech neodkazovala přesnější terminologie k jednoznačně definovaným a ohraničeným jevům. Nepůjde zřejmě o příliš radikální formulaci, pokud i pro 13. století konstatujeme, že přes proměny v terminologii a výskyt nových pojmů značících pokračující systemizaci lenního práva, je třeba ke každému lennímu vztahu doloženému v pramenech přistupovat spíše jako k jedinečnému originálu než k odrazu určitého modelu či normativu.

Obraz *Lehnswesen* zachycený ve sledovaných diplomatářiích jen podtrhuje Deutingerovu úvahu o rehabilitaci konceptu feudalismu, neboť právě v jeho rámci mohou všechny zmíněné tendence najít své místo a význam, aniž by docházelo k vyzvedávání jednoho jevu na úkor druhého.

256 Srov. Karl KROESCHELL, *Rechtsaufzeichnung und Rechtswirklichkeit. Das Beispiel des Sachsenspiegels*, in: Karl Kroeschell, *Studien zum frühen und mittelalterlichen deutschen Recht*, Berlin 1995, s. 419–456, zejm. s. 429–440; G. THEUERKAUF, *Lex, Speculum, Compendium iuris*, s. 10nn.

Zatímco v předcházejících kapitolách jsme se věnovali celkovému obrazu lenního institutu zachycenému v pramenech, zaměříme se nyní čistě na vztah mezi seniorem a vazalem. V nadpisu užitý výrok pochází z již vzpomínaného proslovu, který kronikář Arnold z Lübecku vložil do úst hraběte Adolfa III. ze Schauenburgu. Spor o zajatce, jež vyústil v konflikt mezi vévodou a částí vazalů, nabízí pohled na fungování i limity lenního poměru a zaslouží si bližší pozornost. Jeho příčiny, průběh i následky využijeme jako východisko k postizení rysů, jež prameny s tímto vztahem spojují a které lze považovat za charakteristické.

Psal se rok 1179 a v Sasku zuřily boje mezi Jindřichem a koalicí světských i církevních knížat dlouhodobě nespokojených s vévodovým postavením a politikou. Kořeny konfliktu sahaly hluboko do minulosti. Jindřichova agresivní územní expanze ohrožovala statky a mocenské pozice urozených rodů i církevních institucí. Nebylo to poprvé, co se vévoda dostal do ozbrojeného konfliktu se sousedními mocnostmi. Mezi Jindřichovy zapřísáhlé nepřátele náleželi především kolínští arcibiskupové, ale také braniborští Askánci či durynská lantkrabata. Situace na konci sedmdesátých let se od předchozích střetů odlišovala. Jindřich se mohl v minulosti spoléhat na vstřícný postoj císaře Fridricha Barbarossy, jehož zprostředkování a zásahy do severoněmeckých poměrů vyznívaly ve vévodův prospěch. Roku 1176 ovšem Jindřich odmítl podpořit Fridrichovo tažení do Itálie, které nakonec skončilo neúspěchem. Ochlazení vztahu mezi vévodou a císařem využili Jindřichovi protivníci k vojenskému vystoupení. Po návratu Fridricha z Itálie měl probíhající konflikt vyřešit císařův soud. Jindřich se však nedostavil a jeho další odmítání účasti vyústilo v proces, v jehož závěru byl vévoda roku 1180 zbaven svých hodností i lén a přinucen k odchodu do exilu v Anglii.²⁵⁷

257 Jindřichovu vládu v Sasku i příčiny jeho pádu nejlépe postihují monografická zpracování Karl JORDAN, *Heinrich der Löwe. Eine Biographie*, München 1979; Joachim EHLERS, *Heinrich der Löwe. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter*, Zürich 1997; Idem, *He-*

Jindřichovo výjimečné mocenské postavení se v Sasku opíralo o zástup vazalů a ministeriálů. Plnění povinností i vztah leníků k vévodovi se přitom nedvíjel pouze ze samotné držby léna. Jindřich po jednom z tažení roku 1179 žádal, aby mu byli vydáni urození zajatci. Nárok na rukojmí přitom prezentoval jako své právo. Část vazalů skutečně bez námitek respektovala vévodovo přání. Někteří další však odmítli s odůvodněním, že slouží na vlastní náklady a bez výkupného by nebyli schopni snášet válečné náklady. Arnold z Lübecku nevyjmenoval všechny účastníky sporu. Na straně „poslušných“ zmínil pouze Guncelina ze Schwerinu a Konráda z Roden, vůdčí úlohu mezi rebelujícími leníky připisal Adolfovi III. ze Schauenburgu, vedle něhož kronikář posléze jmenoval také hraběte Adolfa z Dasselu.²⁵⁸

Rozeprě zůstala nevyřešena a hlavní protagonisté se sešli nedlouho poté na dalším tažení. Na konci výpravy se Adolf ze Schauenburgu odebral k vévodovi, aby mu poblahopřál k vítězství a požádal o svolení k návratu na své statky. V Jindřichově přítomnosti hraběte slovně napadl Guncelin ze Schwerinu. Vyčetl Adolfovi nenávisť ke své osobě, dalším vévodovým věrným a zejména urážku Jindřicha, které se měl dopustit odmítnutím předat zajatce. Adolf označil Guncelinova slova za lež a zdůraznil svou neochvějnou oddanost i věrnou službu. Prohlásil, že pokud se Jindřichovi na jeho osobě cokoliv nelíbí, je připraven poskytnout mu zadostiučinění. Současně vévodu žádal, aby s ním bylo v jeho přítomnosti zacházeno s úctou.²⁵⁹

Jindřich prý nejprve předstíral, že sporu obou mužů nevěnuje pozornost, posléze však uznal Adolfovu nevinu i jeho dosavadní věrnost. Přesto považoval za neomluvitelné, že si hrabě ponechal zajatce. Vyzval proto Adolfa,

inrich der Löwe: eine Biographie, München 2008; k průběhu procesu Karl HEINEMEYER, *Der Prozeß Heinrichs des Löwen*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 117, 1981, s. 1–60; problematiku shrnuje studie Jan ZELENKA, *Sic sapiens imperator coniurationem rebellium repressit. Fridrich Barbarossa a české knížectví v optice procesu s vévodou Jindřichem Lvem*, MHB 11, 2008, s. 39–78.

258 *Arnoldi Chronica*, II/13, s. 51–52; II/16, s. 55–57, ke vztahu mezi vévodou a leníky např. Ruth HILDEBRAND, *Der sächsische „Staat“ Heinrichs des Löwen*, Berlin 1937, zejm. s. 359–393; Inge-Maren PETERS, *Heinrich der Löwe als Landesherr*, in: Heinrich der Löwe, Wolf-Dieter Mohrmann (ed.), Göttingen 1980, s. 85–126; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 124nn.

259 *Arnoldi Chronica*, II/16, s. 56–57.

aby mu postoupil rukojmí z právě ukončeného tažení a nebyl špatným vzorem pro ostatní, kteří by mohli následovat jeho příkladu. Hrabě odmítl s již citovaným poukazem na množství vynaložených nákladů i ztrát, jež během tažení utrpěl. Arnold z Lübecku dále líčí, že si Adolf stěžoval přátelům na utrpěné příkoří a tato událost vedla k odklonu části leníků od vévody. Jindřich reagoval obsazením Adolfova území a dobytím jeho hradů, jež rozdělil mezi zbývající věrné.²⁶⁰

Arnoldovu popisu můžeme důvěřovat. Jako mnich kláštera sv. Jiljí v Brunšviku žil v bezprostředním sousedství Jindřichova dvora. Roku 1172 dokonce patřil mezi účastníky Jindřichovy pouti do Jeruzaléma. Přestože se v roce 1177 stal opatem kláštera sv. Jana v Lübecku, neztratil s prostředím vévodova dvora kontakt.²⁶¹ Nešlo navíc o poslední podobný spor. Z anglického vyhnanství se Jindřich vrátil roku 1189 a s podporou synů se pokusil obnovit ztracenou mocenskou pozici. V Sasku opět vzplály boje, během nichž došlo podle analisty kláštera Stederburg ke sporu mezi Jindřichem a jedním z ministeriálů, brunšvickým městským fojtem Ludolfem z Dahlumu. Důvodem konfliktu byli znovu zajatci získaní během vojenské kampaně. Opakovala se situace z roku 1179. Ludolf spolu se straníky Jindřicha opustil a uchýlil se na své hrady.²⁶² O sto let později, roku 1293, bylo rozdělení zajatců dokonce určeno smluvně. Pravnuk Jindřicha Lva, Ota II. vévodu z Brunšviku a Lüneburgu, získal od mindenského biskupa statky v léno, za což přislíbil pomoc v boji s hrabětem Gerhardem z Hoya. Dohoda dále stanovila, že veškerá kořist a zajatci se budou dělit podle účasti na boji. Pokud by spojenci dobyli hrad, měli ho držet napůl.²⁶³

260 Ibidem, II/16, s. 57.

261 K autorovu životu a dílu nejnověji *Die Chronik Arnolds von Lübeck. Neue Wege zu ihrem Verständnis*, Stephan Freund – Bernd Schütte (ed.), Frankfurt am Main u. a. 2008.

262 *Annales Stedenburgenses*, MGH SS XVI, Johannes Lappenberg (ed.), Hannover 1859, s. 226; Clauss-Peter HASSE, *Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität in Sachsen. Studien zur Sozialgeschichte des 12. und 13. Jahrhunderts*, Husum 1995, s. 31; Otto HAENDLE, *Die Dienstmänner Heinrichs des Löwen. Ein Beitrag zur Frage der Ministerialität*, Stuttgart 1930, s. 16–17.

263 UGHBL: č. 123: „[...] *spolium et captivi secundum proportionem pugnantium dividuntur, nec in numero paucarum personarum decem videlicet vel duodecim personarum, in divisione spoliū et captivorum sit vis aliqua facienda, et si munitionem aliquam contra ipsum comitem*

Kladné stanovisko části vazalů k Jindřichovu přání nejprve potvrdilo vévodovo „právo“ na získaná rukojmí. Reakce Adolfa a jeho následovníků však situaci postavila do jiného světla. Hrabě přitom nespátroval na svém postoji nic mimořádného a účastnil se spolu s ostatními dalšího svolaného tažení. Teprve pokračující Jindřichův nátlak a utrpené příkoří vedly k definitivní roztržce. Problém přitom nepředstavovalo jen samotné nevydání zajatců. Nebezpečí Adolfova postoje se skrývalo rovněž, a možná především, v jeho symbolické rovině. Adolf nebyl pouze jedním z leníků. Hrabata ze Schauenburgu patřila ke špičce vévodovy vazalů a Adolfův postoj, jak ostatně podotýká sám kronikář, mohl být vzorem pro ostatní.

Sílu příkladu významných osobností přitom nelze podceňovat. Helmold z Bosau líčí ve své kronice vybavení nově založeného biskupství Ratzeburg majetky. Hrabě Jindřich z Ratzeburgu se měl vedle dalších statků vzdát ze svého léna tři sta lánů, které rezignoval vévodovi, jenž pozemky předal biskupství. Jistý klerik následně chválil hraběte Jindřicha za jeho skutek v přítomnosti Adolfa II. ze Schauenburgu. Měl podotknout, že by se slušelo, aby se Adolf zachoval podobně. Hrabě následně ze svého léna skutečně odstoupil tři sta lánů vévodovi, který je daroval dalšímu nově založenému biskupství Oldenburg.²⁶⁴ Ve sporu o zajatce nešlo výhradně o vlastní skutek, ale o jeho další potenciální odezvu mezi leníky. Chování Adolfa III. nejen vytvářelo napětí v řadách vazalů, jak dokládá podrážděná reakce Guncelina ze Schwerinu, ale mohlo ovlivnit rozložení sil i v dalších aspektech poměru mezi seniorem a jeho věrnými.

Adolfovo stanovisko vynikne při srovnání s chováním jeho stejnojmenného otce. Od nástupu Jindřicha Lva roku 1142 patřil Adolf II. ze Schauenburgu mezi hlavní vévodovy opory, přičemž oba muži byli přibližně stejného věku. V letech 1150–1151 hrabě dokonce zastupoval vévodu v době jeho ne-

et suos adiutores iterum adiuvante domino ceperimus, eadem munitio inter nos [...] equaliter dividatur“.

264 Helmoldi, I/77, s. 145–146. K založení zmíněných biskupství např. Karl JORDAN, *Die Bistumgründungen Heinrichs des Löwen. Untersuchungen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1939; Jürgen PETERSOHN, *Friedrich Barbarossa, Heinrich der Löwe und die Kirchenorganisation in Transalbingien. Voraussetzungen, Bedeutung und Wirkungen des Goslarer Privilegs von 1154*, in: Heinrich der Löwe. Herrschaft und Repräsentation, Johannes Fried – Otto Gerhard Oexle (ed.), Ostfildern 2003, s. 239–279.

přítomnosti v Sasku. Na Adolfův poměr k Jindřichovi neměl vliv ani konflikt, jenž se odehrál ve druhé polovině padesátých let. Důvodem byl vzkvétající trh v hrabětem založeném Lübecku a solivar v Oldesloe. Jindřich si Adolfovi stěžoval, že výhodně položený trh působí ztrátu jeho vlastnímu městu Bardowick, odkud se kupci stěhovali právě do Lübecku. Také hraběcí solivar měl zapříčinit umenšení zisku stejného podnikání ve vévodově Lüneburgu. Jindřich požadoval odškodnění ve výši poloviny příjmů z trhu i ze soli. Když hrabě odmítl, nechal vévoda solné jámy zasypat a trh v Lübecku byl zakázán. Povoleno zůstalo pouze obchod s potravinami. Nakonec hrabě na vévodovo „naléhání“ ustoupil a město Jindřichovi za nespécifikované odškodné předal.²⁶⁵ Přesto v pramenech není patrná známka dlouhodobějšího odcizení a Adolf nadále patřil k čelným vévodovým oporám. V Jindřichových službách našel v roce 1164 smrt při obléhání slovanské pevnosti Demmin. Vévoda měl podle kronikáře Helmolda dokonce sám dohlédnout na přípravu těla k pohřbu.²⁶⁶ Obdobný vztah pojisil s vévodou Guncelina ze Schwerinu, který byl rovněž Jindřichovým vrstevníkem. Guncelin doprovázel Jindřicha na pouti do Jeruzaléma a jako jeden z mála zůstal Welfům věrný i po Jindřichově odsouzení a odchodu do vyhnanství. Adolf II., Guncelin, a spolu s nimi také Konrád z Roden, jenž podobně jako druhý jmenovaný zachoval vévodovi oddanost i po jeho pádu, náleželi k užší skupině Jindřichových věrných, které nacházíme pravidelně ve vévodově doprovodu, na sněmech i vojenských tažení.²⁶⁷

Adolf III. ze Schauenburgu se narodil nedlouho před otcovým skonek. Náležel k jiné generaci, kterou s vévodou nepojila žádná podstatná společná historie. A obdobné platí i pro druhého zmiňovaného „rebela“ Adolfa z Dasselu.²⁶⁸ Kronikář bohužel nevyjmenoval všechny pány, kteří ochotně předali zajatce, ani členy protivné strany. Zachycené „reprezentanty“ obou uskupení však rozděluje jednoznačná generační linie i přístup k seniorovi. Nakolik se osobní pohnutky promítaly nejen do vztahů mezi pány a vazaly, ukazuje dal-

265 K založení Lübecku i sporu o trh a příjmy ze soli *Helmoldi*, I/57, s. 112, I/76, s. 145, I/86, s. 168–169.

266 *Ibidem*, II/100, s. 198.

267 Srov. Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter*, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 47–51.

268 Nathalia KRUPPA, *Die Grafen von Dassel (1097–1337/38)*, Bielefeld 2002, s. 163nn.

ší příklad z kroniky Arnolda z Lübecku. K roku 1204 vložil kronikář líčení bojů mezi Filipem Švábským a Otou Brunšvickým. V Otově vojsku se nacházel jeho bratr Jindřich, falckrabě rýnský. Filip Jindřichovi pohrozil ztrátou falckrabské hodnosti, pokud Otu neopustí. Jindřich prý nechtěl trpět ztrátami na obou stranách, jednak vynakládat prostředky na bratrovu věc, a navíc být ohrožen ztrátou falckrabství. Při schůzce bratrovi sdělil, že je mu povinován službou hned ze dvou důvodů – na základě příbuzenství i kvůli Otovu královskému důstojenství. Současně však za svou podporu požadoval město Brunšvik a hrad Lichtenberg. Ota odmítl a Jindřich přešel na stranu krále Filipa.²⁶⁹

Rozdíl, který odlišuje postoje Guncelina a Konráda od přístupu Adolfa mladšího a falckraběte Jindřicha, spočívá v míře ztrát, jež byli zúčastnění ochotni obětovat v zájmu svého seniora či příbuzného (bratra). Jejich vstřícnost přitom neovlivňovala objektivní norma, ale spíše subjektivní motivy zainteresovaných.²⁷⁰ Zmíněné příklady nabízejí výstižný doklad prolínání politických, příbuzenských i přátelských vazeb, které mezi šlechtou vytvářelo spleť sítí vztahů, aniž by některému ze jmenovaných druhů náležela jasná priorita.²⁷¹

Historika o zajatcích je navíc dobrou ukázkou, jakým způsobem se mohly tyto vazby navzájem ovlivňovat. Guncelina ze Schwerinu, Konráda z Roden i Adolfa staršího pojil s vévodou nejen stejný věk, ale také vztah, který nelze zasadit pouze do rámce lenního poměru. Vstřícnost k seniorovým požadav-

269 *Arnoldi Chronica*, VI/6, s. 226–227, citát s. 227: „*Frater, ego quidem tibi servire dupliciter teneor et iure consanguinitatis et fide regie maiestatis. Ut igitur tibi plenarie possim assistere, equum est, ut aliquid emolumentum a te debeam accipere. Dimittas ergo michi si placet civitatem Brunneswich et castrum Lichtenberg, ut his munitionibus roboratus, omnibus adversariis tuis circumquaque resistere sim paratus.*“

270 Ke jmenovaným příkladům by bylo možné zařadit již zmiňované odmítnutí pomoci, kterého se roku 1176 dočkal císař ze strany Jindřicha Lva. Zatímco vévoda císařovu žádost nevslyšel, jiná knížata na výzvu zareagovala. Především Wichman z Magdeburgu a kolínský arcibiskup Filip, který kvůli účasti na výpravě neváhal zastavit vlastní majetek, srov. Günter GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten auf der Reichsheerfahrt. Studien zur Reichskriegsverfassung der Stauferzeit*, masch. Diss. phil. Frankfurt am Main 1956, s. 97–100.

271 Což přesvědčivě dokázal G. ALTHOFF, *Verwandte*, (passim).

kům, zejména pokud vycházela z řad významných rodů či od mocných jednotlivců, však vytvářela tlak na další leníky, aby následovali jejich příkladu. Současně tak mohlo docházet ke konstrukci nových či rozšiřování starších „práv“ lenního pána. Nejednalo se přitom o neměnné a ustálené normy. Synové se nemuseli cítit vázáni oddaností otců a obraz seniorových „práv“ nabýval nové podoby.

Důležitou roli v Arnoldově příběhu hrál vztah k majetku, respektive míra nákladů vynaložených na službu lennímu pánovi. Touha po rukojmích však byla pouze symptomem hlubšího problému. Adolf odůvodnil odmítnutí vydat zajatce prostým poukazem na skutečnost, že slouží na vlastní náklady, což měl posléze dále rozvést: „[...] *vše své jsem spotřeboval, přišel jsem o nespočet válečných koní rytířů i koní doprovodu, a kdybych Vám nyní předal zajatce, nezbylo by mi nic jiného, než se navrátit domů pěšky*“.²⁷² Fenomén, o němž Arnoldovo líčení vypovídá, pojmenovala německá medievistika jako „*Verdinglichung*“ lenního institutu. „Zvěčnění“ mělo mít za následek postupné potlačování osobní stránky vztahu na úkor věčné. Vazal přestával sloužit, protože držel léno, ale plnil svůj závazek pouze do té míry, jakou mu propůjčený statek umožňoval. Heinrich Mitteis považoval za dobu, kdy došlo k této proměně, závěr 12. století. Nejednalo se ale o proces, který by vykazoval shodný časový či regionální vývoj.²⁷³ Je navíc otázkou, do jaké míry lze ve vztahu mezi vůdci a jejich následovníky osobní a věcnou stránku věrnosti vůbec oddělit. Již pro raně středověké družiníky představovala kořist zcela zásadní položku. Rozsah získané či alespoň očekávané odměny ovlivňoval smýšlení i věrnost družiny a pravidelně měnil rozložení politických sil, neboť bojovníci často přecházeli k tomu, kdo nabízel více.²⁷⁴ „*Verdinglichung*“ tak může spíše než pokročilé vývojové stádium lenního institutu představovat obecný

272 *Arnoldi Chronica*, II/16, s. 57: „[...] *omnia mea consumpsisse, equos militum, runcinos servorum innumeros perdidisse, et nunc si captivos vobis reddidero, nichil superest, nisi ut pedes ad domum meam revertar.*“

273 H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 522nn; citát s. 522: „[...] *der Vasall verpflichtet sich nicht mehr mit seiner Person, unter persönlicher Haftung, sondern nur noch unter dinglicher; er dient vom Leben, für das Leben, nach Maßgabe des erhaltenen Lehens.*“; naproti tomu např. K.-H. SPIEB, *Lehnrecht*, s. 44–45, upozornil, že na území rýnského falckrabství se tento proces zcela neprosadil ještě v průběhu 14. století.

274 Srov. G. ALTHOFF, *Verwandte*, s. 147–149.

průvodní jev vztahů v rámci družiny, který díky přeměně movité kořisti ve „stabilní“ léno a rozrůstající se pramenné základně vystupuje v mladší době výrazněji do popředí.

Obrátíme-li pozornost k souboru sledovaných listin, pak již první záznam o povinnostech vazala jednoznačně stanovuje rozsah služby. Roku 1110 se Aicho z Dorstadtu zavázal na vlastní náklady sloužit proti pohanům útočícím na biskupské državy a poskytovat ochranu biskupovým *curialibus*. Cokoliv navíc záleželo pouze na jeho vůli. Aichovi synové měli po převzetí dědictví stavět pro biskupovy potřeby patnáct bojovníků. Další závazky synů listina nezmiňuje a je tedy pravděpodobné, že rovněž závisely na vzájemné dohodě a vstřícnosti.²⁷⁵ Jiné listiny naopak hovoří pouze o službě bez bližšího vymezení; například durynští páni roku 1249 slíbili při uzavření smíru s lantkrabětem Jindřichem z Míšně, že budou Jindřichovi sloužit jako pravému pánovi proti všem protivníkům.²⁷⁶ Také hrabě Jan z Wunstorfu roku 1300 sliboval mindenskému biskupovi, že nikdy neustoupí z věrné služby.²⁷⁷ V těchto případech mohou být záznamy interpretovány jako neomezený závazek poskytnout pomoc na vyzvání seniora. Podobně obecnou formulaci ale užil také Arnold z Lübecku. Adolf měl v reakci na Guncelinovo obvinění zdůraznit, že se věrně vydává na výpravy i se z tažení vrací na vévodův příkaz.²⁷⁸ Problém přitom nepředstavovala sama služba a množství mobilizovaných bojovníků, nýbrž ochota vynaložit bez náhrady vlastní zdroje nad určitou mez. Hrabě nezpochybňoval, že je zavázán podřídit se vévodovým rozkazům. Výkon povinností ho však neměl poškozovat. Požadavky, které by mu způsobily nenahraditelnou újmu, jednoduše odmítal splnit, aniž by své stanovisko považoval za porušení věrnosti.

275 UB Hild. I.: č. 169: „[...] *infra terminos terre nostre tantum vel Westafalie curialibus exinde deserviret itineribus, paganis vero nobis bellum inferentibus contra eos tantum suis militaret stipendiis, alias vero nec expeditionibus angeretur, nec profectionibus, nisi voluntariis, lassaretur. [...] filii ipsius [...] milites armatos xv ad iussionem episcopi suis stipendiis producerent.*“

276 UB Anhalt II.: č. 181: „[...] *ipsum pro vero domino nostro et landgravio Thuringie habebimus et eidem contra omnem hominem serviemus.*“

277 UGHBL: č. 160: „[...] *promisimus etiam fide data quod a servicio suo et ecclesie Mindensis nunquam recedemus.*“

278 *Arnoldi Chronica*, II/16, s. 57: „*Hoc etenim certissime de me omnibus constat, quod semper fidelis domino meo perseveraverim, egrediens et regrediens et pergens ad imperium eius.*“

Jindřich svými nároky v principu ochuzoval své věrné nejen o možnost výběru (nemožnost ponechat si zajatce), ale tím i o konkrétní materiální výdobytky. Přitom právě ochrana vazalova léna, povinnost neškodit jeho držbě, tvořila stěžejní závazek seniora. Uvedené případy nepochybně nelze generalizovat. Od drobných vazalů si pán mohl poslušnost jednoduše vynutit. Muži jako Adolf III. ze Schauenburgu či ministeriál Ludolf z Dahlumu se však opírali o nezanedbatelnou mocenskou základnu. Různorodý soubor práv i majetků, který přecházel z generace na generaci, současně považovali za své „dědictví“, v jehož rámci se rozdíl mezi propůjčeným a alodiálním zbožím stíral. Ne náhodou nechal Arnold z Lübecku hraběte hovořit o tom, že vynaložil „všechno své“ (*omnia mea*). O vztahu k držbě i charakteru šlechtických domén ostatně vypovídá i další průběh sporu.

Rozkol vévody s Adolfem i Ludolfem vyústil ve válečnou kampaň, kterou provázelo dobývání a obsazování hradů obou leníků. Identický obraz se přitom opakoval u všech konfliktů mezi pány a vazaly doložených ve sledovaných pramenech. Leníci se uchýlovali na své pevnosti či za hradby měst, které bránili s pomocí vlastních vazalů. Současně hledali pomoc a zprostředkování přátel i příbuzných, na dvorech dalších lenních pánů, regionálních mocností nebo u císaře. Ztratit hrady a města se rovnalo ztrátě panství.²⁷⁹ Význam hradů přílehlavě popsal již v závěru 11. století kronikář Bruno při líčení saského povstání proti Jindřichovi IV. ze sedmdesátých let téhož věku. Bruno zaznamenal údajný projev Oty z Northeimu, který shromážděným Sasům připomenul, že císařem nově budované hrady nechrání hranici proti pohanům, ale leží uvnitř země. Jsou postaveny na dobře hájitelných místech a vybaveny silnou posádkou, která sužuje okolí, zabavuje majetek, zneužívá dcery i manželky a nárokuje si služebníky i tažný dobytek ke své potřebě. To vše by bylo podle Oty ještě snesitelné, ale až král postaví hrady po celé zemi, nebude už jen rabovat

279 Což výstižně zachytil Arnold z Lübecku, který při líčení dobývání Lübecku vévodou Jindřichem roku 1189 položil rovnítko mezi zisk města a celého přináležejícího území, *Arnoldi Chronica*, V/2, s. 148: „*Cumque dux obtinisset civitatem et omnem terram*“. Dále srov. např. *Annales Stedenburgenses*, 226–227; *Arnoldi Chronica*, II/16, s. 57; II/19, s. 61; V/1–3, s. 147 – 150; V/7–10, s. 153–159; V/12, s. 161–162. Ani vyhnání provinilého leníka však nemuselo znamenat definitivní úspěch, jak naznačuje příklad Wídukinda ze Schwalenbergu, který se svého hradu opět zmocnil a nadále kladl odpor, k čemuž podrobněji I.-M. PETERS, *Heinrich der Löwe als Landesherr*, s. 116–117.

statky Sasů, ale vše jim jedním rázem vezme a udělí nově příchozím. Dokonce i je samé, svobodné a urozené muže, nechá sloužit jako sluhy cizákům.²⁸⁰

Hrady, a s postupujícím vývojem také města, nepředstavovaly jen opěrné body, ale staly se viditelným symbolem a centrem panství nad okolním územím.²⁸¹ I z tohoto důvodu nacházíme v listinách, které hovoří o udělení hradu v léno, pasáže podobné těm z privilegia pro Aicha z Dorstadtu. Pokud se lenním pánům podařilo zachovat si přístup do hradu, udrželi si alespoň částečně rovněž vliv v rámci vazalova teritoria. A z analogických důvodů zřejmě docházelo k propůjčení pouze půlky hradu, zatímco druhá zůstávala v rukou seniora.²⁸²

280 *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, s. 28–30, citát s. 29: „*Castella fortia, sicut vos scitis, in locis natura munitis plurima construxit ibique suorum fidelium multitudinem non modicam universis armorum generibus instructam collocavit. Quae castella cum non contra paganos, qui nostram terram, quae sibi confinis est, totam vastaverunt, sint fabricata, sed in medio terrae nostrae, ubi nemo ei umquam bella cogitabat inferre, tanto molimine sint munita, quid portendant, et ex parte iam plurimi estis experti et, nisi misericordia Dei vestraque virtus prohibuerit, cito omnes experiemini. Bona vestra, qui iuxta manetis, vobis invitis in ipsa castella deportantur; filiabus vestris et uxoris pro sua libidine, quamdiu volunt, abutuntur; vestros servos et iumenta, quicquid volunt, sibi servire praecipiant; immo et vos ipsos in liberis humeris vestris quaelibet onera, licet foeda, portare compellunt. Sed quando ea, quae futura sunt, mente concipio, ista, quae nunc toleratis, tolerabilia puto. Postquam enim sua castella per totam terram nostram pro sua voluntate construxerit et ea militibus armatis et rebus ceteris ad hoc negotium pertinentibus impleverit, tunc non amplius iam bona vestra particulatim diripiet; sed universa, quae possidetis, vobis simul eripiet et, hominibus advenis vestra bona largiens, vos ipsos, liberos et ingenuos, ignotorum hominum servos praecipiet esse.*“

281 Podrobně viz jednotlivé příspěvky *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, 2 Bde., Vorträge und Forschungen 19/I–II, Hans Patze (ed.), Sigmaringen 1976; k významu hradů a měst jako center rozvíjejícího se územního panství rovněž Hagen KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung und universalen Horizont. Deutschland und Imperium der Salier und Staufer 1024–1250*, Frankfurt am Main – Berlin 1986, s. 343–347.

282 Obdobná ustanovení nacházíme rovněž v listinách UB Hild. I.: č. 422; UB Halb. II.: č. 1040, k problematice podrobně Friedrich HILLEBRAND, *Das Öffnungsrecht bei Burgen, seine Anfänge und seine Entwicklung in den Territorien des 13.–16. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung Württembergs*, Diss. phil. Tübingen 1967; přehledně též K.-H. SPIEB, *Das Lehnswesen*, s. 57–58.

Obdobné snahy vycházely z charakteru lenní držby. Propůjčené statky sice teoreticky zůstávaly součástí pánova majetku (*dominium directum*), reálně však náležely leníkovi (*dominium utile*), jenž pouze plnil určené povinnosti. Samotné pojmy a právní koncept „přímého“ a „užitkového“ panování sice souvisely až se studiem a přejímáním římskoprávních zvyklostí v průběhu 13. století. To však nic nemění na faktické existenci „děleného“ lenního vlastnictví, v jehož rámci se páново dominium nad lénem realizovalo čistě v rovině vybírání dohodnutých závazků, zatímco reálným „vlastníkem“ se stával leník.²⁸³ Díky dědičnosti, přijímání lén z rukou různých pánů i postupující teritorializaci, tedy scelování původně různorodého a územně rozptýleného souboru statků i práv, nabývaly rodové državy podobu kompaktních domén spravovaných pomocí sítě hradů a měst. Vztah lenních pánů k uděleným lénům, která spoluutvářela tato panství (ať už se jednalo o práva či nemovité statky), byl omezen na osobní vazbu k vazalovi. Jestliže se potenciální spor nevyřešil soudní cestou či narovnáním, nezbylo seniorovi nic jiného, než si vynutit poslušnost, případně návrat lén, způsobem, o němž hovoří výše uvedené příklady – postupným dobýváním jednoho hradu či města za druhým.²⁸⁴

283 K termínu *dominium* srov. Dietmar WILLOWEIT, *Dominium und Proprietas: Zur Entwicklung des Eigentumsbegriffs in der mittelalterlichen und neuzeitlichen Rechtswissenschaft*, Historisches Jahrbuch 94, 1974, s. 131–156; W. EBEL, *Über den Leihgedanken*, s. 28–31. Stejný vývoj, tedy posilování panství nad propůjčenou věcí ze strany nájemce, kdy se nárok původního majitele omezil na výběr nájmu, lze ostatně sledovat i ve středověkém vesnickém prostředí, srov. K. S. BADER, *Rechtsformen*, s. 26nn.

284 K vývoji domén hraběcích rodů i nižší šlechty v saském regionu na konkrétních příkladech Lutz FENSKE, *Soziale Genese und Aufstiegsformen kleiner niederadliger Geschlechter im südöstlichen Niedersachsen*, in: Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter, Lutz Fenske – Werner Rösener – Thomas Zotz (ed.), Sigmaringen 1984, s. 693–726; L. FENSKE – U. SCHWARZ, *Das Lehnverzeichnis* (passim); Jan HABERMANN, *Die Grafen von Wernigerode. Herrschaftsprofil, Wirkungsbereich und Königsnähe hochadliger Potentaten am Nordharz im späten Mittelalter*, Norderstedt 2008; dále např. Friedrich BIERMANN, *Die Adelherrschaften an Ober- und Mittelweser des 13. und 14. Jahrhunderts im Kräftefeld zwischen einer neu formierten welfischen Hausmacht und expandierenden geistlichen Territorien*, Inaugural-Dissertation, Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms – Universität zu Münster, 2005; R. HILDEBRAND, *Der sächsische „Staat“*, s. 359–393; I.-M. PETERS, *Heinrich der Löwe als Landesherr*, s. 85–126; K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 124nn; obecně H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 625nn.; Hans K. SCHULZE,

Charakter domén vazalů jakožto samostatných celků je však patrný i v případě bezkonfliktního soužití. Sledujeme-li itineráře v hierarchii nejvýše postavených lenních pánů – císaře, církevních a světských knížat, vykazuje jejich pohyb určité shodné rysy. Při cestách po říšských vévodstvích, při konání sněmů a dalších příležitostech využívali panovníci k pobytu rodové statky, říšská města a církevní zboží, zejména biskupská města. Na statky světských vazalů zavítali výjimečně, převážně pak z důvodu vojenského tažení. V podstatě identicky se chovala světská i církevní knížata, která se pohybovala zejména v rámci své bezprostřední domény, zde konala soudy, svolávala sněmy atd. Mocenská centra leníků, s výjimkou konfliktních situací, nevyhledávali.²⁸⁵ Naznačená praxe má nepochybně svůj sociální rozměr. „Hierarchie návštěv“ kopírovala společenský žebříček. Níže postavení se měli dostavit za svými pány, nikoliv naopak. Výjimku představovalo využívání církevního zboží panovníkem. Pobyt císařů na půdě církevních knížat však vycházely ze zvláštního vztahu s říšskou církví i hospodářského zázemí církevních institucí.²⁸⁶ Ved-

Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter, Bd. I., Stamm, Gefolgschaft, Lehenswesen, Grundherrschaft, Stuttgart 1985, s. 77nn.; k teritorializaci H. KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung*, s. 342–391.

- 285 Srov. např. Ewald GUTBIER, *Das Itinerar des Königs Philipp von Schwaben*, Phil. Diss. Berlin 1912; Charlotte KUCK, *Das Itinerar Lothars von Supplinburg*, Phil. Diss. Greifswald 1945; Ernst MÜLLER, *Das Itinerar Kaiser Heinrichs III. (1039–1056) mit besonderer Berücksichtigung seiner Urkunden*, Berlin 1901; Ferdinand OPLL, *Das Itinerar Kaiser Friedrich Barbarossas (1152–1190)*, Wien – Köln – Graz 1978; Hans-Jochen STÜLLEIN, *Das Itinerar Heinrichs V. in Deutschland*, Phil. Diss. München 1971; *Regesten und Itinerar Lothars von Süpplingenborg*, in: Herbert W. Vogt, *Das Herzogtum Lothars von Süpplingenborg*, Hildesheim 1959; Josef HEYDEL, *Das Itinerar Heinrichs des Lowen*, *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 6, 1929, s. 1–166, k čemuž srov. také mapová vyobrazení *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125–1235*, Bd. 2. Essays, Jochen Luckhardt – Franz Niehoff (ed.), München 1995, s. 536n.; Lutz PARTENHEIMER, *Albrecht der Bär*, Köln 2003², s. 12.
- 286 Přehledově Michael BORGOLTE, *Die mittelalterliche Kirche*, München 1992; na konkrétních příkladech rozebírali vztah panovníků s episkopátem nověji např. Rudolf SCHIEFFER, *Der Ottonische Reichsepiskopat zwischen Königtum und Adel*, *Frühmittelalterliche Studien* 23, 1989, s. 291–301; Joachim EHLERS, *Erzbischof Wichmann und das Reich*, in: *Erzbischof Wichmann (1152–1197) und Magdeburg im hohen Mittelalter*, Matthias Puhle (ed.), Magdeburg 1992, s. 20–31; Bernhard TÖPFER, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepiskopat*, in: *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und*

le sociální praxe itineráře opět upozorňují také na charakter lenní držby. Vztah seniora k leníkovi se omezoval na osobní vazbu a kontakt pána s propůjčeným zbožím zůstával zachován skrze realizaci povinností. Jejich plnění sice potvrzovalo pánovo *dominium*, fakticky však bylo léno majetkem vazala, který jej využíval k budování vlastní správní a hospodářské struktury.

Heterogenní podoba šlechtických domén sestávajících ze směsice alodiální i závislé držby vystupuje do popředí zejména v důsledku jejich rozpadu či dělení. Náznorným, přestože možná poněkud extrémním příkladem, jsou opět události související s rozebíráním sporem o zajatce. Definitivní porážka Jindřicha Lva znamenala nejen rozdělení saského vévodství, ale také rychlý rozklad vévodových držav. Podstatnou část Jindřichových statků a práv tvořila lenní držba, kterou získal až již bezprostředně jako říšské zboží, nebo prostřednictvím církevních institucí. Císař, arcibiskupové z Brém a Magdeburgu, biskupové z Hildesheimu, Halberstadtu, Mindenu, Verdenu, Paderbornu a dalších diecézí či opaté řady saských klášterů, ti všichni tvořili zástup Jindřichových seniorů. Značnou část lén navíc vévoda nedržel přímo, ale nacházela se v rukou jeho leníků.²⁸⁷ Jindřichovo odsouzení a ztráta lén znamenaly rovněž ztrátu početné vazalů, jejíž lenní poměr k vévodovi přešel bezprostředně na příslušné církevní instituce či na panovníka. Welfům zůstal základ rodové moci v podobě alodiálních statků zejména v okolí Brunšviku a Lüneburgu. Přes následné zisky Jindřichových synů, císařské důstojenství Oty IV. a vznik vévodství Brunšvik-Lüneburg v roce 1235 se z původního hegemona stal pouze jeden z rodů soupeřících o vliv v regionu.²⁸⁸

Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Alfred Haverkamp (ed.), Sigmaringen 1992, s. 389–433.

287 Doložené soupisy majetku saských urozených dokládají až na výjimky převahu lenních statků nad množstvím alodiálního zboží, srov. L. FENSKE – U. SCHWARZ, *Das Lehnverzeichnis*, s. 146–147, 158 a zejm. 165–167, přičemž většina uděleného zboží byla nadále propůjčena do rukou vlastních leníků, ibidem, s. 168nn.

288 Podrobný soupis Jindřichova lenního zboží zpracovala spolu s grafickým znázorněním Gudrun PISCHKE, *Der Herrschaftsbereich Heinrichs des Löwen. Quellenverzeichnis*, Hildesheim 1987; přehledná mapová zpracování nabízí rovněž sborník *Heinrich der Löwe und seine Zeit*, Bd. 2., s. 530nn; vztah se saským episkopátem podrobně pojednal Joachim EHLERS, *Heinrich der Löwe und der sächsische Episkopat*, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Hrsg. Alfred Haver-

Shrnutí

Vztah seniora a vazala zobrazený ve vyprávěcích pramenech navazuje na neurčitou výpověď diplomatického materiálu. Současníci nepochybovali, že leník byl pánovi povinován věrností a službou. Síla věrnosti i rozsah služby se však odvíjely od konkrétní situace a byly zjevně ovlivňovány okolnostmi čistě subjektivního charakteru. Problém přitom neobsáhneme pouze odkazem na „*Verdinglichung*“. Spor o zajatce měl také nepřehlédnutelnou osobní rovinu, kterou zřejmě není možné zcela objektivně vyhodnotit a zařadit. Jindřich Lev vystupuje z pramenů jako mimořádně mocný lenní pán. Tento obraz se však alespoň z části zakládá na okolnostech, jež nemají s lenním poměrem či právem nic společného. Vztah části vazalů k Jindřichovi by se dal nejlépe charakterizovat jako jedinečný, čímž se však současně stává nepřenositelným. O poměru s dalšími vazaly nevyovídá, stejně jako na jeho základě není možné rekonstruovat jednoznačnou a trvalou podobu „práv“ obou zainteresovaných stran. Nejednalo se přitom o výjimku z konce 12. století. K obdobným závěrům vybízí i zmiňovaná dohoda mezi Jindřichovým pravnukem Otou a mindenským biskupem. Přijatá léna sice vévodu zavázala ke službě, zmínka o dělení kořisti a zajatců podle účasti na boji však dokládá, že žádná ze stran se stabilním nasazením nepočítala. Je navíc příznačné, že se ujednání vztahovalo k průběhu konkrétního sporu. Listina neobsahuje jedinou zmínku o rozsahu budoucích povinností. Opět by tedy bylo možné zopakovat, že lenní vztah zobrazený v pramenech představuje spíše než jednou stanovenou normu stále nalézáný konsenzus.

Podobně jako v jiných ohledech nabízel lenní institut i pro vztah seniora a vazala flexibilní nástroj k zabezpečení vlastních zájmů. Možnosti přitom zůstávaly otevřeny pro obě strany, aniž by automaticky předurčovaly další vý-

kamp, Sigmaringen 1992, s. 435–466; k rozpadu saského vévodství a Jindřichovy domény i k její vnitřní podobě srov. K. JORDAN, *Heinrich der Löwe*, s. 124–148, 209–213; I.-M. PETERS, *Heinrich der Löwe als Landesherr, (passim)*; Stefan WEINFURTER, *Die Entmachtung Heinrichs des Löwen*, in: Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125–1235, Bd. 2. Essays, Jochen Luckhardt – Franz Niehoff (ed.), München 1995, s. 180–189; k vytvoření vévodství Brunšvik-Lüneburg Egon BO-SHOF, *Die Entstehung des Herzogtums Braunschweig-Lüneburg*, in: Heinrich der Löwe, Wolf-Dieter Mohrmann (ed.), Göttingen 1980, s. 249–274.

voj a výslednou podobu poměru. Náklonnost skupiny leníků ochotných vyjít vstříc pánovým přáním měla schopnost posílit postavení seniora i vůči dalším příslušníkům vazalů. Její absence mohla působit opačným způsobem. Možnost přijímat léna od více pánů nabízela snazší rozmnožení majetku i mocenský růst. Vazby na různé pány navíc poskytovaly protiváhu vůči případnému tlaku některého seniora. Mnohostranná loajalita však hrozila nárůstem potenciálních konfliktů. Viděli jsme, že mindenský biskup odmítl svého vazala podpořit, pokud by se dostal do sporu s některým z pánů, kteří v podstatě reprezentovali mocenský výkvět regionu. Na jedné straně se setkáváme s tendencí k alodizaci lén, na straně druhé je však doloženo také odstoupení alodu a jeho přijetí v léno, kterým si leníci zajišťovali ochranu statků, případně také udělení dalšího zboží.²⁸⁹ Obecně tak lenní institut nabízel východiska k oběma krajním polohám, jež známe z různých regionů Evropy. Buď cestu k upevnění postavení seniora či naopak k „feudální anarchii“. Právě flexibilita lenního institutu je zřejmě důvodem, proč v některých teritoriích tvoří nedílnou součást vytváření pozdně středověkého *Landesherrschaft*, zatímco v jiných oblastech ustupoval do pozadí, a proč německá mediévistika zastává natolik rozdílné názory na význam lenního poměru pro postupné budování „státu“.²⁹⁰

289 Viz např. UB A I.: č. 413; č. 453; UB Halb. I.: č. 123; UB Halb. II.: č. 1166; UB Hild. I.: č. 169; č. 242; UB Hild. III.: č. 271; č. 1372; č. 1482; UGHBL: č. 32; č. 99; č. 155.

290 Na příkladech konkrétních teritorií dokázali spojitost využití lenního institutu a vytváření pozdně středověkého „*flächenhaften Landesherrschaft*“, Bernard DIESTELKAMP, *Das Lehnrecht der Grafschaft Katzenelnbogen (13. Jahrhundert bis 1479). Ein Beitrag zur Geschichte des spätmittelalterlichen deutschen Lehnrechts, insbesondere zu seiner Auseinandersetzung mit oberitalienischen Rechtsvorstellungen*, Aalen 1969; K.-H. SPIEß, *Lehnrecht*, (passim); přehledově s rozбором přístupů literatury Ernst SCHUBERT, *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter*, München 1996; K.-H. SPIEß, *Das Lehnswesen*, s. 49nn.

LENNÍ INSTITUT V ČESKÝCH ZEMÍCH

II/I. „SPORNÁ OTÁZKA ČESKÝCH SOCIÁLNÍCH DĚJIN“

V nadpisu citovaný podtitul útlé knihy Jana Peiskera *Die Knechtschaft in Böhmen* (1890) a doplněný o jednoznačný dovětek *Gegen Herrn Julius Lippert* pregnantně vystihl účel i zaměření publikace.²⁹¹ Peisker reagoval na sérii článků otištěných Lippertem pod stejnojmenným titulem – *Die Knechtschaft in Böhmen* – v průběhu téhož roku v časopise *Bohemia*.²⁹² „Sporná otázka“ se týkala zejména postavení přemyslovských knížat a jejich vztahu k zemi a obyvatelstvu. Lippert postuloval neomezenou knížecí moc nad půdou a lidmi, již v závěrečném příspěvku přirovnal k všemocnosti tatarských vládců, kteří o všem rozhodovali, a vše jim patřilo.²⁹³ Naproti tomu Peisker argumentoval, že prameny dokládají dědičné, svobodné vlastnictví půdy v rukou sedláků (*heredes, rustici*) a dalších soukromých držitelů. Rozhodně nesouhlasil s Lippertovým pojetím naprosté nesvobody a v odkazu na tatarskou paralelu ironicky poznamenal, že o takové moci si Přemyslovci nemohli nechat ani zdát.²⁹⁴

Peisker v podstatě vystoupil na obranu názorů Františka Palackého, jemuž své dílo také věnoval. Palacký sice Přemyslovcům přiznával skoro neomezenou moc, která knížatům umožnila učinit z kmetů a županů poddané a úředníky. Současně však nepochyboval o existenci soukromého dědičného majetku, dokonce celých panství, přičemž některé významné rody měly mít původ v kmenové aristokracii. Odmítal nevolnictví a rozdíl mezi „zemany“ a „bezzemky“ spatřoval v tom, že první skupina měla politická práva.²⁹⁵ Palackého závěry

291 Johann PEISKER, *Die Knechtschaft in Böhmen*. Eine Streitfrage der böhmischen Socialgeschichte. Gegen Herrn Julius Lippert, Prag 1890.

292 Julius LIPPERT, *Die Knechtschaft in Böhmen*, *Bohemia* č. 1, 3, 10, 13, 16, 35, 36, 55, 1890.

293 *Ibidem*, č. 55, Sp. 4.

294 J. PEISKER, *Die Knechtschaft*, s. 80: „*Die böhmischen Landesfürsten haben sich also eine solche Macht, wie sie ihnen Hr L. zuschreibt, nicht träumen lassen.*“

295 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého w Čechách a w Moravě II/2*, Praha 1854, zejm. s. 230nn; srov. rovněž *Idem, Geschichte von Böhmen III/1*, Prag 1839, s. 14nn.

ovlivnily následující bádání. Rovněž Hermenegild Jireček, který se v šedesátých letech 19. století po vzoru Šafaříka zaměřil přímo na „slovanské právo“, považoval knížete za mocného „starostu národa“, jemuž náležela většina země. Avšak ještě více než Palacký akcentoval význam předáků. Počítal s přetrváním původní rodové šlechty disponující „mocným“ pozemkovým vlastnictvím i se vznikem nové dvorské a úřední šlechty v průběhu 11. století. Obě skupiny měly vytvořit „stav“ kmetů, které knížata dosazovala do významných správních pozic, zároveň po poradě s nimi rozhodovala o důležitých otázkách a vykonávala moc zákonodárnou i soudní. Vedle soukromých majetků různě sociálně postavených „dědiců“ a soukromé domény přemyslovských knížat sestávala podle Jirečka většina Čech ze zeměpanských statků, jež tvořily zejména župní hrady a k nim přínaležející majetky, pomezí hvozdy, některé vnitrozemské lesy spravované lovčími, kladské dědiny, příjem komory z měst, různé formy daně či pokut, cla, mýta, atd. Ze zeměpanského majetku mohli panovníci „rozdávat“ pouze se souhlasem kmetů.²⁹⁶

Již v sérii článků z roku 1890 Lippert avizoval přípravu rozsáhlejší práce k českým středověkým sociálním dějinám. Výsledkem se staly dva obsáhlé svazky vydané v druhé polovině téže dekády.²⁹⁷ Lippert se sice v textu s Peiskerovými námitkami výrazněji nevypořádal. Kritika, cílící na jeho předcházející statě i od jiných autorů, jej však zřejmě přiměla k opatrnější formulaci i posunu některých závěrů.²⁹⁸ Přesto nenechal čtenáře na pochybách, že se staví proti názorům Palackého a jeho následovníků. Odmítl přetrvání kmenové aristokracie, respektive považoval tuto otázku za irelevantní, neboť pouze knížecí úřad a obliba panovníka nobilitovaly a byly východiskem dalšího vzestupu.

296 Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Do konce X. století.*, Praha 1863, zejm. s. 119nn.; Idem, *Od počátku XI. do konce XIII. století.*, Praha 1864, s. 22nn., k rozdělení na statky knížecí a zeměpanské spolu s jejich výčtem ibidem, s. 141–154.

297 Julius LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I–II*, Prag – Wien – Leipzig 1896–1898.

298 Oprávněnost kritiky Lipperta uznal rovněž W. Milkovič, přestože současně nesouhlasil ani s Peiskerovými, potažmo Palackého závěry ohledně „nevolnictví“, srov. recenzi *Die Knechtschaft in Böhmen. Von Julius Lippert, (Bohemia, Jänner und Februar 1890). Joh. Peisker, Die Knechtschaft in Böhmen. Prag, 1890. 82 Seiten 8º*, MIÖG 15, 1894, s. 138–142. Na Peiskerovu práci Lippert odkazuje pouze minimálně, aniž by s ní vedl obsáhlejší polemiku, srov. J. LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens I*, s. 191, 193, 199.

Obdobně přistupoval k otázce soukromého pozemkového majetku, jenž sice nepopíral, měřítkem sociálního postavení, vzestupu nebo pádu však zůstávaly pouze knížecí úřady. Proti Jirečkovu názoru o nalézání práva předáky a jejich spoluúčasti na důležitých rozhodnutích argumentoval, že před polovinou 13. století je ve skutečnosti doložen pouze jediný případ, u něhož lze uvažovat o nálezu velmožů. Obecně tak Lippert představil přemyslovský „stát“ jako zboží (*Hofgut*) knížete, v jehož rámci sice „úřednická“ aristokracie získávala stále větší podíl na moci a majetku, přesto panovník hluboko do 13. století diktoval právo i další rozhodnutí.²⁹⁹

Vydáním Lippertových „*Sociálních dějin*“ se v historiografickém diskursu ustálily mantinely, mezi nimiž se bádání pohybuje v podstatě dodnes. Vzhledem k množství samostatných okruhů otázek, z nichž se skládal výsledný obraz politické struktury a fungování přemyslovského regna, se však následující bádání nepohybovalo pouze po přímočaré linii Palacký (resp. Jireček) – Lippert, ale lišilo se i v pojetí jednotlivých dílčích fenoménů. Josef Šusta například na samém sklonku 19. století sice uznával, že v období 10.–12. století to byla přemyslovská dynastie, která doslova „dělala“ domácí dějiny. Současně však s odkazem na Peiskera nepochyboval o značném nemovitém majetku, jenž se měl již v průběhu 11. století nacházet v rukou církevních institucí i šlechticů a vykazoval podobu západoevropského velkostatku.³⁰⁰ V témže roce vydané Bachmannovy „*Dějiny Čech*“ naproti tomu ve všech ohledech důsledně kráčely v Lippertových šlépějích. A obdobně platí i pro mladší práci Bretholzovu, přestože moravský zemský archivář přiznával o něco více váhy poradnímu hlasu šlechty. František Vacek naopak ve svých „*Sociálních dějinách*“ z počátku 20. století následoval Jirečkovo pojetí.³⁰¹ A obdobnou cestou se o tři desetiletí později vydal rovněž Václav Vaněček, který shodně položil důraz na

299 J. LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens I*, s. 170nn.; zmiňované závěry zejm. s. 170–190; s. 238–263; s. 327–337; s. 340–350.

300 Ve vztahu k pojetí přemyslovské vlády Šusta důvěřoval Libušině charakteristice „absolutní“ knížecí moci zaznamenané Kosmou, srov. Josef ŠUSTA, *Otroctví a velkostatek v Čechách*, ČČH 5, 1899, č. 1 s. 39nn.

301 Adolf BACHMANN, *Geschichte Böhmens I. (bis 1400)*, Gotha 1899, zejm. s. 148nn.; Bertold BRET HOLZ, *Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Premysliden (1306)*, München – Leipzig 1912, s. 312nn.; František VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905.

majetkové vybavení velmožů – „velkostatkářů“ – a z něho vycházející mocenské postavení. S odvoláním na Josefa Šustu hovořil Vaněček již pro období 10.–12. století o oblasti přímé knížecí moci připomínající mladší „*dominium speciale*“. A to i přesto, že Šusta sám kladl vznik okruhu „zvláštního panování“ do souvislosti se společenskými a hospodářskými proměnami 13. století. Vaněčkovo poněkud vágní vymezení knížecí domény, která měla zahrnovat hospodářské zázemí Přemyslovců, neobsazenou půdu i celý „státní aparát“, se navíc jeví jako širší než Šustovo pojetí termínu a neodpovídá ani názorům Jirečkovým.³⁰²

Bližší pozornost politické skladbě přemyslovského panství věnoval v každém ze svých čtyř svazků „*Českých dějin*“ rovněž Václav Novotný. V otázce soukromé pozemkové držby šlechty se přiblížil Jirečkovu výkladu. Předpokládal, že část původní kmenové aristokracie obdařené rodovým majetkem přežila vznik „státu“ Boleslava I., v jehož rámci zaujala odpovídající místo. Z toho důvodu pro něj nebyl latinský titul *comes* pouze označením správce knížecího hradu, ale také společenského postavení. Zejména v průběhu 11. století se sice měla do popředí dostat nová „úřednická“ šlechta těžící ze správy panovnických úřadů i ona se však podle Novotného vyznačovala rozrůstajícím se pozemkovým vlastnictvím organizovaným po vzoru knížecího velkostatku. Zároveň ale Novotný nepochyboval, že kníže byl držitelem největšího majetku v zemi i vykonavatelem absolutistické moci, díky níž Přemyslovci libovolně dosazovali i sesazovali úředníky, diktovali právo a další rozhodnutí. Ačkoliv díky nástupnickým sporům 12. století váha hlasu předáků, jejich sebevědomí i majetky rostly, zůstal tento stav zachován v podstatě až do 13. století. Teprve po jeho polovině se měla šlechta definitivně stát skutečným „pramenem“ práva.³⁰³

302 Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská, Praha 1937, zejm. s. 13–26; Srov. Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin I. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1306–1308*, Praha 1917, s. 171–173; Idem, *České dějiny III/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 524nn.

303 Srov. Václav NOVOTNÝ, *České dějiny II/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912, zejm. s. 496–541; Idem, *České dějiny II/2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, zejm. s. 669–678; Idem, *České dějiny II/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, zejm. s. 7–51, 875–876; Idem, *České dějiny II/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha 1937, s. 286–427.

Jistá míra synkretismu Jirečkových a Lippertových názorů patrná již u Šus-ty a zejména Novotného zůstala historiografii vlastní. Na jedné straně badatelé počítali s existencí soukromého zboží v rukou šlechty, s více či méně opatrným připuštěním jeho „předstátního“ původu, na druhou stranu však považovali za majoritního vlastníka země knížete, který vykonával v podstatě absolutní vládu a mocenský vzestup i pád jednotlivců nebo rodů byl spojen zejména s vykonáváním knížecích úřadů. Větší podíl na rozhodování i na původně knížecím majetku měla šlechta získávat především od 12. století v důsledku pravidelných rozbrojů mezi příslušníky přemyslovského rodu.³⁰⁴

V nastíněných souřadnicích se ještě v roce 1971 pohyboval Rostislav Nový. Počítal s přežitím části staré „kmenové“ šlechty a jejím splnutím s novou „družinnou“ šlechtou přemyslovských knížat. Nepochyboval o existenci jejího alodiálního vlastnictví, považoval však dosažení většího pozemkového majetku za možné pouze díky knížecí službě. Šlechtická „patrimonia“ se navíc i ve 12. století vyznačovala značnou roztržitostí. Ve stejném století pak na úkor „integrální“ moci panovníka rostl vliv aristokracie a její podíl na spolurozhodování o osudu země. Nový současně rozvinul myšlenku soukromé knížecí domény a zeměpanského zboží připomínající Jirečkovu koncepci. Diferenciace dosud nerozlišeného knížecího pozemkového regálu si podle Nového vyžádala vydělení samostatného knížecího (mensálního) majetku z celku zeměpanského (resp. „státního“) zboží. „Počátečním vrcholem“ tohoto procesu se měla stát vláda Břetislava I. (1035–1055), kdy došlo k završení tvorby hradské soustavy – kasteláníí, které Nový stejně jako Jireček považoval spolu s dvorskými úřady za základ „státní“/„veřejnoprávní“ domény. Hranice mezi oběma druhy majetku však podle autora zůstávaly pohyblivé, vyhraňovaly se postupně. Nový výrazně akcentoval lenní formu odměňování „družiny“ a postupné oddělování soukromých knížecích statků a „státní správy“ proto v jeho úvahami představovalo nevyhnutelný průvodní jev prohlubující se feudalizace.³⁰⁵

304 Srov. Josef PEKAŘ, *Dějiny naší říše. Se zvláštním zřetelem ke království a zemím v říšské radě zastoupeným*, Praha 1914; Rudolf KOSS, *Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes*, Prag 1920; Otto PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder I.*, Reichenberg 1923; Stanislav ZHÁŇEL, *Jak vznikla staročeská šlechta*, Brno 1930.

305 Rostislav NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1971, s. 29–48; 87–114.

V roce vydání Nového monografie vyšel v *Československém časopise historickém* článek Dušana Třeštíka věnovaný sociální struktuře přemyslovských Čech. V centru autorovy pozornosti stálo Kosmovo líčení absolutistické knížecí vlády a neomezeného vlastnictví lidí i země. Třeštík upozornil, že neexistují doklady přetrvání části kmenové šlechty a jejího rozsáhlejšího majetku. Přestože nobilitě neupíral značný politický vliv i soukromé statky, za hlavní zdroj její pozemkové držby, která z pramenů výrazněji vystupuje až ve 12. století, považoval knížecí službu a donace. Na rozdíl od staršího bádání se však bezprostředně zaměřil také na pojem „vlastnictví“. S odkazem na práce zejména německé právní historie a norské analogie poukázal na odlišné vnímání středověkého vlastnického vztahu k půdě. Upevnění knížecí moci a vznik přemyslovského „státu“ mělo provázet vyhlazení, případně marginalizace možných konkurentů z řad kmenových knížat a šlechty. Zatížení svobodného obyvatelstva dávkami a břemeny bylo zároveň chápáno jako forma poddanství, které se odráželo rovněž ve vnímání kategorie „vlastnictví“. Vybíráním daní a služeb z půdy „dědiců“ se kníže stával podílníkem na jejich vlastnictví – formálně jeho „vlastníkem“, aniž by však narušoval vlastnická práva a možnosti svobodné dispozice faktických držitelů. Třeštík se tak v teoretické rovině vyrovnal s Kosmovou charakteristikou panovnické moci, o níž byl přesvědčen, že nepředstavuje nadsazené varování před panovnickou zvlí na podkladě biblických vzorů, ale je reálnou ukázkou myšlenkového světa svatovítského děkana a jeho vnímání „vlastnické struktury“ přemyslovských Čech první třetiny 12. století.³⁰⁶

306 D. TŘEŠTÍK, *K sociální struktuře přemyslovských Čech*, s. 537–567; k chápání středověkého vlastnictví na příkladu norské analogie a Kosmova výkladu zejm. s. 548–552: „Kráľ (norský, pozn. aut.) *tedy nenarušil vlastnická práva bondů, pokud jde o dispozici půdou, odebíral jim jen část výnosu z ní. Vztah poddanství, na kterém byl tento stav založen, byl vyjadřován v kategoriích vlastnictví. [...] Kosmova představa o moci českého knížete vznikla na základě velmi podobného myšlenkového pochodu: poddanství, kterým byl lid zavázán knížeti, daně, dávky a služby nebylo možno vysvětlit jinak než jako následek toho, že lid se stal vlastnictvím knížete. [...] Knížecí vlastnictví však nerušilo vlastnictví dědiců a šlechty, nýbrž stálo vedle něho. Rozpor mezi vlastnickým právem panovníka a vlastnickým právem poddaných byl jen zdánlivý. [...] Toto „panování – vlastnictví“ knížete neruší vlastnická práva jeho poddaných, stojí vedle nich a realizuje se také jen tam, kde je kníže skutečně vykonává a jen pokud je skutečně vykonává. [...] Základní byl tedy vztah vlastnictví, který se projevoval jako vztah*

Dušan Třeštík se v podstatné části svého výkladu příliš nevzdálil předchozímu bádání. Také většina autorů, kteří počítali s možností přežití části „předstátní“ aristokracie, připisovala významnou úlohu při rozvoji šlechtického „dominia“ vztahu s panovníkem a zisku původně knížecího zboží. Stejně jako moc předáků spojovala se zastáváním knížecích úřadů. Třeštíkovo pojetí však výrazně odlišovala právě analýza Kosmova myšlenkového světa, respektive místa, které v něm knížecí „vlastnictví“ zaujímal. Jistě ne náhodou tyto závěry formuloval nedlouho poté, co dokončil rozbor Kosmovy kroniky a jejích ideových vlivů.³⁰⁷ Abstraktní model několika vrstev vlastnických vztahů k půdě přitom umožnil překonat protichůdnou výpověď pramenů, které na jednu stranu zobrazovaly „všemocnost“ přemyslovských knížat a jejich „vlastnictví“ země, aby na stranu druhou připomínaly význam předáků a jejich „vlastnický“ vztah k držení majetku. Současně tak docházelo ke sblížení na první pohled nesmiřitelných krajních poloh Jirečkova a Lippertova výkladu. Přestože se Třeštíkův článek dočkal brzké kritiky,³⁰⁸ jeho závěry posléze v historiografii převážily a staly se součástí dalšího významného interpretačního přístupu formulovaného v této době – tzv. středoevropského modelu, který na základě česko-polsko-uherských analogií vysvětloval vznik, vývoj a fungování zmíněných útvarů a jejich odlišnost od západoevropského prostředí.³⁰⁹

Do převládajícího diskursu podstatným způsobem vstoupila až kniha Libora Jana *Václav II. a struktury panovnické moci* z roku 2006. Přestože těžiště práce leželo v druhé polovině 13. století, zaměřil se autor rovněž na předchá-

poddanství a realizoval se v dávkách a službách knížeti. To ovšem znamená, že kníže byl feudálním vlastníkem země, pánem lidí a jejich povinnosti vůči němu nebyly „veřejnoprávními“ daněmi a povinnostmi vůči „státu“, ale feudální rentou odváděnou feudálnímu pánovi.“

307 D. TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika* (passim).

308 Zdeněk FIALA, *O vyjasnění pojmů v marxistickém výkladu starších českých dějin*. Na okraj článku D. Třeštíka „K sociální struktuře přemyslovských Čech“, *ČsČH* 20, 1972, s. 234–244.

309 Přehledně s výběrem příslušné literatury Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, *ČČH* 105, 2007, s. 122–126; stov. rovněž David KALHOUS, *Model státu středoevropského typu: Koncept na pomezí tradice a inovace*. (Ke kontinuitě a diskontinuitě v české historiografii po r. 1948.), *Forum Historiae* 2, 2014, s. 159–173.

zející vývoj a jeho kořeny. Vymezil se proti představě knížecího „vlastnictví“ země. Důraz naopak položil na svobodnou/alodiální pozemkovou držbu velmožů, která byla základním charakteristickým znakem vrstvy urozených. Právě vlastnictví svobodného majetku současně představovalo jeden z hlavních zdrojů šlechtické moci, tedy možnost vytvářet právo zavazující i přemyslovské panovníky. Autor současně odlišil „zeměpanskou“ doménu, jejímž jádrem byly knížecí hrady s veřejnoprávní funkcí na čele s kastelánem, a užší soukromou doménou přemyslovských knížat spravovanou viliky. Hradské, kastelánské funkce nepovažoval pouze za úřady vybavené movitým příjmem, ale spíše za formu beneficia – „léna“ s odpovídající půdní výbavou. V Janově pojetí se tak znovu vrátily prvky, které jsme viděli zejména v pracích Jirečka, Vaněčka a Nového – důraz na majetkové vybavení šlechty, váhu jejího soudního/poradního hlasu, vymezení zeměpanské a soukromé domény Přemyslovců a také lenní poměr.³¹⁰

Lenní institut v domácí literatuře

Samostatné bádání o lenním institutu nepatří v české historiografii přemyslovského období mezi zásadní témata. Tento fakt vychází i z nastíněného přístupu k politické struktuře přemyslovského „státu“. Již Palacký stavěl slovan-ské zřízení do protikladu k německému feudalismu, který měl do Čech pronik-
kat až v průběhu 13. století. Této linii se přidržovalo také následující bádání,

310 Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, zejm. s. 13–22; 168–252; k čemuž rovněž Idem, *K počátkům české šlechty. Družina, beneficium, pozemkové vlastnictví*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Praha 2007, s. 45–52; Idem, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, ČČH 105, 2007, s. 874–902; Idem, *Budování monarchie českých Přemyslovců. Postřehy a úvahy*, in: Martin Wihoda – Lukáš Reitingер a kolektiv, *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Brno 2010, s. 117–136; Idem, *Hereditas, výsluha, kastelánie. Několik poznámek k terminologii a metodologii současné historiografie přemyslovského období*, ČMM 128, 2009, s. 461–472; Idem, *Zur Frage der Entstehung des böhmisch-mährischen Adels und der Entwicklung großer Herrschaftskomplexe in Grenzgebieten*, in: Adel, Burg und Herrschaft an der „Grenze“: Österreich und Böhmen, Klaus Birngruber – Christina Schmid (ed.), Linz 2012, s. 107–117.

přičemž zásadní úlohu při „zavádění“ lenního institutu připisovalo olomouckému biskupovi Brunovi ze Schauenburgu (1245–1281).³¹¹

Podrobněji se na počátku 20. století problematikou zabýval Wilhelm Weizsäcker. Ačkoliv uznával, že se lenní poměr dostal do Čech jako hotový právní institut zejména ve 13. století, spatřoval současně v předcházejícím domácím vývoji jisté analogie k frankkému prostředí. Obecně měl výraz *beneficium* původně odkazovat na „výživu“ (*Unterhalt*) poskytovanou panovníkem různou formou družníkům. Mezi tato beneficia autor řadil rozličné formy darů i služebného zboží získaného za prokázané služby. Dalším významem se měl termín *beneficium* (v domácí latinizované podobě *suppa*) vztahovat k rozsáhlé skupině zeměpanských úřadů (*Amt*), případně i na jejich pozemkové vybavení (*Amtausstattung*), z něhož držitel (*beneficarius*) získával odměnu formou příjmu (*Besoldung*). Přes určité paralely s frankkým prostředím však Weizsäcker v žádné z těchto kategorií obdobu léna (*Lehen*) nespatořoval a s jeho pronikáním do domácích poměrů počítal až od sklonku 12. století.³¹²

Zcela rozdílnou cestou se vydal na počátku padesátých let František Graus, který považoval české lenní zřízení za zcela domácího původu, prosté zahraničních vlivů. Vycházel z teze, že určitá forma lenního institutu byla vlastní všem feudálním společnostem na jistém stupni vývoje, přičemž za jeho hlavní charakteristiku pokládal absenci dědičnosti. Prosazení dědičnosti lén na sklonku 12. století, jak Graus interpretoval úvodní pasáž tzv. Konrádových statut, pro autora znamenalo konec lenního zřízení v českých zemích.³¹³ Na Grausovu poněkud heslovitou stať navázal o několik let později hlubší sondou Jaroslav Bakala. Podle Bakaly vybavovali přemyslovští panovníci úřední aparát působící v hradském zřízení statky, jejichž povaha odpovídala západoevropským lénům označovaným jako „hradní“ (*Burglehen*). Mělo se většinou jednat o dočasně užívané zboží, z něhož plynul uživateli zisk a jehož držba byla podmíněna vykonáváním úřadu. Za obdobu západoevropských „čistých“ lén po-

311 Základní přehled bádání podává Miloslav SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, SAP 24/2, 1974, s. 426nn.

312 Wilhelm WEIZSÄCKER, *Die Entstehung des böhmisch-mährischen Lehnwesens im Lichte der germanischen Forschung*, Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens 21, 1917, s. 207–238, zejm. 220–233.

313 František GRAUS, *Lenní právo v Čechách*, ČL 39, 1952, s. 67–73.

važoval pouze úděly příslušníků dynastie; zároveň v domácích pramenech nacházel i jistou paralelu „ministeriálských“ lén. Celkově Bakala, podobně jako Graus, dospěl k závěru, že ačkoliv domácí lenní zřízení vykazovalo určité analogie se západní Evropou, bylo autochtonního původu. Na rozdíl od Grause však počítal s dalším rozvojem lenního poměru ve 13. století, již na základě recepcce norem západoevropského lenního práva.³¹⁴

Bakalův článek do určité míry uzavřel obecnou diskusi nad existencí a povahou lenního zřízení v českých zemích do konce 12. století. V následující době přibývaly pouze studie věnované konkrétním otázkám, především lennímu systému olomouckého biskupství z druhé poloviny 13. století.³¹⁵ Výjimku představovala již zmiňovaná kniha Rostislava Nového. Autor důsledně hovořil o lenní soustavě, která zahrnovala celý správní systém přemyslovského „státu“. Hradské či dvorské beneficium se mělo skládat z třetinového podílu z veřejných platů, z určitého dílu příjmů ze zeměpanského pozemkového vlastnictví a z přímého pozemkového vybavení úřadu. Blížší vysvětlení podoby a fungování tohoto lenního zřízení v kontextu západoevropského vývoje však Nový nepodal. Pouze konstatoval, že se sice v domácích pramenech do konce 12. století neobjevuje „klasická“ lenní terminologie, což však nepovažoval za vážnou překážku a s odvoláním na Weizsäckera označil správní strukturu přemyslovského panství za „specifickou formu lenního systému“.³¹⁶

314 Na rozdíl od Grause nepovažoval Bakala ustanovení Konrádových statut za svědectví o dědičnosti lén, nýbrž za obecné potvrzení držby šlechtického majetku, Jaroslav BAKALA, *K počátkům lenního zřízení v českém státě*, SISB 57, 1959, s. 378–388.

315 Srov. např. Libuše HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*, Praha 1964; M. SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, s. 426–460; Dalibor JANIŠ, *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302). K problematice lenních a lokačních listin*, ČMM 116, 1997, s. 325–346; Vilém KNOLL, *Jus vassallorum vel ministerialium ecclesiae Magdeburgensis. Poznámka k otázce původu olomouckého lenního práva*, PHS 37, 2005, s. 17–28.

316 R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 29nn, zejm. 46–48; problém odkazu na Weizäckera spočívá především ve faktu, že autor sice hovořil o franckých paralelách, ne však o lénech, za něž ani francká beneficia nepovažoval, viz zejm. W. WEIZSÄCKER, *Die Entstehung des böhmisch-mährischen Lehnwesens*, s. 220–233. Nový navíc cituje Weizäckerovu studii *Über die Bedeutung des Lehnwesens in den Sudetenländer*, in: *Studien zum mittelalterlichen Lehnswesen*, Vorträge und Forschungen 5, Theodor Mayer (ed.), Lindau – Konstanz 1960, s. 229–234, v níž autor podal pouze stručný a notně zjednodušený přehled

Nového pojetí nenašlo v navazujícím bádání odezvu, a přestože se vzpomínaný „středoevropský model“ ve vztahu k úřednickému beneficium a z něho plynoucím požitkům v mnohém překrýval s Weizsäckerovým i Bakalovým výkladem, zaujala historiografie rezervovaný vztah i k odkazu na lenní poměr jako takový.³¹⁷ Západoevropský lenní institut byl vnímán jako import 13. století, přičemž jak poukázal František Kavka v příspěvku věnovaném závěru přemyslovského a počátku lucemburského období, hrál ve vztahu mezi posledními Přemyslovci a šlechtou pouze okrajovou úlohu.³¹⁸ Identické závěry prezentoval také polský badatel Krzysztof Kowaleski, který se však primárně zaměřil na mladší dobu. Rovněž Kowalewski považoval lenní institut za novinku 13. století. Upozornil, že beneficia nebyla nikdy opisována lenní terminologií a raně středověké vazalské vazby nemůžeme apriorně ztotožnit s mladším lenním zřízením. Přestože prameny dokládají pronikání lenních zvyklostí od prvních desetiletí 13. století, první systémovou organizaci teritoria na lenních principech přisoudil Brunovi ze Schauenburgu.³¹⁹

Poněkud odlišný výklad nabízejí práce Libora Jana. *Beneficium* (i jeho ekvivalent *suppa*) podle autora nelze ve vztahu ke kastelánským a dalším „veřejnoprávním“ hodnostem chápat jako pouhý podíl na důchodech, nýbrž jako „quasiléno“ vybavené pozemkovým vlastnictvím (případně se mohlo jednat o samostatně udělené pozemky), které se blížilo dočasně propůjčeným lénům charakteru karlovského beneficia. Obecně tak autor dospěl k závěru, že beneficia kastelánů ve 12. a purkrabích ve 13. století byla blíže příbuzná skutečným lénům, postrádala pouze dědičný charakter a není doložena lenní přísaha držitelů. V autorově přístupu je současně patrný určitý posun. Zatímco ve

svých předchozích závěru, přičemž si v poznámkovém aparátu vystačil jen s úvodním odkazem na své starší studie.

317 Nového přístup záhy odmítli Barbara KRZEMIEŃSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. – 11. století)*, *Hospodářské dějiny* 1, 1978, s. 158 a pozn. 42; k užití odkazu na „lenní zřízení“ srov. přehledně Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007², s. 186–187 a pozn. 134.

318 František KAVKA, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, ČČH 88, 1990, s. 225–251, přemyslovské období s. 225–232.

319 Krzysztof KOWALEWSKI, *Rycerze, włodycy, panosze. Ludzie systemu lennego w średniowiecznych Czechach*, Warszawa 2009.

starších pracích hovoří s odvoláním na Weizsäckera spíše o franckém/karlovském beneficiu,³²⁰ v mladších studiích zejména s odkazem na Mitteis o lénech a systému obdobnému v západní Evropě.³²¹ Názor, že se domácí obdoba lenního institutu již v průběhu 10.–12. století lišila od západoevropských poměrů pouze absencí dědičnosti, přebírají také další novější práce.³²²

Ze stručného přehledu bádání je zřejmé, jakým způsobem se ovlivňuje celkový výklad politické struktury přemyslovského regna a užívání odkazu na (quasi)lenní poměr. Není jistě náhodou, že se cestou „lenní“ interpretace vydávají autoři, kteří nejvýrazněji akcentují rozlišení mezi zeměpanskou a soukromou přemyslovskou doménou, jež vyvolává upomínku na rozlišení mezi *Lehnswesen* a *Grundherrschaft*. Naopak, čím více se badatelé blížili představě silné knížecí moci delegované na předáky pomocí sítě úřadů a funkcí, z nichž *nobiles* získávali odměnu v podobě části knížecího výnosu, tím méně zbývalo prostoru pro lenní poměr známý ze západoevropského prostředí. Problém obou směrů bádání přitom zjevně představuje užívaná terminologie. Namísto základního vysvětlení pojmů jako je například léno či (karlovské/francké) beneficium se autoři primárně opírají pouze o odkazy na další, zejména německou literaturu. Nejde přitom o to, aby byly pojmy objektivně vymezeny, což většinou ani není reálně možné, ale o základní informaci, jak je příslušní badatelé chápou a jak s nimi následně ve své koncepci pracují. Prosté odkazy na starší autority často problém spíše umocňují, neboť obraz lenního institutu i náplně příslušných termínů procházel a stále prochází proměnami. V některých případech se pak nelze vyhnout pochybnostem, zda citovaná literatura odpovídá autorem prezentovaným názorům. Dobrým příkladem může být Nového odkaz na Weizsäckera. Nový sice důsledně hovořil o lenním systému, Weizsäcker se však slovu „léno“ výslovně vyhýbal. Hovořil pouze o beneficiu,

320 L. JAN, *Václav II.*, s. 184, 188–189, 250, 257–258; Idem, *K počátkům české šlechty*, s. 48–50; Idem, *Skrýty půvab „středoevropského modelu“*, s. 888–890.

321 Idem, *Budování monarchie*, s. 130–131; Idem, *Hereditas, výsluha, kastelánie*, s. 469 pozn. 35; Idem, *Zur Frage der Entstehung des böhmisch-mährischen Adels und der Entwicklung großer Herrschaftskomplexe in Grenzgebieten*, in: *Adel, Burg und Herrschaft an der „Grenze“*: Österreich und Böhmen, Klaus Birngruber – Christina Schmid (ed.), Linz 2012, s. 109.

322 Srov. Robert ANTONÍN, *České země za posledních Přemyslovců. Cestou proměny společnosti k vrcholně středověké monarchii*, Praha 2012, s. 114–115.

případně o úřadu. Zůstává tak otázkou, jak v takovém případě s Nového „léna“ konceptí vůbec pracovat.³²³ V následujících kapitolách se proto nejprve

323 K Weizsäckerovu chápání franckého beneficium srov. níže. S obdobným problémem se setkáváme např. ve studii L. JAN, *Budování monarchie*, kde autor na s. 130–131 přibližuje význam a náplň termínu *beneficium* ve franckém prostředí i v mladší otoské době. Pojem měl podle autora primárně označovat propůjčení půdního majetku, s nímž se mohlo pojit a také často pojilo vykonávání určitého úřadu. Autor zároveň upozorňuje, že pojem *beneficium* považuje západoevropská historiografie za synonymum termínu *feudum*, tedy pro označení „léna“ (s. 130). Takto nastíněný obraz beneficium – feuda – léna následně autorovi slouží k popisu poměrů v Čechách (konkrétně role kastelánů a beneficiářů), které mají vykazovat obdobné rysy (s. 130–131). V příslušné poznámce k významu termínů *beneficium/feudum* jsou pak bez bližšího rozboru citována starší díla A. Dopsche, F. L. Ganshofa, H. Mitteis, H. K. Schulze, W. Kienasta, J. Fleckensteina i novější práce B. Kasten. Nicméně již zmiňovaný H. MITTEIS, *Lehnrecht* na autorem uvedených stranách 107–115, pouze konstatuje, že termín *beneficium* měl ve franckém období velmi různorodý význam, u něhož „[...] muß noch nicht unbedingt eine Landvergabeung oder Landleihe und erst recht nicht eine vasallitische Leibe sein. Eine präzise technische Verwendung des Wortes *beneficium*, etwa zur Bezeichnung eines Lehnobjektes, läßt sich also in der fränkischen Zeit nicht mit Sicherheit nachweisen“ (ibidem, s. 108). To samé platí podle Mitteise o výskytu termínu *feudum*, jemuž rovněž přisuzuje mnohoznačnou náplň a zcela jednoznačně postuluje: „*Ein lehnrechtlicher terminus technicus war es von Haus aus ebenfalls nicht*“ (ibidem, s. 111). Zdaleka největší disonanci v souboru citovaných prací pak působí studie Brigitte Kasten, jejíž závěry mají mezi německými medievisty zřejmě nejbližší k názorům Susan Reynolds a staví se tedy proti diskursu, jehož zástupci jsou právě Ganshof, Mitteis či Kienast. V první z L. Janem citovaných studií Kasten odmítá, že by termín *beneficium* automaticky označoval „léno“, naopak byl hluboko do vrcholného středověku stále užíván i pro tzv. prekariální vazby, srov. B. KASTEN, *Beneficium*, s. 243–260; ve druhé studii se pak autorka vedle opakovaného rozboru prekarií věnuje také propůjčování hrabství, u nichž konstatuje, že se ve franckém období nejednalo o *beneficium* ve smyslu léna, nýbrž o úřady, viz eadem, *Das Lehnswesen*, s. 331–353, k hraběcím úřadům zejm. s. 345nn. Porovnáme-li tedy obsah autorova textu s obsahem poznámky, pak citovaná literatura nabízí výrazně diferencovanější a v některých aspektech navzájem protichůdný výklad. Je tedy v podstatě ponecháno na čtenáři, aby vybral, co do kontextu autorova výkladu zapadá a co nikoliv, a učinil si z toho vlastní závěry. V každém případě však uvedená literatura nedokládá, že by západoevropské bádání považovalo termíny *beneficium* a *feudum* za synonyma ve smyslu „léno“, naopak poukazuje, že oba pojmy byly v pramenech využívány k označení značně různorodých jevů. Práce B. Kasten navíc příliš nesouzní ani s argumentační linií, kterou L. Jan v této části textu primárně sleduje.

budeme opět zabývat latinským názvoslovím diplomatických i narativních pramenů. Sestavený obraz se pokusíme porovnat s výsledky dosaženými v předcházejících kapitolách i s koncepcemi užívanými domácí historiografií.

II/2. PRAMENY

Zaměříme-li se v domácích pramenech na terminologii rozebíranou v předchozí části knihy, na první pohled překvapí, že se dané pojmosloví v diplomatickém materiálu do konce 12. století nevyskytuje ve vztahu k domácím laickým.³²⁴ Termín *beneficium* nacházíme pouze ve spojitosti s církevními institucemi či osobami, v jednom případě je takto označena ves, kterou držel Vladislav II. od císaře Fridricha I. Jedná se ovšem o listinu pocházející z císařské kanceláře.³²⁵ K roku 1183 se sice hlásí listina knížete Bedřicha určená johanitům, v jejímž textu se jako *beneficium* zmiňuje hrad Kladsko (respektive hodnost jeho kastelána) a blíže neurčené *beneficium* nejvyššího lovcího Milhosta. Listina je ovšem falsem poloviny 13. století.³²⁶ Odhlédneme-li od mlad-

324 Jde nám primárně o výklad analyzovaných termínů ve vztahu k domácímu prostředí, nebudeme se proto věnovat listině knížete Bedřicha pro Hadmara z Kuenringu, mladším listinám českých králů pro zahraniční příjemce, ani privilegiím římských císařů či říšských biskupů pro české panovníky. Vzhledem k historickým souvislostem nebyly do přehledu zahrnuty rovněž listiny se vztahem k Chebsku. Zvláštní pozornost není věnována ani údělům moravských větví rodu, dalších nevládnoucích Přemyslovců a moravskému markrabství. Viděli jsme, že se v literatuře objevuje názor, který úděly přirovnává k západoevropským lénům. Status úředníků i jejich držby však výrazně ovlivňuje fakt, že se jednalo o členy dynastie obdařené mytickým charismatem, kteří měli, zejména v případě moravských Přemyslovců, oprávněný nárok ujmout se centrální vlády v zemi. Těžko tedy úděly (a obdobná situace platí i v případě markrabství) srovnávat s jakoukoliv držbou propůjčovanou panovníky do nepřemyslovských rukou. K moravským poměrům Martin WIHODA, *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010.

325 CDB I.: č. 97; č. 135; č. 145; č. 245; č. 326; č. 356; č. 386; Vladislavovo *beneficium* CDB I. č. 223; srov. rovněž L. JAN, *K počátkům české šlechty*, s. 48.

326 CDB I.: č. 402, nejedná se o beneficium ve vztahu k hradu Kladsko, jak by mohl naznačovat jeden z možných překladů latinské věty *beneficio castri in Cladesche honoratus*, a jak větu interpretuje např. Josef ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, ČČH 106, 2008, s. 133. Zmíněný Bohuš byl podle pravých listin skutečně kladským kastelánem a spojením *beneficio castri* měl tedy falsátor listiny na mysli právě tuto hodnost, viz např. CDB I: č. 300; č. 304; falsem z poloviny 13. století je rovněž další listina datovaná do 12. století a užívající termín ve spojení *beneficia terre*, viz CDB I.: č. 405.

ších padělků, nesetkáváme se ve vztahu k domácímu prostředí ani s výrazem *feudum* či další výše rozebíranou terminologií.

Větší množství informací nabízejí narativní prameny. Kosmas hovořil k roku 1070 o řezenském měšťanovi, jenž byl *miles* biskupa Gebharda, od něhož držel *beneficium* 30 marek stříbra ročně. Obdobně pobíral bavorský falckrabě Rapota 150 marek ročně od knížete Vratislava, i v tomto případě Kosmas užil zmiňovaný termín.³²⁷ S pojmem pracoval rovněž kronikář Vincencius píšící v druhé půli 12. století. K roku 1142 označil vůdce vzpoury proti Vladislavovi II. za držitele lepších beneficí (*meliora beneficia*). Po potlačení odboje měl kníže odměnit své *milites* četnými beneficii. Roku 1152 předal Vladislav bratranci Oldřichovi hrad (*castrum*) Hradec (nad Labem) *in beneficium*. Nespecifikovanými beneficii obdařil své věrné po návratu z Itálie biskup Daniel. A také Oldřichův bratr Soběslav očekával od krále nejmenovaná beneficia.³²⁸ Již Kosmas užil spojení *pheodo vell et allodio*, vzhledem k poněkud nejasnému kontextu však není zřejmé, jak svatovítský děkan termíny skutečně chápal.³²⁹ *Kanovník vyšehradský* označil Míšeňskou marku za *pheodum* Vipechta z Grojče.³³⁰

Přestože v průběhu 13. století počet dochovaných listin vytrvale stoupá, zachycení analyzovaných pojmů zůstává problematické. To se týká zejména termínu *beneficium*, jehož výskyt je poměrně omezený. V již vzpomínaném falsu z poloviny 13. století byl užit ve vztahu k hradu Kladsko a označení hradu jakožto beneficia je doloženo také v dalších listinách či ve formulářích.³³¹ Ojedinele se s termínem setkáváme ve spojitosti s konkrétními funkcemi jako lesník, lovcí, stolník, podstolí, ve spojení *officium beneficiumve* pak také s „va-lečem sudů“.³³² Po jednom případě jsou takto označeny dva lány, ves a nespe-

327 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/28–29, s. 123–124.

328 *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 410, 413–414, 421, 452.

329 Srov. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/40, s. 75; III/21, s. 113.

330 *Kanovník vyšehradský*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 205.

331 CDB III/1: č. 85; č. 214; RBM II: č. 1311; č. 1991; *Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336–45)*, Ferdinand Tadra (ed.), in: *Archiv für österreichische Geschichte* 63, Wien 1882, č. 68.

332 CDB VI/2: č. 547: „[...] *officium beneficiumve* [...] *de vasis trahendis vulgo shroambeth seu lyzne vocatum*“; ližné uvádí Gebauerův slovník jako tahání sudů po líhách, tedy kládách ve sklepech, srov. Jan GEBAUER, *Staročeský slovník*, Praha 1970², *líba*, *ližné*. Držitel be-

cifikovaný počet polí (*agros*).³³³ Jedenkrát se v privilegii Václava I. pro klášter Marienthal setkáváme se zákazem propůjčovat laikům statky *iure beneficium*.³³⁴ Zvláštní skupinu tvoří listy, jež zachycují tzv. *beneficium cladsko*. V literatuře převažuje názor, že se jedná o statky mající vztah ke kladskému hradu.³³⁵ Po nejvíce listiny pouze obecně hovoří o neurčitých beneficiích.³³⁶ Pravidelně se s termínem setkáváme v případě sankčních pasáží imunitních listin církevních institucí. Podle jejich ustanovení mělo být případné nedodržování ze strany laických hodnostářů potrestáno ztrátou beneficium.³³⁷

Častěji než označení držené věci je doloženo označení držitele. Termín *beneficarius* (*beneficus*) se vyskytuje od počátku 13. století zejména na privilegii, která vyjímají statky či poddané církve z jurisdikce beneficiářů. Vedle obecně formulovaných ustanovení³³⁸ jsou konkrétní beneficiáři zachyceni ze-

neficiu jistě neměl sám válet sudy do panovníkova sklepa, nepochybně šlo o propůjčení práva dodávat nápoje pro panovnícký dvůr. Další uvedené příklady CDB III/1: č. 73 (*beneficium forestarii*); 223 (*beneficium venatoris*); CDB IV/1: č. 127 (*beneficium dapiferi*); 159 (*beneficium dapiferi*); CDB V/2: č. 795+; č. 813+ – (*beneficium castri Olomucensis, quod vulgo dicitur podstole*); listina CDB V/2: č. 564++ uvádí *beneficium Pragense*, vzhledem k tomu, že se spojení nachází v pasáži o soudní příslušnosti lidí tepelského kláštera, zřejmě se jedná o soud pražských beneficiářů.

333 CDB II: č. 222; CDB V/1: č. 9; CDB IV/1: č. 76.

334 Právě tato pasáž je však doslovným opisem z privilegia Oty Míšeňského pro klášter Altzelle, odkud písař zmiňovaného listu pro Marienthal pocházel, CDB III/1: č. 176; CDB III/2: č. 207, viz také podrobněji níže v textu.

335 CDB III/1: č. 219; č. 226; CDB III/Additamenta, č. 290; s dalšími příklady a rozбором zejm. Josef ŽEMLIČKA, *Hereditates, que vulgariter claske vocantur (Ještě k otázce „kladských“ dědin)*, in: Septuaginta Paulo Spunar oblata (70 + 2), Jiří K. Kroupa (ed.), Praha 2000, s. 144–154; Idem, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 344–345; naopak např. Jiří PRAŽÁK, *Kladské dědiny*, Zápisky katedry Československých dějin a archivního studia 7, 1963, s. 21–37 se snažil doložit, že „kladské dědiny“ byly spíše specifickým druhem držby.

336 Tak již vzpomínaná falsa CDB I: č. 379; č. 405; dále srov. CDB III/1: č. 573; CDB III/Additamenta, č. 290 (zde listina hovoří o nespecifikovaném beneficium, které může být Václavem I. či jeho nástupci někdy v budoucu uděleno *in feodo* ve vsi Hrušovany), CDB IV/1: č. 232; CDB V/1: č. 50+; č. 640; CDB V/2: č. 571.

337 CDB II: č. 227; č. 234; č. 289; CDB III/1: č. 89; č. 106; CDB III/Additamenta: č. 265; CDB V/1: č. 84; RBM II: č. 1552.

338 CDB II: č. 106; č. 109; č. 227; č. 259; č. 269; č. 289; č. 305; č. 320; č. 324; č. 364 (fals.

jména ve spojení s určitým správním střediskem, především hradem. Dar Přemysla Otakara II. olomouckému kostelu se například roku 1255 odehrál za přítomnosti *beneficiariis nostris Pardussio camerario, Ydik castellano, Iohanne iudice, Hinczone officiali provinciali et aliis beneficiariis Olomucensibus*; a o pětadvacet let později se ve vztahu ke stejnému místu setkáváme s *beneficiariis castri Olomucensis, videlicet Hodisone, iudicio loco regis presidenti et camerarii, Martino, villico camerarii Ononis prefati, Woyslao iudice, Wawrzicone citatore regis, Swieticone citatore camerarii, Sdsiao de Midiowar subiudice Woyslai*.³³⁹

S termínem *beneficiarius* a *beneficium* souvisí problematika latinizovaných pojmů *suppan* a statků získaných *nomine suppe* (*officium suppe*). V případě druhého jmenovaného spojení, jež se v pramenech vyskytuje ve velmi omezené míře, se jedná o obecný odkaz na úřad mající souvislost s hradskou správou.³⁴⁰ U termínu *suppan*, který je doložen od konce 12. století, však zřejmě došlo k významovému posunu. Nejedná se o označení držitele úřadu, tedy synonymum k pojmu beneficiář, ale obecně o označení nobility.³⁴¹

Varianty termínu *feudum* vystupují v diplomatickém materiálu od roku 1228, kdy listina krále Přemysla Otakara I. odkazuje na *beneficiarios nostros a nobis infeudatos*.³⁴² O rok později udělila vyšehradská kapitula jistému Jin-

13. st.); 367 (fals. 13. st.); č. 375 (fals. 13. st.); CDB III/1; č. 50; č. 87; č. 88; č. 89; č. 90; č. 107; č. 119; č. 137; č. 204; CDB III/Additamenta: č. 264 (fals. 13. st.); č. 278; č. 298; CDB IV/1: č. 27; č. 103; č. 145; č. 169; č. 171++; č. 176; č. 188 ++++; č. 202; č. 212; č. 260+; č. 294; CDB V/1: č. 2; č. 9; č. 39; č. 71; č. 137; č. 195++; č. 212; č. 366++; č. 372+; č. 386; č. 392; č. 432+; č. 366++; CDB V/2: č. 581; č. 582; č. 599; č. 631; č. 644; č. 651; č. 712; č. 757; č. 767; č. 768; č. 811+; č. 816; č. 858; CDB VI/1: č. 264; RBM II: č. 1385; č. 1392; č. 1533; č. 1552; č. 1567; č. 1569; č. 1600; č. 1617; č. 1639; č. 1646; č. 1700; č. 1739; č. 1767; č. 1780; č. 1804; č. 1814; č. 1830; č. 1831; č. 1837; č. 1838; č. 1839†††; č. 1841; č. 1873; č. 1894; č. 2004; č. 2070.

339 Zmiňované listiny CDB V/1: č. 62; CDB VI/1: č. 98; dále srov. CDB II: č. 78; č. 143; č. 245; č. 356 (fals. 13. st.); č. 387; CDB III/1: č. 76; CDB IV/1: č. 17; č. 177; č. 221; č. 247++; CDB V/2: č. 583; č. 640; č. 795; č. 818; č. 872; CDB VI/1: č. 79+; č. 231; č. 232; RBM II: č. 1295; č. 1307; č. 1308; č. 1315; č. 1399; č. 1419; č. 1422; č. 1427; č. 1452; č. 1573; č. 1993.

340 W. WEIZSÄCKER, *Die Entstehung des böhmisch-mährischen Lehnwesens*, s. 226–232; L. JAN, *Václav II.*, s. 181–184.

341 L. JAN, *Václav II.*, s. 176–181.

342 CDB II: č. 320; obdobně s termínem pracují opisy téže listiny CDB II: č. 221; č. 239;

dřichu Sasovi a jeho nástupcům (*successoribus*) statky ve Zdenicích u Prachatic *iure feudali*. Jindřich přijal majetek skrze *homagium* a na dobu pěti let mu bylo prominuto odvádění platu. Teprve po uplynutí lhůty měl začít platit smluvnou roční rentu. Zároveň se zavázal k vysazení dvou nových vesnic, jejichž obyvatelé byli na deset let osvobozeni od povinností. Poté měli odvádět roční plat po vzoru lidí z Prachatic.³⁴³ V literatuře je oprávněně upozorňováno na skutečnost, že listina ve všech svých bodech v podstatě popisuje akt známý jako německé právo, emfyteuze či purkrecht.³⁴⁴ Naznačený směr úvah podtrhuje listina z roku 1249, kterou olomoucký biskup Bruno předal vesnice Chotouň a Přítoky Havlovi z Lemberka. Přestože text hovoří o propůjčení *iure pheodali*, registrátor autografu připsal ve 14. století dorsální poznámku „*Super Chotun et Prethoca in Boemia iure emphiteotico*“, přičemž ke slovu „*emphiteotico*“ doplnil opisovač listiny v 15. století slova „*concessa in feodo*“.³⁴⁵

Nejde o jediný náznak zástupného vnímání zmíněných způsobů propůjčení. Listina z ledna 1249 hovoří o darování Mikulova markrabětem Přemyslem Jindřichovi z Liechtenštejna a jeho dědicům *in proprietatem*. Mladší opis z listopadu téhož roku již specifikuje, že se jednalo o udělení *secundum ius et consuetudinem Theutonicam perpetuo possidendam*, abychom se však z mírové smlouvy mezi Přemyslem Otakarem II. a králem Rudolfem Habsburským z roku 1277 posléze dozvěděli, že Mikulov byl „rozpoznán“ jako léno (*feudum esse dinoscitur*) Liechtenštejnů.³⁴⁶ Jednoznačný doklad posléze nacházíme v listině Jenza ze Šumperku z roku 1281, který investoval svého famula Horinu a jeho dědice dvěma lány a to doslovně *iure feudali seu eciam emphyothetico, quod vulgari burchrecht nuncupatur*.³⁴⁷

č. 380; CDB III/1, č. 57; č. 66; spojení se dále vyskytuje in CDB II: č. 375 (fals. 13. st.); CDB III/1: č. 90; č. 204. Již roku 1220 se v listině Konráda z Hardeku dozvídáme o vesnici získané od krále, kterou byl infeudatus Konrádův *miles*, CDB II: č. 197.

343 CDB II: č. 329.

344 Problematiku podrobně shrnul František VACEK, *Emfyteuze v Čechách ve XIII. a XIV. století*, Agrární archiv/Časopis pro dějiny venkova, č. 6, 1919, s. 67–78, č. 7, 1920, s. 1–17, č. 8, 1921, s. 17–45, č. 9, 1922, s. 1–24; nověji J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 220 a pozn. 49 s další příslušnou literaturou.

345 CDB IV/1: č. 161.

346 CDB IV/1: č. 157+; č. 174; CDB V/2, č. 836.

347 CDB VI/1: č. 144. V obdobných souřadnicích jako listina pro Jindřicha Sasa a další

S obdobným problémem se zřejmě setkáváme i v listině Václava II. z roku 1284. Před králem byl řešen spor mezi klášteřem v Dolních Kounicích a jeho nápravníky (*servitores, qui naprauniczi vocantur*), kteří se snažili uzurpovat svěřené statky (*provisionem*) do vlastnictví nebo jako léno (*in ius proprietatis, alii in feudum temerarie usurpare attemptarunt*). Část nápravníků sice posléze nebyla schopna prokázat vlastnické právo (*ius proprietatis*) a nároku se zřekla, jiní však dokazovali, že své statky (*suam provisionem*) drží jako purkrecht (*iure burgrecht*).³⁴⁸ I v tomto případě je možné předpokládat, že odkaz na purkrecht vystupuje jako synonymum výše zmíněné snahy uchvátit statky *in feudum*. Vnímání lenního a německého/emfyteutického/purkrechtního práva jako propojených okruhů se ostatně udrželo hluboko do 14. století, jak naznačuje zmíněná dorsální poznámka i dochované listiny,³⁴⁹ jež dokonce zástupně užívají spojení „*rechten lehens*“ a „*rechten puerchrecht*“.³⁵⁰

výše zmiňované listiny se zřejmě pohybuje také diplom vyšehradské kapituly pro „mistra mince“ Jindřicha z roku 1252, viz níže v textu. Přes užití „klasické“ lenní terminologie se v tomto případě opět připomíná spíše zástupnost „lenních“ a „emfyteutických“ zvyklostí. A podobný dojem vyvolává rovněž mladší listina Přemysla Otakara II. z roku 1264, kterou král udělil měšťanovi Jindřichovi rychtu ve Velkém Týnci s lánem, hospodou, mlýnem a lázní, to vše *iure feudali* i pro jeho dědice bez výběru jakéhokoliv censu, CDB V/1: č. 399.

348 *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu I*, Jan Bistřícký – František Spurný – Ludvík Václavěk – Metoděj Zemek (ed.), Praha 1991, č. 15. K manům/nápravníkům domácích klášteřů srov. Adolf TUREK, *Příspěvky k dějinám manského zřízení na statcích moravských klášteřů do třicetileté války*, Časopis Společnosti přátel starožitností 55, 1947, s. 15–29; Adolf KUBEŠ, *Manové bývalého benediktinského kláštera Třebického*, ČMM 26, 1902, s. 201–227, 365–431.

349 Např. *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu*, č. 62 z roku 1334, kterou Jan Lucemburský uděluje Hartneidovi z Liechtenštejna a jeho dědicům hrad Děvičky „německým právem“ (*ze doutschem recht*), zároveň však uvádí, že Hartneid bude sloužit jako *getrewer verlehenter man*, zatímco král jej bude bránit jako oddaného mana (*getrew man*). Hartneid s potomky se měli zodpovídat pouze před královým lenním právem, nikoliv zemským soudcem (*ze recht sten von demselben leben und von cheinem lant-richter*). Potvrzení listiny markrabětem Joštem z roku 1377 pak připomíná, že hrad kdysi udělil Jan jako nejvyšší lenní pán hradu Děvičky (*obrister lehenherre des egenanten husesey Meydberg*), ibidem č. 122.

350 Ibidem, listina Oty z Kaje č. 63.

Výše uvedená zmínka o Brunovi ze Schauenburgu nás přivádí k lennímu systému olomouckého biskupství, jež se v listinném materiálu výrazně profiluje od počátku padesátých let 13. století. Necelé čtyři desítky lenních listin biskupa Bruna a jeho nástupce Dětricha poskytují detailní vhled do fungování lenní soustavy biskupství. Vzhledem k tomu, že byl obsah dokumentů již detailně zpracován, nepřinesl by další výpis jednotlivých listin nic podstatného. Vystačíme si proto se shrnutím dosavadních poznatků. Listiny je možné na základě „formulářového typu“ roztrítit do několika kategorií. Převládajícím společným jmenovatelem je propůjčení zboží, jehož podmínkou byl nákup dalších statků ve prospěch diecéze. Zakoupené zboží leník přijal spolu s původním statkem biskupství. Příjemce se stal vazalem biskupství, přičemž listiny odkazují na „právo magdeburských vazalů/ministeriálů“. Vedle hospodářského odvodu z té části zboží, která původně náležela biskupství, byl leník povinován vojenskou službou biskupovi i českému králi. Propůjčené statky zůstávaly dědičné pouze v mužské linii. V bádání rovněž panuje shoda, že se jednalo o nový způsob organizace vnesený do Čech biskupem Brunem, jejíž striktní pravidla se začala rozvolňovat již během jeho episkopátu.³⁵¹ Listiny olomouckých biskupů na tomto místě zaslouží zmínku také z toho důvodu, že jejich obsah výrazně kontrastuje s výskytem sledovaného pojmosloví ve zbytku diplomatického materiálu.

Mimo okruh olomouckého biskupství a vedle uvedených příkladů, které dokládají zástupné vnímání „léna“ a „emfyteuze“, se s listinami, jež definují určitý statek jako *feudum*, případně udělený *iure feudali*, setkáváme sporadicky. Když roku 1259 stvrzoval Vok z Rožmberka zboží určené pro fundaci kláštera Vyšší Brod, hovořil o vesnicích, které propůjčil *in feudo*. Léna (*feodum, beneficia contuli iure et titulo feudali*) Vokových věrných uvádí rovněž šlechticova závěť z roku 1262, kde mimo jiné nabádal svého strýce Budivoje, aby rozdal peníze i mezi „sirotky“ (*orphanos*), tedy služebníky (*servos*), jejichž otcové od něj neměli žádná léna.³⁵² Leníka dalšího z významných rodů dokládá

351 Wilhelm WEIZSÄCKER, *Olmützer Lehenwesen unter Bischof Bruno*, Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens 20, 1916, s. 32–56; M. SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, (passim); Dalibor JANIŠ, *Lenní systém* (passim).

352 Vyšebrodská fundace: CDB V/1: č. 188; č. 230; Vokova závěť CDB V/1: č. 335 (*orphanos meos et orphanos fratris mei, servos illos scilicet, quorum patres a me nulla feoda tenuerunt*); obecně o *hereditatibus a pheidis* sice hovoří také listina Václava I. hlásící se k roku 1244, jedná se však o mladší falsum, CDB IV/1: č. 39++.

o dva roky později listina Smila z Lichtenburka. Purkrabí stejnojmenného hradu Bohuslav držel spolu s manželkou ves *iure feodi* „ze strany“ (*ex parte*) Smilovy manželky Alžběty.³⁵³ Roku 1267 potvrdil Přemysl Otakar II. klášteru Marienthal ves s *omne ius feodi, census, servicii seu iudicii, quod nobis in eadem villa competit*.³⁵⁴ Sporná listina datovaná k roku 1271 hovoří o statcích, které si Vilém z Hustopeče vysloužil *titulo feodali* od krále Václava I. a vévody Přemysla.³⁵⁵ K roku 1288 se dozvídáme o jistém Volpertovi a Bortelinovi, měšťanovi ze Žitavy, kteří měli dva lány *in feodo* od Jaroše z Grabštejna.³⁵⁶ O rok později Albert řečený Nothaft předal klášteru Teplá příjem deseti marek ze svého zboží za škody, jež církevní instituci způsobil. Současně tuto částku přijal zpět pro sebe a své dědice *iure feodi* spolu se závazkem sloužit jako vazalové (*tamquam vassalli servire*).³⁵⁷ Konečně v listině Gerharda z Obřan a jeho manželky Guty vystupuje roku 1294 jistý Gerung, který od manželů držel jeden lán v léno (*infeodatus*).³⁵⁸

Ještě o něco skrovnější je výčet dalších termínů. Pojem *homagium* se prvně vyskytuje v již zmiňované listině pro Jindřicha Sasa z roku 1229. O necelých deset let později se setkáváme s variantou *hominium* v potvrzení olomouckého biskupa Roberta pro brněnský špitál sv. Ducha. Robert v privilegii žádal, aby žádná světská či církevní osoba nevyžadovala od zakladatelů špitálu, měšťana Rudgera a jeho manželky, i vlastních špitálních přísahy, které jsou běžné u laiků (*fidelitates, hominia, iuramenta vel securitates reliquas, que a laicis frequentantur*).³⁵⁹ Roku 1277 hovořil Přemysl Otakara II. o *terrigenis*, kteří králi *fide-*

353 CDB V/1: č. 427.

354 CDB V/2: č. 529.

355 CDB V/2: č. 634+.

356 RBM II: č. 1457.

357 RBM II: č. 1468.

358 *Urkundenbuch des Stiftes Klosterneuburg bis zum Ende des vierzehnten Jahrhunderts I*, Hartmann Joseph Zeibig (ed.), *Fontes Rerum Austriacarum X*, Wien 1857, č. 53; srov. Dalibor HAVEL, *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomatáře I*. Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297, Brno 2011, č. 769, s. 301–302.

359 CDB III: č. 197; k náplni termínu v domácích pramenech srov. Jaroslav ČECHURA, *Člověčenství*, *Právněhistorické studie* 33, 1993, s. 33–52.

litis homagio sunt astricti.³⁶⁰ Obdobným obratem – *fidelitatem et homagium* – se roku 1284 zavázali straníci Závíše z Falkenštejna a biskupa Tobiáše králi Václavovi II. věrnou službou jako svému přirozenému pánovi (*domino naturali*) i k dodržování míru mezi oběma zneprátenými skupinami.³⁶¹ O čtyři roky později složili *homagium* tři leníci olomouckého biskupa, zavázali se *fi-dem servare* a přijali zboží *iure feudi*.³⁶²

Termín *vasallus* poprvé dokládá listina Přemysla Otakara I. pro Budyšín z roku 1220, jejíž text zaručoval budyšinskému kostelu nerušenou držbu statků získaných od kohokoliv *ex nostris nobilibus aut vasallis*.³⁶³ Ve svědečné řadě listiny vydané roku 1229 pak vystupuje *Bethlehem wassallus regine*.³⁶⁴ Od poloviny 13. století se s termínem setkáváme zejména na listinách olomoucké provenience.³⁶⁵ Výjimku představuje již zmiňovaný příklad Alberta Nothafta

360 CDB V/2: č. 851. K roku 1264 se sice hlásí Přemyslovo privilegium pro Voka z Rožmberku, kterým šlechtici i jeho nástupcům uděluje právo přijímat homagium a vazaly (*ut possent emere omagium, vasellos sibi comparare*), jedná se však o falsum zřejmě z počátku 15. století, srov. CDB V/1: č. 414+++.

361 RBM II: č. 1316; 1317. Otázkou je, zda termínům zachyceným v dokumentech z let 1277 a 1284, přísuzovat „lenní“ kontext. Listina biskupa Roberta nepřipisuje termínu *hominium* žádný zvláštní význam, pojmy obsažené ve spojení *fidelitates, hominia, iuramenta vel securitates*, zde vystupují čistě v obecném smyslu jako „přísahy“. A obdobně lze nahlížet i na jejich výskyt ve zmíněných listinách královské kanceláře, kde mohly být využity pro vyjádření závazku věrnosti bez jakéhokoliv odkazu k lennímu institutu. V obdobném smyslu se s termínem zřejmě setkáváme i ve formulářovém zápisu, podle něhož pražští měšťané slibovali *verum homagium, fidelitatem sinceram et devocionem perfectam*. Rozbor přísah skládaných přemyslovským panovníkům 13. století zpracoval Libor JAN, *Lenní přísahy a přísahy věrnosti na dvoře posledních Přemyslovců*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky. Sborník příspěvků z konference konané dne 18. října 2005 v Brně, Martin Wihoda – Demeter Malaták (edd.), Brno 2006, s. 101–113, jenž je interpretuje jako „kvasilenní“; na s. 107–108 autor uvádí výše uvedenou přísahu pražských měšťanů.

362 CDM IV/1, č. 266.

363 CDB II: č. 201.

364 CDB II: č. 332, vzhledem k přítomnosti obou královen – Kunhuty i Konstancie, není zřejmé, ke které ze jmenovaných náležel.

365 CDB IV: č. 219; CDB V: č. 408; č. 409; č. 556; č. 608; č. 609; č. 610; č. 664; č. 706; č. 726; č. 727; č. 733; č. 734; č. 738; č. 740; č. 793; č. 845; CDB VI: č. 95; RBM II: č. 1502; CDM V: č. 25; CDM VI: č. 6.

a listina vyšehradské kapituly z roku 1252. Kanovníci poskytli „mistrovi mince“ (*magister monete*) Jindřichovi některé své prebendy (*bona prebendarum*), aby zde usazoval osadníky (*cultores agrorum*). Z každé založené vsi získával Jindřich a jeho *heredes* svobodně sedmý a osmý lán. Za tyto lány měli do rukou děkana skládat přísahu, že je drží *nomine feodi* a budou děkanovi i vyšehradskému kostelu zachovávat věrnost (*fidelitatem*) jako vazalové (*fassallus sive fassalli*).³⁶⁶ Vzhledem k celkovému kontextu listiny, který výrazně upomíná na výše rozebírané příklady prolínání „léna“ a „emfiteuze“, se však nabízí otázka, jaký význam obě strany termínům přikládaly. Tedy zda lze spojení „věrnosti“ a „vazaloty“ chápat ve smyslu vojenské povinnosti, nebo šlo pouze o zdůraznění smluvního závazku významného kolonizačního podniku.

Povinnosti a další charakteristiky

Souvislosti, v jakých byly termíny využívány a chápány, jsou nejspíše postižitelné v případě olomoucké lenní soustavy, která byla zaměřena na zajištění vojenské služby, přinášela však biskupství rovněž nezanedbatelný příjem v podobě statků zakupovaných nastávajícími leníky. Údaje srovnatelné výpovědní hodnoty však ve zbytku pramenného materiálu postrádáme.

Zaměříme-li se na povinnosti držitele benefícia/feuda, připomíná již listina markraběte Vladislava Jindřicha z roku 1222, že Ekkard z Opavy získal spolu se synem od velehradského opata čtyři lány *in beneficio* za roční rentu.³⁶⁷ Odvod ročního platu dokládají výše citované listiny pro Jindřicha Sasa i formula Horinu, který měl za své lány Jenzovi i jeho nástupcům platit marku stříbra. Závět Voka z Rožmberka nabádá jednoho z leníků, který získal své léno *in proprietatem*, aby vytrval ve věrné službě šlechticovým synům. Nemusíme pochybovat, že léna Vokovým věrným zajišťovala podmínky k vojenské

366 CDB IV: č. 256, k čemuž srov. Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 228–230. Dalšími výjimkami jsou listiny Václava II. pro polské příjemce RBM II: č. 1466; č. 1843; k využití lenního institutu Robert ANTONÍN, *Zahraniční politika Václava II.*, Brno 2009, s. 243–247; Idem, *Lenní institut a jeho funkce při smíření v diplomacii Václava II.*, in: Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku, Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Brno 2008, s. 109–120.

367 CDB II: č. 222.

službě. S výslovným spojením držby benefícia/feuda a vojenské povinnosti, případně její bližší konkretizací, se však kromě reversů olomouckého biskupství v žádné listině nesetkáváme.³⁶⁸

Přestože v listinách pravidelně vystupuje řada králových beneficiářů, kastelánů (purkrabích) přemyslovských hradů, komorníků, vilíků, lesníků a dalších, kteří reprezentují rozsáhlou škálu funkcí správního aparátu, podrobnější pohled na vztah mezi beneficiářem a jeho beneficiem záznamy nenabízejí. V několika případech jsou doloženy statky, příjmy či osoby náležející k těmto beneficiím.³⁶⁹ V podobném rozsahu je doložena rovněž již uvedená hrozba

368 Zajištění vojenské služby je však doloženo i bez zmínek o obléhnutí. Tak např. Verner, soudce z (Havlíčková) Brodu, získal s manželkou a dědici od Smila z Lichtenburka ves Macourov a to *pleno iure absque omnis census solutione*. Jedinou podmínkou byla vojenská pomoc jednou osobou v případě Smilova napadení. Tato povinnost současně měla být zachována i pro případného nového nabyvatele při prodeji či jiném zcizení vesnice, CDB V: č. 461. Také Rulko z Biebersteina koupil hrad Frýdlant od krále Přemysla *ad hereditarie possidendum*. On i jeho dědici se však zavázali sloužit králi na jeho výpravách podle zvyku českého království (*secundum consuetudinem regni Boemie*), CDB VI/2: č. 860. Když roku 1271 Hartleb z Myslibořic sepsoval závěť, nehovořil o vybavení svých služebníků (*servientibus*) lény, ale koňmi, zbrojí a stříbrem (*equos vel arma aut argentum*). Dával jim současně plné právo, pokud by nechtěli sloužit jeho ženě, odejít ke komukoliv by chtěli, CDB VI/2: č. 632.

369 CDB I: č. 405 (fals. pol. 13. st.) – *ville, que aliis terre beneficiis ante fuerant attribuite*; CDB III/2: č. 223 – *molendino cum terra ad beneficium venatoris pertinente*; CDB IV/1: č. 127 – *tres laneos cum molendino et quosdam piscatores cum ipsorum attinentiis in Zwittaviar juxta Brunam sita, qui ad beneficium dapiferi pertinebant*; č. 159 – *undecim homines nostros, pertinentes ad beneficium dapiferi mense nostre, et [hereditatem, quam iidem homines ibidem vi]dentur ratione sui servicii possidere*; č. 286 – *villam vulgariter Wsisehe numcupatam de nostra gracia speciali cum omnibus attinentiis suis et cum hiis, que ad camerarium, ad subcamerarium et ad dapiferum pertinere noscebantur ibidem*; CDB VI/1: č. 76+ – *quorundam hominum, qui ad ius summi camerarii pertinebant*; CDB VI/2: č. 795+; č. 813+ – *ex parte silve Holice domini regis et beneficii castris Olomucensis, quod vulgo dicitur podstole*. Listiny hovoří rovněž o výběru daní, který byl spojen s držbou některých benefícií a který beneficiáři zneužívali. Část takto získaných příjmů tedy zřejmě náležela držiteli benefícia. Viz např. privilegium pro českou církev Přemysla Otakara I., které mimo jiné mělo zamezit vybírání daně (*theloneum*) od kleriků na hranicích pod hrozbou ztráty benefícia, č. 227 – *Illam denique pravam et perversam consuetudinem abolemus, qua clerici censebantur peiores esse iudeis, videlicet in theloneis in exitu terre nostre; nam ubi iudeus unum, clericus XXX denarios persolvebat. Si quis vero contra hoc venire presumpserit, dominus thelonei malefac-*

ztráty beneficia v případě nedodržování církevních imunit a dalších překračování pravomocí. Termín *beneficiarius* byl přitom užíván čistě ve vztahu ke zmíněným správním hodnotem. V žádném z dochovaných dokladů nejsou takto označeni držitelé samostatných statků udělených *in beneficium/feudum*.

Již v případě čtyř lánů udělených roku 1222 Ekkardovi z Opavy hovoří listina o dědičnosti propůjčených statků. Obdobně obecně formulovaný dědičný pasus se nachází také na několika dalších listinách.³⁷⁰ Výslovné omezení dědičnosti na mužské potomky zdůrazňují lenní listiny biskupa Bruna.³⁷¹ Rovněž hodnost „valeče sudů“ propůjčená Přemyslem Otakarem II. olomouckému měšťanovi Štěpánovi byla určena pouze pro mužské dědice.³⁷² Také v domácích poměrech je možné postihnout, že takto propůjčené majetky byly chápány jako *hereditas*. Výmluvným dokladem je listina olomouckého biskupa Jana, který roku 1307 ve vztahu k jeho vazalům uvádí *hereditates illas, que purglehen vulgariter dicuntur*.³⁷³

torem statuat coram nobis, vel beneficio careat, in quo clericos molestavit.; obdobně *falsum pro břevnovský klášter CDB I: č. 379 (fals. pol. 13. stol.) – ab omni iure theloneario sint totaliter exempti, nichil omnino cuiquam ratione beneficij persolventes*; CDB II: č. 375 (fals. kon. 13. st.) – *ceztne, pertinens ad beneficium forestarii*. S rozdílným akcentem podrobněji D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *O modelech*, s. 141–142; J. ŽEMLIČKA, *Kasteláni*, s. 130–131 a L. JAN, *K počátkům české šlechty*, s. 49–51; Idem, *Skrytý půvab*, s. 889–890.

370 Jedná se o zmiňované listy pro Jindřicha Sasa, mistra mince Jindřicha, famula Horinu, a dále olomouckého měšťana Jindřicha, jenž od Přemysla Otakara II. získal roku 1164 *iure feudali* rychtu ve Velkém Týnci (CDB V/1: č. 399), či olomouckého měšťana Meingoga, který dostal ves Krakovice a jisté *alodium* ve vsi Moštánky rovněž *iure feudali* (CDB V/2: č. 706).

371 Srov. M. SOVADINA, *Lenní listiny*, s. 457; obdobné platí rovněž o listinách Brunova nástupce Děřicha, srov. D. JANIŠ, *Lenní systém*, s. 329nn.; mezi Brunovými písemnostmi však nacházíme rovněž výjimku. Jeho závět hovoří o polovině újezdu, kterou od biskupa držel *in feodo* hrabě z Hukeswaghen *pro se quam suis heredibus masculinis et feminis*, CDB V/2: č. 526.

372 CDB V/2: č. 547 (*heredibus, masculini tantum sexus*). O udělení hradu *in feodum et iure feodi* pro držitele a jeho mužské dědice, s upozorněním, že nesmí hrad ani jeho příslušenství nikomu zcizit, hovoří rovněž formulář RBM II: č. 2359.

373 CDM VI: č. 9. Rovněž král Václav II. povolil obyvatelům Lubčic, aby mohli od kterýchkoliv urozených nakupovat *hereditates*, které *feudales non sunt*. (*civium civitatis nostre Lubschiz [...] eis et eorum cuilibet, quod a quibuscunque nobilibus hereditates suas, que feudales non sunt, licite possint emere.*) Termín *hereditas* zde tedy vystupuje jako obecné označení

Až na výjimky se nesetkáváme se zákazy udělovat zboží v léno. Prvním příkladem je privilegium krále Václava a jeho manželky Kunhuty pro klášter Marienthal z roku 1238. Listina potvrzuje statky a svobody instituce, přičemž stanovuje, aby žádná abatyše neudělila klášterní zboží laikovi *iure beneficium*. Tato pasáž je však doslovným opisem z privilegia Oty Mišeňského pro klášter Altzelle datovaného k roku 1185, odkud píšá Václavovy listiny pocházel. Je

statků, mezi nimiž některé mohou být *feudales*. Ostatně i další, různými tituly propůjčené majetky, se běžně nazývaly *hereditas*. S termínem se setkáváme např. v souvislosti s tzv. „kladskými dědinami/beneficiem“. Listina krále Václava z roku 1237 uvádí *hereditatem cladcensem*. Jednalo se o statky, jež držel jistý *classensis homo* krále, tyto *hereditates et possessiones* však Václav daroval fojtovi Lutoldovi z Litoměřic. Královská listina z roku 1239 posléze hovoří o majetcích, které náležely *ad beneficium kladsko*, o rok mladší listina pak uvádí termín *hereditas vulgariter vocatur cladcensis*, CDB III/Additamenta, č. 290; CDB III/1: č. 219; č. 226. Roku 1271 přiznal Gislebert, bývalý soudce ve Služovicích, že od hradištského opata Roberta kdysi získal tři lány k užívání do konce života (*usque ad extremum vite mee*). Provinil se však proti tomuto omezení, neboť před opavským soudem (*iudicio Oppaviensi*) slíbil, že lány připadnou po jeho smrti synovi „dědickým právem“ (*iure hereditario*). Z tohoto důvodu byly lány Gislebertovi, jeho manželce i dětem odejmuty. Když takto opat opět nabyl nad touto *hereditate* plné právo (*dominus meus tam in persona mea quam in hereditate plenarium ius habuerit*), prokázal Gislebertovi zvláštní milost a znovu mu lány propůjčil do konce života, CDB V/2, č. 638. Ve všech zmíněných případech označoval termín *hereditas* statky držené různými vlastnickými tituly. V případě biskupa Jana se jednalo o léna. Na listině krále Václava II. pro Lubčice vystupují *hereditates* obecně jako statky, mezi nimiž listina pouze odlišila ty lenní. S kladskými dědinami král libovolně nakládal bez ohledu na názor jeho kladských lidí, což vysvětluje, proč listiny pro tento typ majetku užívaly i výraz *beneficium*. V poslední zmiňované listině odkazoval termín *hereditas* pouze na statek propůjčený na doživotí. Další obdobné příklady shrnuje J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 70nn.; a zejm. Idem, *Heredes, hereditas, iure hereditario. K jednomu středověkému pojmu*, in: *Středověká Evropa v pohybu. K počtí Jana Klápště, Ivana Boháčová – Petr Sommer* (ed.), Praha 2014, s. 375–384. V tomto ohledu tedy není možné souhlasit se závěrem Libora Jana, že: „*Hereditas* zkrátka neoznačuje pouze dědictví, označuje nepochybnou kvalitu svobodného majetku.“, L. JAN, *Hereditas, výsluha, kastelánie*, s. 467, podrobněji s. 464nn.; Idem, *Hereditates a soudy statut Konráda Oty*, in: *Libor Jan – Dalibor Janiš a kol., Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*. Brno 2010, s. 16. Jistě to neznamená, že by se pod výrazem *hereditas* nemohl skrývat takový majetek. Nicméně zmíněné příklady dokládají, že širší využití termínu se v domácím prostředí nelišila od situace v saských pramenech.

zajímavé, že v textu o něco mladší listiny pro Marienthal, která opakovala větší část předchozího privilegia, došlo k přeformulování dotyčné pasáže. Původní text (*Volumus pretera firmiter observari, ne aliqua abbatissa alicui laico iure beneficii possessiones predictae ecclesie nostre presumat concedere*) byl vymazán a částečně přeformulován do podoby: „*Volumus preterea, si ad utilitatem cessarit, ut abbatissa alicui laico iure beneficii possessiones predictae ecclesie nostre presumat concedere*“. Není jisté, kdy k interpolaci došlo, s největší pravděpodobností před koncem 13. století.³⁷⁴ V každém případě je však významový posun, který umožnil klášteru propůjčovat zboží laikům zmíněným právem, příhodným dokladem skutečnosti, na níž jsme již narazili. Zajištění chodu církevních institucí se bez propůjčování statků nemohlo obejít a *ius beneficii* představoval jeden z běžných způsobů „socioekonomické“ komunikace s laiky. Druhý příklad omezení je doložen k roku 1288, kdy bratři Smil (II.) a Oldřich z Lichtenburka získali od kláštera Vilémov dvě zničené vesnice (*desolatas villas*), jež se zavázali zalidnit. Vsi však měli propůjčeny pouze na doživotí a nesměli žádnou z nich či jejich části prodat, zastavit či udělit v léno (*inf feudare*).³⁷⁵ O zákazu jakýmkoliv způsobem převést v léno udělený hrad na cizí osobu hovoří rovněž formulářový zápis.³⁷⁶

Narativní prameny

Dikce narativních pramenů se neodchyluje od obrazu diplomatického materiálu, přestože kronikáři pracovali s termíny spíše ojedinelé. Autor tzv. *Příběhů krále Václava I.* hovořil k roku 1249 o českých pánech, kteří *secundum suorum officia beneficiorum* posluhovali králi při oslavě konané u příležitosti obsazení Prahy. Na mysli měl s největší pravděpodobností držitele dvorských úřadů.³⁷⁷ Ve vypravování *O zlých letech po smrti krále Otakara* jsou posléze k roku 1281

374 CDB III/1: č. 176; CDB III/2: č. 207.

375 RBM II: č. 1456.

376 RBM II: č. 2359.

377 *Příběhy krále Václava I.*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 306–307. Srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011, s. 89.

zmínění nejmenovaní beneficiáři, kteří měli být biskupovi Tobiášovi nápomocní při udržování pořádku v zemi.³⁷⁸

Zbraslavská kronika líčí, že Závíš z Falkenštejna umísťoval své *familiares* na významné posty (*in ipsius regni non tam officiis quam beneficiis*) a jeho přátelé dosazení *in beneficiis regni* si posléze dělali, co se jim zlíbilo.³⁷⁹ Obdobný problém popsal Petr Žitavský i při nástupu Jana Lucemburského, v jehož doprovodu se nacházeli zahraniční páni, jimž uděloval *regalia beneficia et officia*. Tím popudil domácí barony, kteří se cítili nejen odsunuti od možnosti radit králi, ale také od zisků a příjmů, na něž byli zvyklí. Proto žádali, aby král *beneficia terre* svěřil domácí šlechtě a přispěl tak k pokoji v království.³⁸⁰

Termíny *iure feodali/feodum* užívá *Zbraslavská kronika* nejprve pouze ve vztahu k zahraničí. Teprve Petr Žitavský hovoří o Janovi z Vartenberka, který dostal od Jana *in feodo* hrady Veverčí, Bzenec a Hradec. Při cestě Václava II. Polskem do Hnězda přicházeli podle Petra za králem urození a skládali *fidemque homagium*. Císař Jindřich VII. měl naopak zvláštním privilegiem zbavit přísahy všechny, kteří složili *homagium* Jindřichovi Korutanskému. Posléze byli do Prahy sezváni všichni obyvatelé království, aby Janovi složili *fidelitatisque perpetue iuramenta cum homagio*. Ota Zbraslavský popsal rovněž přísahu rakouského vévody Albrechta, který se zavázal sloužit Václavovi jako *miles a vasall*.³⁸¹

378 *O zlych letech po smrti krále Otakara*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 353.

379 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 24–25.

380 *Ibidem*, s. 227–228: „*Videntes autem regni Bohemie barones se nonnunquam a secretis regis tractatibus sequestrari, lucrumque et pecunias, quas prius tollere didicerant*“.

381 Ota Zbraslavský hovořil o udělení Čech Václavovi *iure feodali* Rudolfem Habsburským *ibidem*, s. 35–36; i o polských vévodech, kteří získali svůj *ducatus* od krále *in feodo*, *ibidem*, s. 54; Petr Žitavský uvádí udělení Čech Janovi jeho otcem *in feodo*, *ibidem*, s. 149; Václavova cesta Polskem *ibidem*, s. 82; Jindřichovo privilegium *ibidem*, s. 138; přísaha Janovi *ibidem*, s. 175; udělení hradů Janovi z Vartenberka *ibidem*, s. 230; slib vévody Albrechta *ibidem* s. 58–59.

II/3. BENEFICIUM A LÉNO V 10.–13. STOLETÍ

Snesený pramenný materiál zahraniční a domácí proveniencí nabízí dva na první pohled se lišící obrazy. V saském prostředí patřilo propůjčování statků *in beneficium/feudum* ke „každodenní“ praxi, která zaměstnávala kancelářský personál a vytvářela hustou síť hospodářsko-politických vazeb procházející takřka celou sociální pyramidou. V domácích poměrech se s odpovídající terminologií, s výjimkou ojedinělých zmínek v narativních pramenech, do počátku 13. století nesetkáváme. Neznamená to, že bychom ve starším období postrádali odkazy na vztahy závislosti vycházející z delegace práv či statků. Historiografický konstrukt lenního zřízení se nicméně opírá o zmiňované pojmy a s nimi spjaté jevy. Český výraz *léno* nevychází z domácího bádání, ale odkazuje na fenomén *Lehnswesen* zpracovaný německou medievistikou. Zůstává tak otázkou, nakolik se vůbec jedná o vhodný referenční výraz k popisu a postihu domácích poměrů.

Třinácté století vystupuje v saských pramenech jako doba postupného zpracovávání a konkretizace lenního institutu, a to jak v rovině terminologické tak obsahové. V domácím prostředí se naopak odpovídající pojmosloví začíná postupně objevovat. Zástupné vnímání lenního/německého/emfyteutického práva přitom pouze podtrhuje závěry o importu lenního institutu z německého prostředí. Tomu odpovídá také zjevná disparátnost mezi jeho využitím v rámci olomoucké diecéze v době Brunova episkopátu a zbytkem království.³⁸² U jiných institucí či soukromých osob se s danou terminologií setkáváme pouze v jednotlivých případech (na šlechtických listinách až po polovinu století), což platí i pro její užívání královskou kanceláří ve vztahu k domácím laikům. Spíše otázka vyvolává pojem *beneficiarius*, jenž se v saských listinách nevyskytoval vůbec a jehož užívání v říšském prostředí je zcela ojedinělé.³⁸³

382 Srov. K. KOWALESKI, *Rycerze, włodycy, panosze*, s. 15–16.

383 Jak lze alespoň soudit z rejstříků listinářů vydaných v rámci MGH. S pojmem (zejména v podobě *ius beneficiarium*, *munus beneficiarium* či později *beneficiatus*) se omezeně setkáváme v merovejských a karolinských listinách. Již v průběhu 9. století však jen v jednotlivých případech, což platí i pro následující období.

Termín nepochybně vycházel z pojmu *beneficium*. Jakou náplň však v tomto případě vazbě *beneficium* – *beneficiarius* přisuzovat, již zdaleka tak jisté není. V každém případě nemůžeme automaticky soudit, že termíny *beneficiarius* a *feudum* reprezentovaly tentýž (nový) myšlenkový proud. Podívejme se však na jednotlivé problémové okruhy blíže, nejprve s ohledem na výpověď pramenů 13. století.

„... lenním nebo-li také emfyteutickým právem, které je v obecné řeči nazýváno purkrecht“

Citovaná věta z listiny Jenza ze Šumperku není jen svědectvím prolínání zmíněných způsobů propůjčení. Viděli jsme, že lenní institut ani ve 13. století zdaleka nebyl jednoznačně definovaným okruhem práva ozbrojených vazalů, nýbrž flexibilním nástrojem k vytváření různých druhů vztahů a zabezpečení rozličných potřeb. Jeho recepce v domácím prostředí, které vnímalo lenní právo na stejné úrovni jako emfyteuzi, purkrecht či právo německé, je důležitým potvrzením závěrů, k nimž jsme dospěli v předchozí části knihy. Význam všech zmíněných titulů pro domácí pozorovatele nespočíval ani tak ve skutečnosti, kdo, komu a za co propůjčoval zboží, ale ve vztahu nabyvatele k udělenému statku. Šlo o „lepší“ právo, které nejen zajistilo nerušenou držbu za stanovených podmínek, ale případně také její přechod na potomky či příbuzné. Jistě ne náhodou byly všechny tyto vztahy opisovány pomocí termínů *hereditas/ius hereditarium*.³⁸⁴

Výstižným dokladem tohoto trendu je pobouření představitelů kounického kláštera nad snahou nápravníků prezentovat svěřené statky jako *feodum*, která byla církevní institucí stavěna na roveň jejich zcizení do vlastnictví. A stejný problém se skrývá i za omezením, jež bratrům z Lichtenburka zapovídalo udělit v léno (*inf feudare*) dvě vesnice získané od kláštera Vilémov. Bratři

384 Příklady opisu emfyteuze, purkrechtu či německého práva pomocí odkazu na dědičnost držby uvádí např. Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 72–73, přičemž na s. 82 upozorňuje rovněž na shodu mezi lenním a německým (emfyteutickým) právem; obdobně též K. KOWALESKI, *Rycerze, włódcy, pańosze*, s. 9–10. K rozvoji, využití a dopadům emfyteuze rovněž J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 223nn.; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 210nn.

obdrželi vsi na doživotí a zákaz jejich dalšího propůjčení listina uvádí v jedné řadě se zákazem prodeje a zastavení. Smyslem ustanovení bylo zajistit návrat statků po smrti bratrů zpět klášteru. Udělení v léno tak vystupuje do popředí jako způsob propůjčení, jež by klášteru zamezil, nebo minimálně výrazně zkomplikoval přístup k majetku. Nešlo o to, že by premonstrátky z Kounic i benediktýni z Vilémova lenní institut nechápali nebo jej vykládali v pokřivené podobě. Naopak, jejich chování vypovídá o porozumění jádru problému a zcela odpovídá obrazu saských pramenů. Obě církevní instituce nekladly důraz na formu povinností či podobu závazku, která z oblénění vyplývala, ale na způsob, jakým propůjčení *in feodum* modifikovalo dosavadní vlastnická práva. Ze stejných důvodů se v domácích pramenech setkáváme rovněž se shodně formulovanými zákazy propůjčovat statky, či nově vysazovat vesnice na německém právu.³⁸⁵

Recepci lenního institutu v domácím prostředí není možné primárně vnímat pouze jako nový, progresivní prvek ve vytváření vazalů a politických vztahů. Jeho inovativní potenciál spočíval, obdobně jako u dalších zmiňovaných vlastnických titulů, především v kvalitě držby propůjčeného majetku. Nepochybná spojitost mezi lenním a emfyteutickým (německým, purkrechtním) právem navíc znovu upomíná na již zmiňovaný metodický problém. S emfyteuzí bádání pracuje jako s moderním trendem 13. století, jehož prostřednictvím není možné interpretovat prameny staršího období, a stejným způsobem tedy lze nahlížet i na užívání odkazu na západoevropský lenní institut.

Beneficium – beneficiarius

Termínu *beneficiarius* se v domácím bádání dostává dvou rozdílných interpretací. První považuje beneficiáře za úředníky, kteří pobírali část z panovnických

385 V podstatě identický záznam jako v případě bratrů Smila a Oldřicha z Lichtenburka přináší listina Beneše staršího z Vartenberka k roku 1305. Beneš přiznává, že dostal za věrnou podporu a služby od břevnovského kláštera vesnici s hospodářským dvorem (*curia*) do užívání do konce života. Po jeho smrti měly statky připadnout zpět klášteru. Šlechtic se vedle hospodářského odvodu také zavázal, že majetek neprodá ani nezaloží na německém právu (*nobis non liceat dictam villam vel curiam vendere aut alicui alteri homini exponere vel theutonico jure locare*), RBM II: č. 2024.

příjmů shromažďovaných na přemyslovských hradech. Druhá souvisí s odlišením „zeměpanské“ a „soukromé“ domény panovníka. Zatímco o knížecí výnosy se starali vilikové na hospodářských dvorcích, beneficiáři na hradištích vykonávali primárně politickou/soudní agendu a vojenskou správu. Ke svému zabezpečení měli mít k dispozici statky blížící se svou povahou franckým beneficiím – „lénům“. Prameny ve 13. století přitom skutečně dokládají zboží vázané k různým správním hodnotám.³⁸⁶

Francké beneficium versus léno

Zastavme se nejprve u odkazu na francké beneficium, který zaujímá stěžejní místo v druhém zmiňovaném přístupu. Pracím, jež se kloní k této interpretaci, je společný poukaz na závěry Wilhelma Weizsäckera, jenž v domácích pramenech spatřoval odraz karolinských poměrů. Otázku nicméně představuje náplň, kterou autor odkazu na francké beneficium příkládal. Badatelé mají ve zvyku citovat zejména Weizsäckerovu studii vydanou roku 1960 v již vzpomínaném sborníku *Studien zum mittelalterlichen Lebenswesen*. Text však jen ve velmi zhuštěné a zjednodušené podobě bez poznámkového aparátu shrnuje závěry starší Weizsäckerovy práce otištěné roku 1917.³⁸⁷ Zde autor rozebírá domácí prameny, jejichž údaje zasazuje do souvislosti s franckým beneficium a vývojem lenního institutu.

386 K prvnímu zmiňovanému přístupu srov. D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *O modelech*, (passim); J. ŽEMLIČKA, *Kasteláni*, (passim); Josef ŽEMLIČKA, *O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví (K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách)*, ČČH 102, 2009, s. 269–308; k odlišnému pohledu srov. L. JAN, *Václav II.*, s. 184, 188–189, 250, 257–258; Idem, *K počátkům české šlechty*, (passim); Idem, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, (passim); Idem, *Budování monarchie*, (passim); Idem, *Hedritas, výsluha, kastelánie*, (passim).

387 K Weizsäckerovým studiím srov. výše pozn. 316; podobu domácích poměrů s franckým prostředím, byť s konstatováním určitých odlišností, zdůraznil rovněž O. PETERKA, *Rechtsgeschichte I.*, srov. zejm. s. 31nn. Dále srov. R. NOVÝ, *Přemyslovský stát*, s. 47, pozn. 85; L. JAN, *Václav II.*, s. 189, pozn. 113; Idem, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, s. 888–889, pozn. 60.

Weizsäcker v domácích pramenech rozlišil několik „zárodků benefičiárního zřízení“ (*Keime des Benefizialwesens*). Nejprve upozornil na Vincenciovu zprávu k roku 1143, podle níž Vladislav II. obdaril své věrné *plurimis beneficiis*. Weizsäcker v tomto případě odmítl považovat *beneficium* za léno (*Lehen*). Přikláněl se k výkladu výrazu ve smyslu „výnosu/výživy“ (*Gehalt, Unterhalt*), který získávali válečníci od svých pánů, a jenž mohl mít také podobu pozemkového vlastnictví a užívání jeho výnosu. Francké *beneficium* podle Weizsäckera představovalo jednu z forem takového zajištění (*Unterhaltungsgewährung*).³⁸⁸ Dále poukázal na tzv. výsluhy, které interpretoval jako knížecí „dary“ (*Lohngut*), jež sice mohly přecházet na potomky, jejich „zcizení“ (*Veräußerung*) však podléhalo knížecímu schválení. Dospěl tak k závěru, že se jednalo o zboží získané do „omezeného vlastnictví“, které není možné s franckými *beneficiis* srovnávat.³⁸⁹ Jen ojediněle nacházel Weizsäcker v pramenech „služebné zboží“ (*Dienstgüter*). Za takové statky považoval například *predia*, jež drželi na konci 12. století *militēs* velmože Hroznatů a která měl podle jeho závěti vyplatit opat tepelského kláštera. V tomto případě již autor spatřoval všechny znaky franckého *beneficia*.³⁹⁰ Poslední skupinou údajů, s níž Weizsäcker pracoval a které rovněž přisoudil povahu franckých *beneficiis*, se staly zmínky o *beneficiis* a správních hodnostech. Konstatoval, že výraz *beneficium* v tomto případě znamená úřad. Současně nepochyboval, že úřady byly opatřeny majetkem, z něhož držitel získával příjem jako odměnu za jeho vykonávání. Za pravděpodobnou považoval také možnost, že v některých případech termín *beneficium* odkazoval na vybavení úřadu (*Amtsausstattung*). Rovněž v případě *Amtsgüter* však znovu neopomněl zdůraznit, že se nejednalo o léna. Shodnou náplň

388 „Es wäre verfehlt, hier das Wort *beneficium* im späteren technischen Sinne *Lehen* aufzufassen. Es hat hier vielmehr nur die allgemeine Bedeutung „Gehalt, Unterhalt“, der auch nach zahlreichen germanischen Rechten den Kriegern von ihrem Kriegsherrn gewährt wird und der allerdings auch – eine häufige naturalwirtschaftliche Dienstentlohnung – in Grundstücken oder Gewährung einer Grundstücknutzung bestehen kann; das fränkische *Benefizium* ist nur eine Form dieser Unterhaltungsgewährung.“, W. WEIZSÄCKER, *Die Entstehung des böhmisch-mährischen Lehnwesens*, s. 220.

389 Ibidem, s. 223: „Das Recht des Beschenkten am Gute ist daher ein wenig beschränktes Eigentum; das *Lohngut* kann als *beneficium* im fränkischen Sinne des Wortes nicht aufgefaßt werden.“

390 Ibidem, s. 223–224; Hroznatův testament CDB I: č. 357.

– tedy pojmenování úřadu, případně jeho vybavení – měl podle Weizsäckera i latinizovaný termín *suppa*.³⁹¹

Důležitou roli ve Weizsäckerově pohledu na francké beneficium hrají odkazy na příslušnou literaturu. Již v poznámce vztahující se k interpretaci Vincenciovy zprávy citoval studie Ernsta Mayera a Ulricha Stutze.³⁹² Mayer se v uvedeném článku věnoval počátkům vazaloty a lenního institutu. *Beneficium* (i jeho řecké, byzantské obdoby) považoval za všeobecný pojem pro jakoukoliv formu „výnosu/výživy“. ³⁹³ Rovněž ve franckém období se pod výrazem *beneficium* skrývaly movité předměty, „dary“, výnosy i vlastní pozemky zajišťující výživu držitelů. Mayer na závěr studie shrnul, že ještě dlouho po konci karolinské doby se mladší družiníci (*Gefolgsleute*) zdržovali v pánově domě, zatímco ti starší žili mimo dvůr z příjmů služebného zboží a úřadů (*Dienstgütern und Ämtern*).³⁹⁴ Identický názor zastával Stutz, jenž se zaměřil na vztah mezi laickým a církevním beneficium (prebendou). Také pro Stutze reprezentovalo francké beneficium rozsáhlou škálu možností zajištění družiny, kdy páni nerozdávali přímo koně, zbroj ani živobytí, ale poskytli svým věrným různorodé zboží, aby si z jeho výnosu vše potřebné zajistili sami. Stutz současně dospěl k závěru, že se francké beneficium, na rozdíl od pozdějšího léna charakterizovaného zvláštním „právním“ vztahem mezi seniorem a leníkem, nelišilo od církevní prebendy.³⁹⁵

391 Ibidem, s. 226–233.

392 Ibidem, s. 220, pozn. 5.

393 Mayerovými slovy: „*Alle Formen des Dienstinkommens führen den vagen Namen beneficium*“. Podrobněji pak: „*Wie schon im 6. Jahrhundert beneficium auch in der griechischen Welt einfach Beamtengehalt ist [...] so ist eben auch im Westen beneficium so viel wie Gehalt, Unterhalt. Nicht irgendeine bestimmte privatrechtliche Stellung, etwa den usus fructus, bezeichnet das Wort beneficium, sondern geht lediglich auf die Verpflegung, welche durch die verschiedensten Rechtsmittel möglich ist, natürlich auch durch Gewährung eines usus fructus.*“, Ernst MAYER, *Die Entstehung der Vasallität und des Lehenwesens*, in: Festschrift für Rudolph Sohm dargebracht zum goldenen Doktorjubiläum von Freunden, Schülern und Verehrern, München und Leipzig 1914, zejm. s. 53–66, citáty s. 53, 66.

394 Ibidem, s. 65–66: „*Noch über die karolingische Zeit hinaus halten sich die jungen Gefolgsleute im Hause des Herrn auf; aber die alten Gefolgsleute haben immer auswärts von einem Einkommen aus Dienstgütern und Ämtern gelebt.*“

395 Ulrich STUTZ, *Leben und Pfründe*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 20, 1899, zejm. s. 232nn.

Při pojednání o správních hodnostech a beneficiářích Weizsäcker odkazoval v první řadě na Georga Waitze a na něj navazující autory. Waitz ve čtvrtém svazku svých *Verfassungsgeschichte* hovořil o zajištění franckých úřadů, zejména na příkladu hraběcí hodnosti. S úřadem se měla vázat pozemková držba, podíly na příjmech z jeho výkonu, především ze soudní činnosti ale také z cel a pravidelných odvodů svobodných. Jednalo se však o vybavení úřadu, které nebylo totožné s dalšími beneficii, jež mohl hrabě získávat nezávisle na své hodnosti a jež vykazovala stejnou různorodost.³⁹⁶

Mayerovo, Stutzovo, Waitzovo a rovněž Weizsäckerovo pojetí franckého beneficia navazovalo na závěry autorit 17.–18. století, jakými byli Lodovico Antonio Muratori, Martin Bouquet a zejména Georg Ludwig Böhmer. Böhmer formuloval základní znaky franckého beneficia (*Beneficien der fränkischen Nation*), jež odlišil od pozdějších lén (*Lehen*). Nedostatek hotovosti měl nutit francké panovníky propůjčovat na doživotí či kratší čas požitky z nemovitých statků. Právo mít za plnění určitých služeb užitek z propůjčeného zboží se nazýval beneficium či také prekárie (*Prekarie*). Jednalo se přitom o obdobu církevního beneficia. Stejně jako bylo církevní beneficium spjato s církevním úřadem, bylo světské spojeno s úřadem světským. Spojitost mezi úřadem a příslušným majetkem byla důvodem zástupného užívání termínu *honor a beneficium*. Se ztrátou úřadu přicházela ztráta beneficia.³⁹⁷

396 Georg WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 4, Kiel 1861, s. 140nn.

397 Böhmer odlišil beneficia od lén pomocí několika základních bodů: „1. *Bey dem Beneficium wurde die Nutznießung des Gutes für ein bestimmtes Amt als Belohnung der im Amte zu leistenden Treue gegeben; das Lehen hingegen wurde nicht statt des Lohnes für das Amt, sondern unter dem Gesetze und der Bedingung zu leistender Treue verliehen.* 2. *Die Verleihung des Amtes und nicht die des Beneficiums machte bey den Franken den Vasallen; da bey den Lehen die Lebensverleihung den eigentlichen Vasallen macht, und bey den Lehen auf das Amt gar nicht gesehen wird.* 3. *Der Vasall bey den Franken war nicht in Rücksicht seines Beneficiums, sondern wegen des übernommenen Amtes zur Treue verbunden, der eigentliche Vasall oder Lebensmann, der kein Amt kenneht, wird nach dem Lebensvertrage und in Rücksicht der zu Lehen verliehenen Sache verbindlich.* 4. *Die Verbindlichkeit zur Amtstreue ist daher bey den Beneficien persönlich, die zur schuldigen Lehenstreu reell, und in Rücksicht der Sache, des als Lehen empfangenen Gutes, contrahiret worden.* 5. *Der Eid der Treue mußte daher bey Beneficien wegen Führung des Amtes, bey Lehen in Rücksicht der erhaltenen Lebensgüter geleistet werden. Kurz der nämliche Unterschied, der heut zu Tage noch zwischen geistlichen Beneficien und Lehen obwaltet, hatte zwischen den ehemaligen fränkischen Beneficien und*

Rozdíl mezi takto pojímaným franckým benefíciem a vrcholně středověkým lénem lze dobře přiblížit právě pomocí odlišných charakteristických znaků církevní prebendy a léna. Výstižně základní rozdíly shrnul Max Weber. Prebenda představuje „*doživotní odměnu jejího držitele za skutečné či fiktivní služby na způsob příjmu z úřadu, která nepodléhá dědickému právu. [...] Výnos z prebendy, připsaný „úřadu“ a nikoliv osobě, je jen „užíván“, ne však držen vlastnickým právem (z čehož např. církev ve středověku vyvozovala zcela konkrétní důsledky), zatímco léno drží leník v průběhu trvání lenního vztahu vlastnickým právem. Toto jemu příslušející právo je s ohledem na nanejvýš osobní povahu lenního vztahu nezczizitelné a v zájmu jeho účinnosti také nedělitelné.*“³⁹⁸ Böhmerův a Weberův výklad rozlišení franckého benefícia a prebendy od léna platí i v současné medievistice. Badatelé se liší pouze v názoru na postup „feudalizace“, tedy na rychlost proměny benefícií a úřadů v léna, jejich propůjčování skrze lenní právo, na vazbu mezi držbou léna a vazalitou, na prosazení dědičnosti či na vztah mezi vysokými hodnostáři a panovníkem.³⁹⁹

den nachherigen Leben Statt.“, G. M. WEBER, *Handbuch*, 1, s. 62–66, citované body s. 66, podle Georg Ludwig BÖHMER, *Observationes iuris feudalis*, Gottingae 1764, §6, s. 78–79.

- 398 „*Die erstere (prebenda – pozn. aut.) ist ein lebenslänglicher, unverblicher Entgelt ihres Inhabers für seine reelen oder fiktiven Dienste nach Art eines Amtseinkommens. [...] Das Pfründeneinkommen, als dem „Amt“, nicht der Person, gewidmet, wird nur „genutzt“, nicht aber zu Eigenrecht besessen (woraus z.B. die Kirche im Mittelalter bestimmte Konsequenzen zog), während das Leben während des Bestehens der Lebensbeziehungen dem Lehensmann zu Eigenrecht, nur, weil an eine höchst persönliche Beziehung geknüpft, unveräußerlich und, im Interesse der Prästationsfähigkeit, unteilbar Zustand.*“, Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, in: Max Weber Gesamtausgabe I/22,4: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Edith Hanke in Zusammenarbeit mit Thomas Kroll (ed.), Tübingen 2005, s. 388, obdobně též s. 389: „*Das Entscheidende des Unterschieds lag anderswo: der Pfründner war, wo die Pfründe alle Reste patrimonialer Herkunft abgestreift hatte, ein einfacher Nutznießer oder Rentner mit bestimmten sachlichen Amtspflichten, dem bürokratischen Beamten insoweit innerlich verwandt. Die Beziehungen gerade des außerhalb aller patrimonialen Unterordnung stehenden freien Lehensmannes sind dagegen durch einen hochgespannten Pflichten- und Ehrenkodex geregelt.*“
- 399 Zatímco se starší bádání klonilo k závěru, že na konci karolínského období byly úřady předávány na základě lenních zvyklostí, H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 148–152, 202–205; François Louis GANSHOF, *Was ist das Lehnswesen?*, Darmstadt 1975², s. 54–58; Walther KIENAST, *Die fränkische Vasallität. Von den Hausmeiern bis zu Ludwig dem Kind und Karl dem Einfältigen*, Frankfurt am Main 1990, s. 567nn.; k tomuto výkladu se kloní

Weizsäcker identifikoval přemyslovská správní beneficia jako úřady a beneficiáře jako úředníky zejména na základě pravidelně doložené hrozby ztráty beneficia při jeho zneužívání.⁴⁰⁰ Podrobněji se tomuto fenoménu pro říšské poměry věnoval Heinrich Mitteis,⁴⁰¹ který definoval udělení úřadu jako propůjčení oprávnění (práva) k vykonávání veřejných funkcí, s nímž bylo spjata právo na využívání určitého „zdroje státního příjmu“ (*Ausbeute einer staatlichen Einnahmequelle*). Majetek propůjčovaný spolu s úřadem byl přitom jeho příslušenstvím, ne naopak. Primární bylo udělení „veřejné funkce“ (*öffentliche Funktion*), k níž se zboží a příjmy vázaly.⁴⁰² Úřady zároveň stály pod kontrolou *öffentlicher Beamter* centrální moci tzv. *missi*. A jejich „veřejný“ charakter podtrhovala právě skutečnost, že úřad mohl být odejmut nebo části jeho vybavení konfiskovány například kvůli zanedbávání úředních povinností.⁴⁰³

Důvod, proč již Böhmer a po něm Weber, Weizsäcker, Mitteis a další odlišovali francké beneficium od léna, spočívá v odlišné charakteristice obou titulů. Dobře je tento rozdíl postizitelný právě na beneficium ve smyslu francké *honoris*. Statky přínaležející k hodnotě nebyly propůjčeny přímo držiteli, ale byly spjaté se zastávanou funkcí a panovník s nimi mohl dále disponovat. Mohlo se jednat o přidělený pozemkový majetek, zisk z vlastní činnosti úřadu, zejména soudnictví atd. Nejednalo se ale o hodnotářova léna a výkon úřadu

rovněž heslo *Amt und Ämter im Fränkischen Reich und in Frankreich (bis 12. Jh.)*, in: LexMA 1 (2000), 548–549; novější práce však tento názor vyvracejí, srov. Roman DEUTINGER, *Königsherrschaft im ostfränkischen Reich. Eine pragmatische Verfassungsgeschichte der späten Karolingerzeit*, Ostfildern 2006, s. 84–93, 140nn.; Idem, *Beobachtungen zum Lehnwesen*, (passim); B. KASTEN, *Beneficium*, (passim); Eadem, *Das Lehnwesen*, zejm. s. 335–353; přehledně rovněž Stefan PATZOLD, *Das Lehnwesen*, München 2012, s. 14–43.

400 W. WEIZSÄCKER, *Die Entstehung des böhmisch-mährischen Lehnwesens*, s. 225.

401 H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 146nn.

402 „Die Investitur mit einem Amt bedeutet also von Anfang an nichts anderes als die Belehnung mit einem Recht, mit dem Recht zur Ausübung öffentlicher Funktionen, mit dem Recht der Ausbeute einer staatlichen Einnahmequelle. [...] Der mitverliehene Grundbesitz erscheint als Pertinenz des Amtes, nicht umgekehrt.“, ibidem, s. 202 a obdobně s. 474; „[...] das Amt war von vornherein ein eigenberechtigtes Lehnobjekt, auf das die Regeln der Grundstücksleihe nicht ohne weiteres übertragen werden dürfen; die sachlichen Substrate, die die Amtsverwaltung materiell ermöglichen sollten, waren Pertinenzen des Amtes.“

403 Ibidem, s. 148–152, 202–205.

tak primárně přinášel podíl na moci a výnosech.⁴⁰⁴ Za obdobu vrcholně středověkého léna přitom nelze považovat ani samotný úřad, což nejlépe dokládá možnost sesazení držitele kvůli jeho špatnému vykonávání či zneužívání. Lenní poměr byl založen na vztahu mezi pánem a jeho leníkem, odejmutí léna vycházelo z prohřešků vůči seniorovi, nikoliv z chování vůči třetí straně a liknavého přístupu k výkonu „říšské“ správy.⁴⁰⁵ Vedle úřadů byly ve franckém období propůjčovány i konkrétní pozemky, podíly na výnosech a řada dalších majetkových titulů. Ve škále těchto beneficí se nicméně skrývaly „dary“, prekária i statky propůjčené k výživě bez nároku na odvody či služby. Majetky, jež zejména starší bádání považovalo za obdobu léna, tvořily jen část z pestré palety beneficí.⁴⁰⁶ Nejnovější bádání navíc zaujímá k existenci lén v karolinské době spíše odmítavý postoj.⁴⁰⁷

Rozlišení mezi franckým beneficiem a lénem není výsledkem slovní ekvilibristiky či záliby německé medievistiky v terminologických otázkách. Jedná se o poznatek vycházející z dlouhodobé tradice bádání, které sice nepochybuje, že první titul je důležitým východiskem a stavebním kamenem druhého, odlišnosti mezi oběma typy jsou však podstatné. Novější práce ostatně oproti staršímu výzkumu namítají, že ve vztahu k ranému středověku nemůžeme vůbec hovořit o *Lehnswesen*.⁴⁰⁸

404 Ve vztahu k beneficiím výstižně François Louis GANSHOF, *Benefice and Vassalage in the Age of Charlemagne*, Cambridge Historical Journal 6, 1939, s. 161–162: „*The vassals, in fact, like those who held a precaria, had little more than the usufruct of their benefice. [...] The proprietor of a royal benefice was not the tenant, but the king. [...] What a vassal holds in benefice are res proprietatis nostrae, and the serfs or coloni attached to a benefice belong to the king.*“

405 Důvody k odejmutí léna podrobně charakterizuje H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 675nn.

406 Srov. H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 107nn.; F. L. GANSHOF, *Was ist das Lehnswesen?*, s. 8–11, 37–41; Idem, *Benefice and Vassalage in the Age of Charlemagne*, s. 161nn.; W. KIENAST, *Die fränkische Vasallität*, s. 139nn.; obdobně též heslo *Beneficium in der Verfassung des Frankenreiches* in LexMA 1 (2000), 1904–1905.

407 Srov. S. REYNOLDS, *Fiefs and Vassals*, s. 75–114; B. KASTEN, *Beneficium*, (passim); Eadem, *Das Lehnswesen*, (passim); R. DEUTINGER, *Königsherrschaft*, s. 84–87; Herwig WOLFRAM, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoriorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*, München 1996, s. 123–141.

408 R. DEUTINGER, *Königsherrschaft*, s. 86–90; Idem, *Beobachtungen zum Lehnswesen*, s. 82–83.

Francké beneficium v domácích pramenech

Zůstává otázkou, jak s franckým beneficium pracovat ve vztahu k domácímu prostředí. Je nepochybné, že prameny 13. století skutečně nabízejí údaje srovnatelné s franckým prostředím. Nejlépe patrná je paralela mezi sankčními pasážemi listin hrozících beneficiářům ztrátou beneficia. Například tzv. kapitulář z Heristallu z roku 779 hovoří o povinnosti vydat zločince soudu. Při jejím zanedbání měl případný držitel přijít o *beneficium et honorem*, pokud *beneficium* nedržel, měl zaplatit pokutu. Stejný výnos rovněž stanovuje ztrátu hraběcího úřadu, pokud hrabě trestal neprávem na základě zlého úmyslu (*Ut latrones de infra imunitatem illi iudicis ad comitum placita praesententur; et qui hoc non fecerit, beneficium et honorem perdat. Similiter et vassus noster, si hoc non adimpleverit, beneficium et honorem perdat; et qui beneficium non habuerit, bannum solvat. [...] Et si per odium aut malo ingenio, nisi per iustitiam faciendam, hominem diffecerit, honorem suum perdat*).⁴⁰⁹ Také v případě, že někdo ukrýval zločince uprchlého z jiného komitátu, přicházel peněžitý trest. Jestliže se však provinil hrabě, ztrácel úřad (*De latronibus et malefactoribus, qui de una comitatu ad alium confugium fecerint, si quis eos receperit in suam potestate et septem noctibus secum detenuerit, nisi ad praesentandum, nostrum bannum solvat. Similiter si comis eum absconderit et ad iustitiam faciendam praesentare noluerit et ad hoc excusare non potest, honorem suum perdat*).⁴¹⁰ Odejmutí úřadu hrozilo rovněž za nerespektování kapitulářů, předchozích ustanovení či další přestupky. I v případě neuposlechnutí ustanovení kapitulářů docházelo k rozlišení forem trestu. Jestliže svobodní drželi *honorem* či *beneficium*, měli o něj přijít, nesvobodní byli trestáni ponižením a tělesným trestem (*Et si homo liber vel ministerialis comitis hoc fecerit, honorem, qualemcumque habuerit, sive beneficium amittat; et si servus fuerit, nudus ad palum vapulet et caput eius tondeatur*).⁴¹¹

409 *Capitularium regum Francorum I.*, Alfred Boretius (ed.), MGH Leges II., Hannover 1883, č. 20, s. 48; srov. H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 148.

410 *Capitularium regum Francorum I.*, č. 26, s. 70; obdobné ustanovení trestající hraběte, jenž nepronásleduje zločince, ztrátou hodnosti *Capitularium regum Francorum II.*, Alfred Boretius – Victor Kraus (ed.), MGH Leges II., Hannover 1897, č. 224, s. 107.

411 *Capitularium regum Francorum I.*, č. 136, s. 284; dále srov. *Capitularium regum Francorum II.*, č. 293, s. 420; *Capitularium regum Francorum I.*, č. 105, s. 216.

Citované příklady zaslouží pozornost zejména v souvislosti se dvěma záznamy z domácího prostředí. Prvním je pasáž tzv. velkého privilegia pro českou církev, kterou se panovník snažil potříit přemrštěné vybírání cla od kleriků. Zatímco podle textu platili Židé na hranicích země pouze jeden denár, duchovní dokonce třicet. Privilegium mělo tomuto zvyku učinit přítrž. Pokud by někdo v naznačené praxi pokračoval, měl *dominus thelonei* provinilce předvést před krále, nebo by sám přišel o beneficium, v němž k přestupku došlo (*Illam denique pravam et perversam consuetudinem abolemus, quam clerici censebantur peiores esse iudeis, videlicet in theloneis in exitu terre nostre; nam ubi iudeus unum, clericus XXX denarios persolvebat. Si quis vero contra hoc venire presumpserit, dominus thelonei malefactorem statuatur coram nobis, vel beneficio careat, in quo clericos molestavit*).⁴¹² Druhým příkladem je část z potvrzení Statut Konráda Oty hovořící o královských vilicích. Jestliže někomu zabavili bez řádného soudu majetek, měl král ze své moci věc napravit. Viníka navíc čekal trest. Jednalo-li se o vilika komorníka, zaplatil nemalou sumu. Byl-li provinilcem *dominus*, přišel o beneficium (*Insuper si villicus regis sine iudicio inpignoraverit aliquem, rex iure suo corrigat; si est villicus camerarii, marcam auri solvat; si dominus, beneficio careat*).⁴¹³

Nelze určit, do jaké míry našla obdobná nařízení uplatnění v praxi. Důležitější je ale správná struktura a zvyklosti, jež zápisy zobrazují. Všem je společné rozlišení míry trestu. Zatímco „běžní“ provinilci jsou vystaveni pokutě, držitelé beneficíí čelí jeho ztrátě. Odpovědnost se přitom netýkala pouze náplně beneficia, způsobu jeho vykonávání, ale vztahovala se i na chování podřízených. Ustanovení z privilegia české církve zjevně mířilo na osoby, které clo fyzicky vybíraly. Není zřejmé, zda byla spojením *dominus thelonei* myšlena konkrétní funkce. Vágní znění termínu, doplněné pouze obecným odkazem na beneficium, v němž byli klerici poškozováni, spíše naznačuje, že šlo v podstatě o jakoukoliv hodnost, s níž mohl být výběr cla spojen. Obdobný obraz nabízí například pasus falsa sepsaného okolo poloviny 13. století pro klášter Břevnov. Lidé kláštera cestující po Čechách byli osvobozeni od *iuris thelonea-*

412 CDB II: č. 227, s. 212.

413 CDB II: č. 234, s. 224–225; termín *inpignoraverit* může být interpretován jako *zadržet někoho pro dluh* nebo *za nedostavení se k soudu*, případně ve smyslu *vzít majetek jako zástavu*, srov. *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum* 15, Praha 1995, s. 64–66.

rii a neměli nikomu nic platit na základě jeho beneficia.⁴¹⁴ Rovněž privilegium krále Přemysla pro Velehrad z roku 1228 osvobodilo statky kláštera od výběru různého druhu daní a dávek náležejících panovníkovi či nespécifikovaným beneficiářům.⁴¹⁵

Obdobné schéma sledujeme i ve druhé jmenované listině. Vilikové komorníka náleželi k nižšímu aparátu. Podíleli se pouze na fyzickém výkonu příslušné činnosti, čemuž odpovídala podoba hmotného trestu. Možná se jednalo o sociální kategorii lidí, o nichž listina krále Přemysla z roku 1256 uvádí, že příslušeli *ad ius summi camerarii*.⁴¹⁶ Výrazem *dominus* naopak Statuta mířila na jinou společenskou skupinu. Na muže, kteří stáli v nadřazeném postavení a drželi konkrétní funkci, beneficium, jež bylo možno odejmout. Statuta zároveň všechny tyto viliky prohlašují za viliky krále. Zcela jistě zde nevystupuje do popředí obdoba lenní pyramidy, ale úředního aparátu, jehož jednotliví představitelé nesou zodpovědnost v závislosti na místě, které v hierarchii zastávají.⁴¹⁷

V souvislosti s organizací a fungováním beneficiární správy stojí za povšimnutí rovněž část privilegia Přemysla Otakara II. pro Vyšehrad z roku 1268. Král stanovil, aby ve všech „beneficiích království“ (*regni beneficiis*), ať už se nazývají jakýmkoliv jménem, měl kancléř svého posla k potřebě kance-

414 CDB I: č. 379: „*Et quicquid per aquas totius Boemie sive per vias ad usum monachorum homines Brevnovenses duxerint, ab omni iure theloneario sint totaliter exempti, nichil omnino cuiquam ratione beneficii persolvantes.*“

415 CDB II: č. 321: „[...] *ab omni onere tributorum, vectigalium, collectarum aliarumque exactionum, sive in quatuordecim ad principem vel beneficiarios spectantibus*“; mladší opis privilegia vydaný Oldřichem Korutanským ve prospěch kláštera Hradisko, jemuž daroval ves Kyjov, rovněž osvobodil její obyvatele od „[...] *thelonii onere vel tributorum, vectigalium, collectarum aliarumque exactionum ad nos vel beneficiarios nostros, quoquo modo nominentur.*“; CDB IV/1: č. 103.

416 CDB IV/1: č. 76.

417 Srov. H. MITTEIS, *Lehnrecht*, s. 148. Prakticky tak bylo možné všechny tyto osoby považovat za úředníky panovníka, bez ohledu na to, zda držely beneficium či nikoliv. Proto také mohl být např. v listině z roku 1280 vilik olomouckého komorníka uveden všeobecně mezi „hradskými beneficiáři“ (*beneficiariis castri Olomucensis*). Opět se jedná o obdobu poměrů, které zobrazuje již první z výše citovaných franckých kapitulářů. I zde je užit výraz *vassus noster* ve vztahu k osobě, jež disponuje beneficium, i té, která jej nedrží.

láře.⁴¹⁸ Spojením *regni beneficiis* listina neodkazuje na „královská léna“. Účelem nařízení nebylo, aby ke každému lennímu statku udělenému českým panovníkem náležel jako bonus kurýr kancléře. Smysl ustanovení spočíval v zajištění těsnějšího kontaktu kanceláře s beneficiáři správních center. Na první pohled se připomíná institut franckých *missorum*, významné správní hodnosti vycházející z prostředí dvorské kaple a s ní spojené kanceláře. Na základě jediného údaje nelze konstruovat jednoznačné analogie. Zvláště, když význam a rozsah činnosti karolinských *missorum* výrazně přesahoval poslání běžného poslíčka.⁴¹⁹ Přesto pasus vyšehradského privilegia dobře zapadá do obrazu úřední hierarchie skrývající se za pojmy *beneficium* – *beneficiarius*. Je navíc zjevným dokladem panovníkovy snahy posílit její kontrolu i centralizaci.

Podobnost mezi franckými a českými poměry, která souvisí s úřady, beneficii a obecně s vývojem lenního institutu, se nabízí rovněž v další rovině. Jedním z důvodů, proč novější bádání odmítá ve vztahu k franckému období hovořit o *Lehnswesen*, je celková absence lenní hierarchie. V kapitolách věnovaných saskému prostředí jsme viděli, že charakteristickým znakem lenního institutu bylo vytváření lenních řetězců na základě opakovaného propůjčování držení zboží. Ve franckých pramenech však nejsou doloženi tzv. *aftervazalové*, tedy „vazalové vazalů“, ani fenomén několikanásobné vazaloty (*Mehrfachvassalität*). Svými vazaly disponoval panovník i významní příslušníci aristokracie. Zde však doložený řetězec končil a dále nepokračoval, přičemž držitelé vrcholných úřadů nebyli jako vazalové označováni do konce karolinské epochy. Jinak řečeno, nesetkáváme se s vícestupňovou organizací vztahů, jež lennímu institutu mladšího období vlastní, a jež vytváří hierarchickou strukturu na základě propůjčování nejrůznějšího druhu statků.⁴²⁰

Identický obraz nabízejí domácí prameny. Již v svatováclavských legendách vystupují přemyslovští bojovníci, později rozlišení na *milites* prvního a druhé-

418 CDB V/2: č. 571: „[...] *in omnibus regni beneficiis, quocumque nomine censeantur, dictus cancellarius habeat suum nuncium vel druhonem ad iura cancellarie districcius ac diligencius requirenda.*“

419 Josef FLECKENSTEIN, *Die Hofkapelle der deutschen Könige 1*, Stuttgart 1959, s. 60nn.; R. DEUTINGER, *Königsherrschaft*, s. 165nn.

420 Roman DEUTINGER, *Seit wann gibt es die Mehrfachvasallität?*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 119, 2002, s. 78–105; Idem, *Königsherrschaft*, s. 86–87; Idem; *Beobachtungen zum Lebenswesen*, s. 66, 72–73.

ho řádu, v průběhu 12. století posléze i klientela velmožů a biskupů. Ve 13. století prameny zachycují klientelu krále, královny, šlechticů i církevních institucí. Nicméně tím podobně jako v pramenech franckého období řetězec končí. Pro beneficiáře není nikdy zástupně užit termín vazal. Stejně jako se nevyskytuje označení držby beneficiářů výrazem *feudum*.⁴²¹ Beneficiáři naopak v několika případech vystupují jako *officiales* či je jejich *beneficium* opsáno jako *officium*.⁴²² Rovněž statky doložené ve spojitosti s některými hodnostmi se vždy váží jmenovitě k úřadu, nikdy k osobě jeho držitele. Vzhledem k tomu, že se o těchto majetcích dozvídáme převážně na základě darování či směn krále, panovník s nimi stále disponoval.⁴²³

Kontext, který prameny spojují s pojmy *beneficium* – *beneficiarius*, skutečně až nápadně připomíná podobu francké správy. Historiografii užívaný protiklad mezi franckým beneficiem a prostým podílem na panovníkových příjmech, zmíněný v úvodu této kapitoly, však není příhodný. Rozdíl mezi oběma přístupy nespočívá v zásadních kvalitativních odlišnostech, ale spíše v bližší konkretizaci zdroje příjmu. V prvním případě počítáme s určitým majetkovým (ať už se jedná o pozemky, cla, daně a odvody atd.) zázemím každého hospodářského či správního centra, jehož výnosy byly následně (re)distribovány mezi zúčastněné. V druhém uvažujeme o „parcelaci“ tohoto majektu mezi jednotlivé hodnostáře. Nicméně ani v tomto případě nemůžeme zboží připsané k úřadům chápat jako léna.

Nejlépe je tento fakt postižitelný na absenci rozvinutějších lenních řetězců. Podřízení viliků a dalších zmiňovaných hodnostářů vystupují čistě jako nižší

421 V listině z roku 1220 sice král hovoří o *nostris nobilibus aut vasallis*, z obecného kontextu ustanovení však nelze – i vzhledem k jeho další absenci v podobných případech – činit žádné závěry, CDB II: č. 201. Již roku 1228 se setkáváme rovněž s pasáží *beneficiarios nostros a nobis infeudatos*, CDB II: č. 320. Dané spojení se ve vztahu k beneficiářům objevuje na dalších sedmi listinách, přičemž všechny od sebe tuto pasáž navzájem přebírají (srov. CDB II: č. 321; č. 375; č. 380; CDB III/1, č. 57; č. 66; CDB III/1: č. 90; č. 204.). I v tomto případě tedy užití pojmu *infeudatus* nijak nenarušuje výše zmíněné závěry. Termín v tomto případě odkazuje spíše na obecný smysl „propůjčen“ než k významu „oblíben“, srov. na příkladu slovesa *beneficiare* B. KASTEN, *Das Lehnswesen*, s. 341.

422 CDB II: č. 109; č. 227; č. 269; CDB V/1: č. 62; RBM II.: č. 1552; č. 1573; č. 1646; srov. též *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 24–25, 227–228.

423 Srov. výše pozn. 369.

personál podílející se na výkonu úřadu. Jejich delegace nevycházela z propůjčení části „léna“ nadřízených. Nebylo jim tedy co odejmout, proto platili jenom pokutu. *Beneficium* držel pouze představený hodnostář. Nicméně toto beneficium prameny zcela jednoznačně – analogicky k franckému prostředí – definují jeho „veřejnoprávním“ rozměrem, tedy vykonáváním určitého práva/oprávnění, ne přiděleným majetkem. Doložené statky se vázaly k úřadu, panovník s nimi nadále nakládal, stejně jako mohl sesazovat příslušné hodnostáře. Jak sama podoba úředního benefícia, tak rovněž personální i majetkové zásahy nutně limitovaly význam přínáležejícího zboží především na zdroj příjmů. Pokud by například zázemí přemyslovských správních center bylo organizováno formou lenního zřízení, lze předpokládat, že bychom se ve 13. století setkali alespoň v náznacích s rozvinutou lenní hierarchií. Nic z toho ale z pramenů nevyplývá.

Obdobnou výpovědní hodnotu nabízí i struktura šlechtického majetku a klientely.⁴²⁴ Když roku 1271 Hartleb z Myslibořic před vojenskou kampaní v Uhrách sepisoval závět, nehovořil o vybavení svých služebníků (*servientibus*) lény, ale koňmi, zbrojí a stříbrem (*equos vel arma aut argentum*). Dával jim současně plné právo, pokud by si nepřáli sloužit jeho ženě, odejít ke komukoliv by chtěli.⁴²⁵ Hartleb patřil k potomkům rodu znojemských purkrabí, z jejichž iniciativy i majetku došlo k založení kláštera v Oslavanech.⁴²⁶ Přesto ve své závěti popsal zabezpečení své klientely způsobem, který stále odpovídal raně středověkým poměrům.⁴²⁷ Vok z Rožmberka sice při dotaci vyšebrodského kláštera uváděl vesnice udělené v léno. Nejrozsáhlejší držba v rukou jediné vazala doložená v jeho závěti však čítala dvou „větších vesnic“ (*maiores*

424 Ke šlechtické klientele viz Marcin Rafał PAUK, „*Fama, gloria, curia ac ingens familia*”. *Služba i klientela rycerska w otoczeniu możnowładztwa czeskiego (XIII – początek XIV w.)*, in: Dom, majątek, klient, sługa. Manifestacja pozycji społecznej elit średniowiecznych i nowożytnych w przestrzeni materialnej i społecznej, Marcin Rafał Pauk – Monika Sacyńska (ed.), Warszawa 2010, s. 27–62.

425 CDB V/2: č. 632.

426 K pánům z Miroslavi a Myslibořic srov. Ladislav HOSÁK, *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*, ČSPSČ 44, 1936, s. 136.

427 Obdobné vyznění nabízí i slova autora legendy o blahoslaveném Hroznatovi z poloviny 13. století, který popisoval vztah mezi Hroznatou a jeho „družiníky“ stejně, jako činili raně středověcí autoři. Hroznatu legendista označil za „otce“ a „patrona“ jeho věrných. Srov. M. R. PAUK, „*Fama, gloria, curia ac ingens familia*”, s. 40–41, 61–62.

villas). A opět se setkáváme se zaopatřením „sirotků“, jejichž otcové žádná léna nedrželi.⁴²⁸ Obraz hlubšího strukturování šlechtického zboží nenacházíme ani v dalších případech.⁴²⁹

Daný stav neznamená, že by šlechtické rody nedisponovaly rozsáhlým mocenským zázemím, pozemkovým majetkem i příjmy, které jim umožnilo budovat honosné hrady i klášterní fundace a opírat se o početnou klientelu. Absence rozvinutější sítě vazalských vazeb nicméně vypovídá o stupni rozvoje benefičiárního zřízení a zřejmě i o množství a významu majetku, který se reálně nacházel v rukách šlechtických klientů.

Obraz správní a politické organizace přemyslovského království 13. století zachycený v pramenech nemá v převažující míře rysy shodné se soudobými poměry, které vykreslují záznamy ze saského prostředí. Výrazně se naopak blíží situaci o několik století starší. Lenní institut vystupuje v domácích poměrech spolu s emfyteutickým právem jako nový import z německého prostředí, čemuž odpovídá i terminologie pramenů, která vytváří striktní dělicí čáru mezi užíváním termínů *feudum* i *feudale* ve vztahu k uděleným statkům a *beneficium* i *beneficiarius* v souvislosti se správními úřady. Není současně patrné, že by byl systém úředních benefičií ještě po polovině 13. století překonaný a docházelo k jeho překotnému nahrazování novými formami propůjčování majetku či práv. Třinácté století nepochybně představuje období „velké změny“, budování sítě měst a hradů, horního podnikání i pronikání nových právních zvyklostí. Je nicméně otázkou, jak rychle a v jaké kvalitě se tento modernizační proces transformoval ve fungující správní strukturu a reálnou oporu královské moci. Opakující se hrozby ztráty úřadů za zneužívání a překračování pravomocí i zjevná snaha po užší centralizaci za pomoci kanceláře, doložená ještě na sklonku 60. let, svědčí spíše o životnosti a přetrvávajícím významu benefičiární správy. Tomu ostatně odpovídají také emoce, které pod-

428 CDB V/1: č. 188; č. 230; č. 335.

429 Srov. J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 52nn.; J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 405nn.; Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabišici, páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 230nn.; Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 113–116; Miloslav SOVADINA, *Páni ze Strakoníc. Vládcí Prácheňska a dobrodinci johaniitů*, Praha 2010, s. 234nn.; ke klientele šlechty rovněž Petr KLUČINA, *Organizace vojska českého státu za posledních Přemyslovců*, *Historie a vojenství* 1984/1, s. 89–90; nověji pak M. R. PAUK, „*Fama, gloria, curia ac ingens familia*“, s. 27–62.

le autorů *Zbraslavské kroniky* vzbuzovalo obsazování beneficí nejen v době Závíše z Falkenštejna, ale ještě za panování Jana Lucemburského.

„Náčelníci bojují za vítězství, družiníci za náčelníka“

Obrátíme-li pozornost k období 10.–12. století, narážíme od počátku na problém absence terminologie, o níž jsme zatím výklad opírali. Z přehledu dosa-
 vadního bádání je však patrné, že základní kostru každého výkladu sociálně-
 politické struktury přemyslovských Čech tvořily tři propojené okruhy otázek:
 vztah panovníka a předáků, podíl velmožů na moci a problematika jejich ma-
 jetkového vybavení. Můžeme se tedy pokusit o jejich zasazení do kontextu
 doposud dosažených výsledků. Zaměříme se nejprve na první dva okruhy.

Nejstarší vrstva pramenů, svatoludmílské a svatováclavské legendy, zobra-
 zuje panovníky obklopené družinou, kterou knížata vybavovala zlatem, stříb-
 rem, nejlepším šatstvem i zbraněmi.⁴³⁰ Otázkou zůstává osud rodové (kmenov-
 vé) aristokracie v průběhu 10. století. Došlo k její násilné marginalizaci, nebo
 se Přemyslovci spokojili se spoluprací a postupným připoutáním si původních
 elit prostřednictvím rostoucí moci a bohatství? Vzhledem k výpovědní hodno-
 tě dochovaných pramenů zůstávají všechna řešení, mezi nimiž literatura osci-
 luje, značně hypotetická. Můžeme si ostatně dobře představit, že se přemys-
 lovská cesta k hegemonii neodehrávala podle jednotného scénáře, ale strategie
 se měnila v závislosti na konkrétní situaci a podmínkách. Obě možnosti se tak
 spíše doplňovaly, než aby stály v jednoznačném protikladu. Mezi velmoži za-
 chycenými na stránkách Kosmovy kroniky se tak mohli nacházet potomci
 přemyslovských družiníků i elit soupeřících kdysi s Přemyslovci o vliv v rámc-
 i kmenového společenství.⁴³¹

Svatovítský děkan skrze Libušinu řeč vykreslil působivý rozsah knížecí
 moci, který posléze dovedl téměř až do tyranského rozměru nejen příběhem

430 *Život sv. Lidmily (Fuit in provincia Boemorum)*, FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873, s. 145; *Utrpení sv. Václava mučedníka (Crescente fide)*, FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873, s. 184; *Kristiánova Legenda*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978, s. 36, 57.

431 Srov. např. David KALHOUS, *Čeští velmoži 10. věku*, SPFFBU C 52, 2005, Brno 2006, s. 5–13; Josef ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě české nobility ve starším období*, ČČH 110, 2012, s. 190nn.

stavby boleslavské hradby, ale také například líčením útěku dvou významných předáků, Kojaty a Smila, kteří se měli obávat potrestání, neboť veřejně vystoupili proti záměru Vratislava II. ustanovit pražským biskupem vlastního kaplana. Na příkladu kastelána Mstiše Kosmas poukázal rovněž na knížecí právo volně nakládat se svěřenými úřady.⁴³² Zároveň však kronikář nabídl naprostý protipól těchto příběhů, který nejlépe reprezentuje designační řeč knížete Jaromíra k nastupujícímu Břetislavovi I. Strýc měl synovci připomenout, aby předáky ctil jako otce, miloval jako bratry, bral je za rádce a svěřoval jim hrady i lid ke správě.⁴³³

Ambivalentní výpověď Kosmova textu k rozsahu a limitům knížecí moci není náhodná. Dvojakého vztahu mezi vůdci a jejich následovníky si byli vědomi již antičtí autoři. Římský historik Tacitus výstižně poznamenal, že: „*Náčelníci bojují za vítězství, družiníci za náčelníka*“.⁴³⁴ Smysl Tacitových slov vynikne na příkladu legendy o Borisovi a Glebovi sepsané v 11. století. Boris odmítl radu svých družiníků, aby se násilím zmocnil otcova stolce, družina od něj odešla a kníže byl brzy nato zavražděn.⁴³⁵ V Nestorově *Povesti vremennych let* si družiníci stěžují nejen na nedostatečné vybavení zbraněmi a oděvem, ale dokonce požadují, aby jedli ze stříbrných lžic namísto dřevěných. Kníže Vladimír nechal stříbrné lžice okamžitě vyrobit, neboť si byl prý vědom, že je to

432 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/5, s. 14; I/19, s. 38–40; II/19, s. 111; II/24, s. 117.

433 „[...] *hos diligas ut fratres et in omnibus negociis tibi consiliarios habeas. His urbes et populum ad regendum committas, per hos enim Boemie regnum stat et stetit atque stabit in sempiternum*.“, Ibidem, I/42, s. 79. Kosmovy záznamy vyjadřující jak absolutistický rozměr knížecí moci, tak prokazující podíl předáků na spolurozhodování i správě země rozebral Martin WIHODA, *Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Praha 2007, s. 11–29; podrobněji Idem, *První česká království*, Praha 2015, s. 55–75; v širších evropských souvislostech také Vratislav VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Praha 2007, s. 141–188.

434 „*Principes pro victoria pugnant, comites pro principē*“, *Germania sive de origine et situ Germanorum*, Manfred Fuhrmann (ed.), Stuttgart 1972, cap. XIV.

435 *Výprávění o svatých mučednických Borisi a Glebovi a o jejich utrpení i jejich pochvala*, in: Staroslověnské legendy českého původu, Marie Bláhová – Václav Konzal (edd.), Praha 1976, s. 366nn.

právě družina, díky níž nashromáždí poklady stejně jako jeho předci.⁴³⁶ Přes anekdotický nádech poslední historicky se výpovědní hodnota uvedených příběhů neliší. Symbióza vůdců a družiníků se zakládala na vzájemné závislosti. Chování Borisových i Vladimírových věrných podmiňovala ochota knížete zajistit lepší postavení pro sebe i své následovníky. „Boj za vítězství“, o němž měli usilovat Tacitovi *principes*, není nutné chápat pouze jako dosažení konkrétního cíle a zisku na válečném poli. Jednalo se obecně o naplňování očekávání věrných, kteří jej opláceli loajalitou a podporou. V tomto ohledu nebyl rozdíl mezi raně středověkou družinou očekávající zbraně, šaty i cennosti a vrcholně středověkou aristokracií nárokuje si úřady, statky a podíl na rozhodování.

Identický způsob myšlení zachytil Kosmas v příběhu o družině knížete Břetislava (II.), která odmítla jeho jednání s otcem Vratislavem a rozhodla se pro odchod do Uher. Břetislav své věrné raději následoval, neboť „*vůdce bez bojovníků nezaslubuje ani jména vůdce*“.⁴³⁷ O něco mladší *Kanovník vyšehradský* popsal vztah panovníka a předáků v údajném proslavu Soběslava I. před shromážděním „vznešených i prostých mužů“ na Vyšehradě, kde se odehrál soud nad strůjci nevydařeného atentátu na panovníka. Soběslav se měl na předáky obrátit oslovením: „*Předáci čeští a štíte země české*“. V projevu následně hájil své oprávněné nástupnictví, které si nezajistil válkou nebo jiným násilím, ale volbou bratra a velmožů, tedy podle práva. Kníže současně dbal o prospěch země i o čest (*honor*) předáků. Přesto právě ti, které nejvíce obdařil svou milostí, ctil je a poskytoval jim místo po svém boku, zosnovali spiknutí a pokusili se Soběslava připravit o život.⁴³⁸ Není jisté, zda se jedná o autentický

436 Srov. Jerome BLUM, *The Beginnings of Large-Scale Private Landownership in Russia*, Speculum 28/4, 1953, s. 787.

437 „[...] *dux sine militibus nec nomen ducis habet*“, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II/48, s. 155. Stejný smysl nabízí známý výrok předáka Budivoje. Ten měl ke knížeti Svatoplukovi, který se marně snažil dobýt Pražský hrad, pronést: „*Ještě jsme nebojovali do krve, ještě jsme neučinili ze svých hlav most, po kterém se přichází na knížecí stolec, avšak jistě jej též učiníme, jestliže nás osud donutí učiniti jej*“, ibidem, III/19, s. 183. A identicky vyznívá i mladší Jarlochova poznámka k roku 1196, kdy přívrženci Přemysla Otakara I. vytáhli ku Praze, odhodláni „*buď zemřít, nebo získat sobě chléb a svému pánu knížectví*“, *Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 514.

438 „*O Bohemienses proceres et scutum Bohemicae terrae! Non laudo neque extollo me, sed veritatem dico, quando fui profugus, Dei gratia ubique felix fui, et habui de hiis sufficienter*

záznam nebo o stylizaci kronikáře. V každém případě však v projevu zaznívá jednoznačná obhajoba legitimacy vládnoucího panovníka. Legitimity, která se zakládala na třech rovnocenných předpokladech – volbě, prospěchu země a cti/prospěchu velmožů.

Jakým způsobem velmoži zmiňovanou *honorem* nazírali, osvětluje další líčení soudního jednání. Jeden z dopadených spiklenců, Miroslav, se přiznal, že byl k účasti přemluven kaplanem Božíkem. Božík mu připomněl, že nikdo nebýval v zemi slavnější a moudřejší než Miroslavův otec. Sám Miroslav však prý byl mezi předáky pokládán za „nejmenšího“ a jeho bratr navíc nevinně trpěl v žaláři. Změnu mělo přinést zabití stávajícího a dosazení nového knížete, od kterého by Miroslav i další mohli mít vše, co se jim zalíbí. Tímto knížetem se měl stát Soběslavův synovec Břetislav. Jako odměnu za spáchání vraždy mohl Miroslav od nového panovníka žádat Žatec, Litoměřice, komoru, stůl nebo stáj. Šlo tedy o nabídku jednoho z nejvýznamnějších kastelánských či dvorských úřadů. Z kontextu přitom jednoznačně vyplývá, že získkem úřadu by Miroslav dosáhl postavení srovnatelného s pozicí jeho otce.⁴³⁹

quae mihi necessaria fuerunt; nunc autem flens dico, vivente fratre meo et duce Wladizlao, neque scuto neque alia vi istum ducatum et honorem percepi, sed Dei misericordia et electione fratrisque mei adhuc viventis vestrique omnium sum adeptus, hacque ratione et iustitia me iuste et rationabiliter arbitror possedisse. Quidam vero ex huius provincia nobiliores instinctu Sathanae commoti, me, proh dolor! perimere voluerunt, veluti quondam illorum antecessores fratrem meum Bracizlaum ducem prudentissimum occiderunt, Suatopluk quoque sine causa perimerunt. Me vero, qui ad utilitatem patriae pariterque ad vestrum honorem enisus sum, nescio ob quam causam me perdere voluerunt, sed Dei gratia auxiliante perficere non valuerunt. Nonne videtis, quanta durtia quantaque impietas cordis eorum fuit? Quibus etenim uberiora dona meae gratiae impertiebar, et quos prae aliis cariori affectu venerabar, atque lateri meo decenter assidere faciebam, horum maligna voluntas mihi exitium molita est.“, Kanovník vyšehradský, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 209–210. K událostem srov. Josef ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin)*, in: Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám F. Šmahela I., Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová (edd.), Praha 1994, s. 47–68; Andrzej PLESCZYŃSKI, *Sobiesław I – rex Ninivitarum. Książę czeski w walce z ordynariuszem prskim Meinhardem, biskupem Rzeszy*, in: Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi, Jerzy Pysiak – Aneta Pieniądz – Marcin Rafał Pauk (edd.), Warszawa – Kraków 2002, s. 125–138.

439 „Nonne, charissime fili, patre tuo in hac provincia nullus nobilior nullusque sapientior

Pozadí událostí z přelomu 20. a 30. let se připomíná o desetiletí později. K roku 1142 *Kanovník vyšehradský* uvádí, že „lepší a urozenější“ (*melior nobiliorque*) část Čechů přešla na Moravu ke Konrádovi II. Znojemskému, s jehož pomocí se pokusila svrhnout knížete Vladislava II. Panovníkovi naopak zůstala věrná „nižší a mladší“ (*inferior vero et iunior*) část. O něco sdílnější Vincencius hovoří o „starších a urozenějších“ (*senioribus et nobilioribus*), od nichž mělo pocházet právo, vzešlo od nich ale bezpráví. Urození, kteří drželi „lepší benefícia“ (*meliora beneficia*) si prý přáli, aby se vše řídilo podle jejich vůle. Byli ale nespokojení, neboť kníže Vladislav II. spoléhal pouze na radu svých věrných. Proto konali tajné schůzky a nakonec odešli na Moravu, kde si zvolili novým knížetem Konráda II. Znojemského.⁴⁴⁰ Přes úspěšnou obhajobu trůnu to nebylo naposledy, co se Vladislav musel vyrovnávat s nevolí „starších urozených“. Když se roku 1158 po korunovaci v Řezně vrátil do Prahy, nechal svolat shromáždění, na kterém oznámil nejen získání královské hodnosti, ale také úmysl táhnout na Milán. Ačkoliv jednání o Vladislavově korunovaci a vojenské pomoci probíhala již od roku 1156, zůstávala v tajnosti. Nyní vyvolala mezi *nobilibus de senioribus Boemie* rozhořčení. Podle jejich názoru nemělo být takové rozhodnutí učiněno bez porady s nimi. Zloba se obrátila především proti biskupovi Danielovi, který byl předáky pokládán za strůjce celé dohody. Král ovšem ujednání prezentoval jako záležitost mezi ním a císařem. Tažení

fuit? tu autem inter alios huius terrae primates pro minimo haberis, insuper et germanum tuum tamdiu in vinculis pro nihilo multa mala perferre pateris. Ergo melius est, ut hoc duce superbissimo perempto, talem inthronizemus, a quo sine dubio cuncta quae nobis placuerint habere poterimus. [...] Si vitam ducis perdideris, inter ista quinque, scilicet Satec, Lutomerici et inter cameram et mensam et agazoniam, quodcunque elegeris, me promittente duceque Bracizlao donante, sine dubio cum honore possidebis.“, *Kanovník vyšehradský*, s. 210–211.

440 „[...] *melior nobiliorque pars ad Conradum ducem Moraviae perrexit, inferior vero et iunior cum Wladizlao remansit.“*, *Kanovník vyšehradský*, s. 234; „*Anno dominice incarnationis 1142. a senioribus et nobilioribus Boemie plurimis, a quibus equitas oriri debuit, egressa est iniquitas. Cum etenim dux Waladizlaus secundum potestatem a Deo sibi collatam, licet etate adhuc sit iuvenis, moribus tamen et sensibus, qui cani sunt hominis, valde maturus, in terra hac meliora beneficia obtinentes, cuncta secundum voluntatem eorum disponere voverunt;“*, *Letopis Vincencia*, s. 410. K událostem V. NOVOTNÝ, *České dějiny II/2*, s. 765–780; J. ŽEM-LIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 230–231.

vyhlásil za dobrovolné a účastníkům slíbil hradit náklady. Obdobná situace se opakovala o několik let později, když se Vladislav chystal zasáhnout v Uhrách ve prospěch nezletilého krále Štěpána III.⁴⁴¹

Kosmas ani mladší prameny se neliší v názoru, že „hrady a lid“ do správy propůjčuje i odejímá panovník. Proto bylo tak důležité mít na trůnu „svého“ knížete, jak nastínil kaplan Božík a jak ostatně vyplývá i z Jarlochova dramatického prohlášení vloženého do úst příznivců Přemysla Otakara I., kteří byli odhodláni „*bud' zemřít, nebo získat sobě chléb a svému pánu knížectví*“.⁴⁴² Náležit mezi urozené bylo dědičnou záležitostí.⁴⁴³ Tato dědičnost však současně nezabezpečovala odpovídající prestiž a vliv. Miroslav sice patřil mezi *primates*, zatímco jeho otec byl jeden z nejvznešenějších, Miroslav sám platil za „*nejmenšího*“ z předáků. *Kanovník vyšehradský* znal jedinou možnost, jak se mohl Miroslav přiblížit otcovu postavení. Cestu mezi „lepší a urozenější“ měl zajistit jeden z pěti významných knížecích úřadů. V obecné rovině tento poměr charakterizoval Vincencius, který zmínku o „starších a urozenějších“ dále v textu opsal odkazem na ty, kteří drželi „lepší beneficia“. Jednoznačně však hovořil o stejné skupině osob.⁴⁴⁴ Držitelé „lepšíh beneficíí“ uplatňovali výrazný nárok na podíl na moci. Právě v této skupině urozených nacházeli panovníci sebevědomé oponenty, kteří se nejen cítili povoláni k radě a účasti na rozhodování, ale měli především rozhodující vliv na volbu nového knížete.⁴⁴⁵

441 Srov. *Letopis Vincencia*, s. 424, 427–428, 455.

442 *Letopis Jarlocha*, s. 514.

443 M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 27; Tomáš VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj a její blízcí*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, CMP 9, Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Praha 2007, s. 62.

444 Výstižně charakterizovala postavení „starších a urozenějších“ L. WOLVERTON, *Hastening toward Prague*, s. 50: „*To be „elder“ probably did not indicate any specific or even advanced age, but instead a combination of maturity, prowess, wealth and wisdom, respect, and experience that set them apart. Distinctions between iuniores and seniores primarily differentiate those eager to make their name, increase their wealth, and occupy positions of prominence, and men who had already done so.*“

445 Srov. M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 18nn.; Idem, *Macht und Struktur der Herrschaft im Herzogtum Böhmen. Grundlagen, Legitimierung und zeitgenössische Vorstellungen*, in: *Macht und Spiegel der Macht. Herrschaft in Europa im 12. und 13. Jahrhundert von dem Hintergrund der Chronistik*, Norbert Kersken – Grisca Vercamer (ed.), Wiesbaden 2013, s. 341–358; Idem, *První česká království*, s. 57nn.; Marie BLÁHOVÁ, *Macht*

Význam pozemkového vlastnictví

Problematika soukromého nemovitého vlastnictví náleží zřejmě k nejvíce diskutovaným v celém výkladu raně a vrcholně středověkého přemyslovského „státu“. Úskalí s ní spojená nejlépe ukazuje spor o kostel bílinského kastelána Mstiše. Kosmas v rámci tohoto příběhu neuvádí nic jiného, než že Mstiš uznával právo panovníka volně disponovat hradem (kastelánskou hodností), ne však již tím, co náleželo ke kostelu, jenž Mstiš postavil v podhradí. Nevíme, zda se jednalo o honosnou kamennou svatyni vybavenou rozsáhlým majetkem, nebo prostý dřevěný kostelík (kapli) se skrovným zaopatřením. O Mstišovi ani kostelu prameny více neprozrazují. V takovém případě můžeme těžko uvažovat o Mstišově snaze privatizovat dříve knížecí majek pomocí donace církevní instituci. A to i přesto, že podobné snahy nelze v jiných případech zpochybnit. Na druhou stranu ani formulaci o „svém“ kostelu a k němu příslušejícímu majetku nemůžeme přeceňovat. Na příkladu kounických nápravníků jsme viděli, že pokusy přivlastnit si různými způsoby propůjčené statky nebyly domácím prostředí rozhodně cizí. Rovněž známý případ rokycanského újezdu naznačuje, že struktura vlastnických vztahů nebyla ani pro současníky přehledná. Podle listiny z roku 1177 si biskup Fridrich vysloužil od knížete Soběslava újezd v blízkosti Rokycan. Vzápětí ovšem vystoupil jistý *miles* Přibyslav, jenž tvrdil, že újezd náleží jemu. Podle listiny se kauza několikrát řešila před knížetem a předáky, k rozhodnutí ale nikdy nedošlo. Přibyslav se nakonec „veden láskou k Bohu“ újezdu vzdal, za což od biskupství dostal vesnici.⁴⁴⁶ Příběh kastelána Mstiše tak sice může sloužit jako jeden z příkladů

und Machtausübung im Licht der böhmischen Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts, in: ibidem, s. 359–381; V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 153nn; Josef ŽEMLIČKA, „*Omnes Bohemi*“: *Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě*, MHB 3, 1993, s. 111–133.

446 CDB I: č. 280. Nejednalo se přitom o výjimečné „nepořádky“ doby knížecí. Takřka identický případ se odehrál roku 1290. Křížovníci s červenou hvězdou se obrátili na krále Václava II. s prosbou, aby jim udělil patronát kostela v Kynšperku. Podle jejich tvrzení náleželo patronátní právo panovníkovi. Václav uvěřil, že může s patronátem volně nakládat (*jus patronatus ejusdem ecclesiae, quod nobis tunc secundum assertionem eorundem fratrum competere credebamus*), a jejich prosbě vyhověl. Propůjčení však narazilo na protest valdsaského opata Dětricha, jenž za pomoci tří svědků dokazoval, že patronátní právo se

sebevědomí českých předáků, k diskusi o majetkové skladbě přemyslovského regna mnoho nepřináší.⁴⁴⁷

Odhlédneme-li od mnohdy zbytečně vyhoceného způsobu diskuse, pak se obraz vývoje majetkového zázemí urozených prezentovaný literaturou v mnoha ohledech překrývá. Ani dnes často kritizovaný Dušan Třeštík, který v jednom ze svých článků užil příměr přemyslovského panství k velké knížecí vesnici, nepopíral existenci soukromého pozemkového majetku pocházejícího snad již z „předstátního“ období.⁴⁴⁸ S doklady pozemkového vlastnictví urozených se setkáváme od 11. století. Od počátku následujícího věku počet příkladů nabývá, což platí zejména pro druhou polovinu 12. století. Původ těchto majetků mohl být různorodý. To však nemění nic na rostoucím rozsahu i významu patrimonii, která se z původně roztržštěných drobných enkláv začala v nově kolonizovaných oblastech seskupovat do uzavřenějších celků. Druhou stranu mince představuje reálná hodnota majetku. V závěti Hroznaty Tepelského z roku 1197 se hovoří o vyplacení *milites*, kteří drželi Hroznatova pre-

již šedesát a více let nacházelo v rukách kláštera. Václav na základě svědectví seznal, že opatův protest je oprávněný, a potvrdil patronátní právo Valdsasům. Originál listiny je uložen v StA Amberg, Kloster Waldsassen Urkunden 115, citováno podle apographu in *Acta Waldsassensia*, č. 775, s. 442–443, kde se nacházejí rovněž svědectví faráře Fridricha z Kynšperku, děkana Siegfrieda ze Sokolova a Wolfharda z Kynšperku k téže věci, ibidem, č. 776–778, s. 443–444. Srov. D. HAVEL, *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomataře I.*, č. 464, 470, 508.

447 Obdobně již Tomáš VELÍMSKÝ, *K problematice pozemkové držby českých velmožů a družiníků v období 11. – 12. století*, SMB 1/2, 2009, s. 177–180, kde se v pozn. 7 nachází rovněž krátké shrnutí dosavadních názorů; Idem, *Vzestupy a pády bílinských hradských správců*, in: *Středověká Evropa v pohybu*. K počtě Jana Klápště, Ivana Boháčová – Petr Sommer (ed.), Praha 2014, s. 325 – 363, zejm. 337–347. Velímský rovněž upozorňuje na vesnice, které mohou být spjaty se jménem bílinského kastelána. Ani tyto nové poznatky nicméně spor o kostel neposouvají k žádnému z obou zmiňovaných výkladů. „Privatizační“ cestou interpretace Kosmovy historiky se vydává např. Petr SOMMER, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007; J. ŽEMLIČKA, *K pozemkové výstavbě*, s. 204–205; zcela opačný směr volí L. JAN, *K počátkům české šlechty*, s. 45–46; Idem, *Skrytý půvab*, s. 892–894; M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní*, s. 22.

448 Srov. výše pozn. 306; a dále B. KRZEMIENSKA – D. TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy*, s. 117; D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *O modelech*, s. 146–147. Příměr k „velké knížecí vesnici“ užil Dušan TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1, 1979, s. 132 a 142.

dia, tepelským opatem. Za popluží měl *miles* dostat dvě hřivny stříbra, za vesnici pět. Nevelký rozdíl v obou sumách vzbuzuje otázku po podobě takové vesnice. Shodně jako v saských pramenech se tak setkáváme s problémem kvalitativního ocenění statků, které zřejmě mohlo být i u identicky nazývaných titulů značně různorodé.⁴⁴⁹

Rozsah majetku nepochybně ovlivňoval mocenské postavení, prestiž i možnosti reprezentace. Jistě ne náhodou vystupuje na sklonku 12. století v Jarlochově kronice stolník (*dapifer*) Jiřího z Milevska. Tedy jedna z dvorských hodností, s nimiž se velmož pravidelně setkával u panovnického dvora. Její výskyt v Jiříkových službách nepochybně vyjadřoval prestiž a moc zakladatele milevského kláštera.⁴⁵⁰ Důležitou otázkou nicméně zůstává, jaký význam lze přisuzovat soukromému pozemkovému vlastnictví v porovnání s dalšími druhy držby?

Vrátíme-li se zpět k příběhu předáka Miroslava, hraje rozhodující úlohu v návratu na výsluní zisk knížecího úřadu. Je tak možné uvažovat, že základní (sebe)definující znak elitní vrstvy představovala držba svobodného, zejména pozemkového vlastnictví, z něhož vycházela další oprávnění?⁴⁵¹ Proč tedy Miroslav nežádal jinou formu odměny? Lze namítnout, že si *Kanovník vysehradský* celý příběh vymyslel. Kronikář se však nutně pohyboval v rámci dobových myšlenkových schémat. Snažil se současníkům přiblížit pohnutky k takovému skutku, jakým byla vražda vládnoucího knížete. Božík i další údajní spiklenci pobízeli Miroslava k činu odkazem na jeho nízkou sociální prestiž a možnosti jejího povznesení. Pokud by v nazírání současníků hrálo množství alodiálního pozemkového majetku primární úlohu v sociální stratifikaci, proč Miroslava motivovali odměnou zahrnující pouze úřady? Právě s ohledem na kontext

449 Zmiňované listiny CDB I: č. 357; CDB V/1: č. 335. K vývoji pozemkové držby srov. L. JAN, *Václav II.*, s. 213–214; Idem, *Skrytý půvab*, s. 891–892; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 52–87; Idem, *Die Frühzeit des böhmischen Adels aus der Sicht eines Archäologen*, *Historia archaeologica* 70, 2009, s. 540nn.; T. VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj*, (passim); Idem, *K problematice*, (passim); L. WOLVERTON, *Hastening toward Prague*, s. 64–78; J. ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě*, (passim).

450 *Letopis Jarlocha*, s. 507; k panovnickému dvoru této doby srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – J. ZELENKA, *Curia ducis, curia regis*, s. 38nn.

451 Srov. L. JAN, *Václav II.*, s. 213–214; Idem, *Hereditas, výsluha, kastelanie*, s. 50; Idem, *Budování monarchie*, s. 136; R. ANTONÍN, *České země za posledních Přemyslovců*, s. 100–102.

udalostí by se jistě lépe hodila nabídka movitých i nemovitých statků než úřadu a tedy knížecí „služby“. *Kanovník* však Miroslavův společenský vzestup spojil s přijetím kastelánie či dvorské hodnosti.

Zámožnost jistě představovala důležitý rozpoznávací znak *primatum*. Bohatství mohlo pocházet z řady různých zdrojů, od pozemkového majetku k movitým příjmům a předmětům, včetně rodových pokladů. Neméně významnou roli však hrálo charisma význačného předka bez ohledu na reálný rozsah a skladbu potomkova zboží. Kosmas vypráví historku o služebníkoví Hovorovi, jenž zachránil život svého pána knížete Jaromíra. Za tento čin nechal kníže jeho jméno vyvolávat po tržištích a Hovora i jeho potomci měli být navěky počítáni mezi urozené a svobodné (*inter nobiles et ingenuos*). Navíc dostali hodnost lovčího náležející ke dvorci ve Zbečně, kterou podle kronikáře drželi ještě v jeho době. Urozenost Hovorových potomků nevycházela z množství či povahy majetku, ale memorie, paměti na záslužný čin předka.⁴⁵² I v takovém kontextu se dá pohlížet na Miroslavův životní příběh.

V této souvislosti stojí za povšimnutí chování domácích velmožů a saských urozených v konfliktních situacích. Již údajný proslav Oty z Northeimu zdůraznil význam hradů jako mocenských center. Viděli jsme, že i v mladších pramenech saské proveniencie byly otevřené spory zobrazeny v podstatě stereotypně – bráněním/dobýváním opěrných bodů (měst i hradů). Konflikty přitom nejsou pouze projevem emocí a afektů, ale odhalují sociální pozadí i možnosti zúčastněných, mechanismy, které mají k dispozici a jež využívají v závislosti na jejich účinnosti. Jinak řečeno, konflikt odráží „pravidla hry“ (*Spielregeln*) politického systému a fungování jeho ústrojí.⁴⁵³ Důvody i průběh

452 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I/34, 62–63: „*Nam voce preconica indicitur ubique per fora, ut quam ipse Douora tam eius proles postera sit inter nobiles et ingenuos in eternum et ultra. Insuper dant ei et dignitatem venatoriam, que pertinet ad curtem Stbecnam, quam ex tunc et usque modo per generationes eius possident nepotes.*“

453 Thorsten BONACKER – Peter IMBUSCH, *Zentrale Begriffe der Friedens- und Konfliktforschung: Konflikt, Gewalt, Krieg, Frieden*, in: *Friedens- und Konfliktforschung. Eine Einführung*, Thorsten Bonacker – Ralf Zoll (ed.), Wiesbaden 2005³, s. 69–144, zde zejména s. 70–80; Peter IMBUSCH, *Sozialwissenschaftliche Konflikttheorien – ein Überblick*, in: *ibidem*, s. 145–180. Přehledný rozbor vývoje sociologických teorií konfliktu podává *Sozialwissenschaftliche Konflikttheorien. Eine Einführung*, Thorsten Bonacker (ed.), Opladen 2005. S ohledem na využití „teorií konfliktu“ v historiografii srov. zejména úvodní studii

konfliktů v řadách saské aristokracie, které jsme měli možnost sledovat, vždy nějakým způsobem reflektovaly základy jejich moci a postavení – rodovou držbu poskládanou z alodiálních i lenních statků. Ať už se jednalo o nespokojenost, ohrožení či naopak expanzi, saští urození se vždy obraceli ke svým statkům a právům, využívali mechanismy, které s nimi byly spjaty – především vazalské svazky.

Neméně stereotypní průběh měly střety mezi přemyslovskými panovníky a velmoži doložené v průběhu 12. století. Domácí urození se za všech okolností upínali ke zvolení nového knížete. Přestože dokázali mobilizovat zástupy věrných a mohli se opírat o pevná sídla v podobě kastelánských hradů, rozhodujícím nástrojem byl abstraktní institut volby. Opět se tím dostáváme k podobě beneficiárního zřízení a jeho významu. Pokud bychom předpokládali, že hradska beneficia byla organizována obdobou lenního institutu, dalo by se očekávat, že se kastelánie postupem doby promění v mocenská centra, jejichž držitelé se budou spoléhat na hierarchii vazalů. Správci významných středisek jako Litoměřice a Žatec by v takovém případě ovládali značnou část nejurodnějších oblastí Čech. Proč ale v takovém případě držitelé „lepšíh beneficíí“ nikdy nevystoupili proti panovníkovi samostatně? Namísto toho stále sledujeme stejný scénář. Nespokojení předáci se nejprve uchýlili k volbě, kterou případně následoval ozbrojený střet na čele se zvoleným pretendentem. Kromě moravských údělů, ovládaných vedlejšími přemyslovskými liniemi, se v Čechách nikdy nebojovalo o jiný hrad než o Prahu. Žádný z přemyslovských knížat nemusel dobývat správní centra nacházející se v rukou vzbouřených velmožů.⁴⁵⁴

Jednoznačný význam volby musel mít vliv na využívání dalších politických nástrojů. Proto nechal *Kanovník vyšehradský* zaznít nabídku některého z významných úřadů a ne třeba pozemkového vlastnictví. Byli to právě držitelé

Warren C. BROWN – Piotr GÓRECKI, *What Conflict Means: The Making of Medieval Conflict Studies in the United States 1970–2000*, in: *Conflict in medieval Europe: changing perspectives on society and culture*, Warren C. Brown – Piotr Górecki (ed.), Aldershot – Hampshire u.a. 2003, s. 1–35.

454 Srov. L. WOLVERTON, *Hastening toward Prague*, s. 107–109; podrobný přehled politických dějin této doby nabízí V. NOVOTNÝ, *České dějiny II/2*, zejm. s. 354nn.; přehledně rovněž J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 121nn. Boje o Prahu shrnuje z jiného úhlu pohledu Pavel CHOC, *Boje o Prahu za feudalismu*, Praha 1957, zejm. s. 129nn.

lepších beneficií, které prameny považují za hybatele volby. Nikdy se s podobným pokusem nesetkáváme u „mladších a nižších“. Přesto zrovna na této skupině můžeme přiblížit význam lepších beneficií. Podle *Kanovníka vyšehradského* a Vincencia zanechal odboj z roku 1142 výraznou stopu v řadách urozených. Kronikáři uvádí množství padlých mezi přívrženci panovníka, zároveň však prý zahynula většina z podněcovatelů vzpoury.⁴⁵⁵ Vladislavovi se tak nabízela možnost obsadit uprázdněné funkce svými věrnými.⁴⁵⁶ O šestnáct let později se však *nobiles de senioribus Boemie* vzepřeli královské korunovaci i milánskému tažení. A po Vladislavově abdikaci na počátku sedmdesátých let předáci dosáhli sesazení jeho syna Bedřicha a nastolení Soběslava II.⁴⁵⁷ Je přitom pravděpodobné, že se mezi urozenými z let 1158 i 1172 nacházeli někteří z Vladislavových věrných z dob vzpoury. „Lepší beneficia“ však z původně „nižších a mladších“ nejen udělala „lepší a urozenější“, ale změnila také jejich vztah s Vladislavem. Stejně jako jejich předchůdci očekávali, že je panovník bude zvat k radě a konzultovat důležitá rozhodnutí. Zejména se však nehodlali nechat připravit o právo volby nového knížete.⁴⁵⁸

Nic z řečeného neznamená, že by domácí velmoži byli prostými „byrokraty“ závislými na přemyslovských vládcích, ani této vrstvě neupírá bohatství, pozemkovou držbu, moc či privilegované postavení zakládající se na její urozenosti. „Pravidla hry“ mezi předáky a přemyslovskými panovníky se však od soudobé situace zobrazené v říšských pramenech výrazně lišila a obdobně od-

455 *Kanovník vyšehradský*, s. 235; *Letopis Vincencia*, s. 410–412.

456 *Letopis Vincencia*, s. 413–414. Vincencius uvádí, že Vladislav své *milites* odměnil *plurimis beneficiis* a dále hovoří o udělení Vyšehradu jistému Velislavovi, jenž měl být knížeti oddán již od mládí.

457 K událostem počátku 70. let srov. Jan ZELENKA, *Kosmas, Mnich sázavský, Jarloch a 70. léta 12. století*, in: Michal Mašek – Petr Sommer – Josef Žemlička a kolektiv, Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu, Praha 2009, s. 57–59; s odlišným vnímáním role císaře Fridricha Josef ŽEMLIČKA, *Křížovatký Vladislava II. Co mohl či nemohl druhý český král*, in: *ibidem*, s. 22.

458 V podstatě identické schéma můžeme sledovat na příkladu předáka Načerata. Roku 1126 Načerata patřil mezi věrné Soběslava I., jehož jménem dokonce vyjednával s králem Lotharem III. O čtrnáct let později však *Kanovník vyšehradský* označil Načerata za muže, který vahou svého hlasu přesvědčil předáky, aby knížetem nezvolili Soběslavova syna, nýbrž jeho synovce Vladislava. *Mnich sázavský*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 255; *Kanovník vyšehradský*, s. 231–232.

lišná se jeví také politická struktura, na níž se zakládala. Prameny „doby knížecí“ nespojují s politickou mocí či sociálním postavením soukromou, či jinou formu držby půdy.⁴⁵⁹ Záznamy svorně připisují rozhodující roli „lepším beneficiím“ a jejich spojitosti s knížecí volbou. Právě význam volby zřejmě vysvětluje, proč se ještě ve 13. století setkáváme s beneficiární organizací, jejíž obraz upomíná na francké poměry. Na jednu stranu představovala volba rozhodující nástroj politického boje. Na stranu druhou právě její váha patrně potlačovala rozvoj dalších mocenských mechanismů. Význam kastelánství v Litoměřicích a Žatci či hodnosti komorníka, stolníka a maršálka nabízených Miroslavovi nespočíval v zisku (quasi)lén. Příjmy z úřadu, ať již jakéhokoliv charakteru, přinášely bohatství, jež mohlo být využito k různorodým účelům – vybavení vlastní družiny, nákup majetku, dotace církevních institucí atd. Primární význam ale spočíval v nároku na odpovídající podíl na moci a sociální prestiži.

Statuta Konráda Oty

S otázkou beneficiárního zřízení i pozemkového vlastnictví šlechty souvisí známý první článek tzv. *Statut Konráda Oty*. Text, prvně doložený v potvrzení jednotlivých článků pro Znojemsko a Bítovsko z roku 1222, stanovuje, ať všechny *hereditates*, které nižší i vyšší urození v době knížete Konráda a až doposud bez námitek oprávněně drželi, drží pokojně i nadále.⁴⁶⁰

Klíčový sporný bod záznamu představuje termín *hereditas*, jenž může odkazovat na dědičné (patrimoniální) vlastnictví, stejně jako na další druhy závislé, propůjčené držby či na majetek obecně. Heterogenní náplň termínu předurčuje dva základní směry interpretace, k nimž bádání dospívá. První vychází z obecného významu pojmu a považuje zmiňovaný článek v podstatě za legitimizaci a potvrzení dědičnosti dosavadní držby bez ohledu na její původ.

459 Na což upozornil již Stanislaw RUSSOCKI, *Z badań nad czeskim systemem beneficjalnym*, *Czasopismo prawno-historyczne* 27, 1971, s. 36; obdobně David KALHOUS, *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia*, Leiden – Boston 2012, s. 119, 134–135, 137–140.

460 CDB II: č. 234: „*Omnes hereditates, quas viri nobiles tam minores, quam maiores tempore ducis Conradi sine querela iuste et pacifice huc usque possederunt, in bona tranquillitate pacis amodo possideant.*“

Druhý se kloní k jasné definovanému smyslu výrazu, jenž jednoznačně označoval kvalitu svobodného vlastnictví majetku. Text by tedy pouze potvrzoval držbu nesporných patrimoniálních statků.⁴⁶¹

Problematický je však samotný celkový kontext dochování *Statut*,⁴⁶² jejichž nejstarší opis pochází až z roku 1222. Text listiny připomíná, že se nejedná pouze o Konrádova *iura*, nýbrž také o „zákony“ dalších předchůdců a Přemysla samotného. Privilegium z roku 1222 potvrzovalo *Statuta* pro Znojensko a Bítovsko. Dva další dochované mladší exempláře z let 1229 a 1237 plnily tuto funkci pro Brněnsko a Břeclavsko. Spíše automaticky se v literatuře předpokládá existence původní předlohy *Statut*. Zda se však jednalo o předlohu v podobě originálního zápisu z Konrádovy doby nebo až mladší Přemyslovu listinu, či zda vůbec bylo první ustanovení v nějaké podobě součástí původních *Statut*, nevíme.⁴⁶³ Přitom právě v případě prvního článku jde o důležité detaily. Obratem „až doposud“ (*huc usque*) odkazuje zápis k době sepsání textu. Pokud by například Přemysl potvrzoval *Statuta* u příležitosti svého definitivního zisku trůnu roku 1197, mohl být první článek pouze aktuální reakcí na dobovou situaci. Období od konce Konrádovy vlády do Přemyslova nástupu charakterizovalo opětovné střídání panujících, intriky i boje jednotlivých претенdentů a zástupů jejich věrných.⁴⁶⁴ Přemysl usiloval o zklidnění poměrů a vypořádání majetkových otázek k němu nepochybně přispívalo. Odkaz na poměry panující v době Konráda Oty by překlenul několik let trvající chaotické období a vytvořil určitý *status quo*, o němž se bylo možné opřít v případě možných sporů. Viděli jsme, že prameny běžně pracují s termínem *hereditas* jako s obecným označením majetku předávaného z generace na generaci. V takovém případě první článek vůbec nemusí vypovídat o dědičnosti. Hovoří pouze o statcích, které byly v oprávněném držení za časů Konráda Oty i v době sepsání článku a tudíž mohou být drženy i nadále. Teoreticky se zde připomíná

461 K prvnímu možnému výkladu srov. J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 69nn.; druhou interpretační možnost hájí L. JAN, *Hereditates a soudy statut Konráda Oty*, s. 10–19, či V. VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty*, s. 165–166.

462 Srov. S. RUSSOCKI, *Z badání*, s. 42.

463 Literatura tento fakt nicméně předpokládá, srov. V. NOVOTNÝ, *České dějiny II/3*, s. 51 a pozn. 1.; Jaroslav BAKALA, *K výkladu prvního ustanovení Statut Konráda Oty*, in: *Český stát na přelomu 12. – 13. století*, Eva Fuxová (ed.), Opava 1993, s. 12–13.

464 Přehledně J. ŽEMLIČKA, *Čechy*, s. 367–377.

ná výše zmíněný případ rokycanského újezdu. S tím rozdílem, že první článek *Statut* nabídl „objektivní“ měřítko jak sporné případy rozsuzovat.⁴⁶⁵ Jeho pozdější výskyt v potvrzeních pro moravské úděly tak mohl být pouhým anachronismem. Jedná se samozřejmě o hypotézu. I ta však naznačuje, jaké problémy přináší interpretace *Statut* při absenci originální předlohy.

V každém případě, ať se již přikloníme k jakékoliv z literaturou nabízených možností výkladu prvního článku, celkový obraz závěru doby knížecí se nezmění. O existenci soukromého vlastnictví půdy nikdo nepochybuje a stejně tak nacházíme i v následující době v rukách urozených další statky různých majetkových titulů.

Shrnutí

V přehledu literatury jsme viděli, že se přístup domácího bádání k charakteru a struktuře přemyslovského „státu“ pohybuje v určitých vlnách. V 19. století převládala Palackého a Jirečkova představa o silném postavení kmetů opírajících se o hojnou pozemkovou držbu. Spíše k Lippertovu stanovisku se naopak blížilo bádání posledních desetiletí. Současná „nová vlna“ se v mnohém vrací zejména k Jirečkovu výkladu. Kritici středoevropského modelu rádi tvůrcům a zastáncům připomínají „marxistické“ souvislosti jeho vzniku. Výsledky humanitních věd nejvíce z vědních disciplín podléhají dobovým poměrům, společenským tlakům i osobnostním dispozicím. Můžeme však Lipperta, Bachmanna či Bretholze podezírat z inspirace marxismem? Možná byli příznivci silné monarchie, ale co potom s Jirečkem? Stejně tak nemá smysl obviňovat kritiky modelu z příklonu k romantizující historiografii 19. věku. Spíše než se soudobou politickou situací a ideologickým zázemím souvisí rozdílný pohled skutečně se stavem pramenné základny, která oběma pojetím nabízí určité racionální jádro.

Nepovažují za příliš šťastné příklady přemyslovského panství k velké knížecí vesnici a dirigistickému „státu“. Bez ohledu na to, do jaké míry byly užity

465 K obdobnému závěru ostatně došel již S. RUSSOCKI, *Z badań*, s. 44; srov. též J. ŽEMLIČKA, *Heredes*, s. 379–380. K možným významům termínu *hereditas* v domácích pramenech srov. výše s. 132 a pozn. 373.

jako zjednodušující (a zjednodušené) vysvětlení určitých jevů a procesů. Otázkou je i Třeštíkovo pojetí vlastnictví, které sestavil na základě obrazu Kosmova světa otištěného do slov jeho kroniky. Problém přitom není v samotné koncepci, která odpovídá názorům na vývoj chápání vlastnictví.⁴⁶⁶ Pohybujeme se ale v rovině zobecňujících představ středověkého intelektuála, aniž bychom měli dostatek zachytných bodů, které by nám umožnily blíže určit, jak dalece jsme vzdáleni od roviny reálné a kde či zda se obě plochy stýkají. Dušan Třeštík se přitom mezi teoriemi a abstraktními představami pohyboval s potěšením a zápalem. Přestože si byl nepochybně vědom úskalí, která práce s nimi přináší, nelze se při četbě jeho textů vyhnout dojmu, že někdy až příliš podléhal přesvědčivosti přejímaných i utvářených teorií. To se týká právě odkazů na „knížecí vesnici“ a „dirigistický stát“, jež ve spojitosti s knížecím „vlastnictvím“ země vytvářejí spíše obraz blízkovýchodní despotie než středověkého evropského regna.

Pokud však kritici staršího modelu obviňují své předchůdce z apriornosti a teoretičnosti, jejich přístup se příliš neliší. To se týká zejména využití retrogresivního postupu, tedy výkladu starších dějů na základě později doložených skutečností. Nejde o metodu samu, ale o způsob a místo jejího využití. Jejím obrovským, nezpochybnitelným přínosem zůstává například rekonstrukce středověkého osídlení a plužin na základě mladších katastrálních map. Je ale možné metodu úspěšně aplikovat například v oblasti právních zvyklostí? Na případu *Sachsenspiegels* jsme viděli, že „normativní“ text není bezproblémovým pramenem pro dobu vzniku ani pro období o desítky let mladší. Jak a co z něj potom aplikovat na starší dějiny? Stejně jako u konceptu knížecího „vlastnictví“ by i v případě retrogresivní metody mělo být nejprve zřejmé, kdy se k interpretaci pramenů skutečně hodí a kdy už nikoliv. Jinak se i z přínosného postupu stává pouze zavádějící model.

V některých případech je pak otázkou, zda kritika nespočívá pouze v zastávání rozdílných názorů bez ohledu na jejich koexistenci s dalšími prezentovanými závěry. Tak se na jedné stránce publikace dočteme, že předáci v 11.–12. století nevykonávali úřady proto, „aby se stali mocnými, ale proto, že mocnými byli i bez nich“. Přičemž tato moc a tím i oprávnění zastávat úřady

466 Přehledně Richard PIPES, *Vlastnictví a svoboda*, Praha 2008.

vycházela ze soukromého vlastnictví půdy.⁴⁶⁷ Abychom se na straně následující dozvěděli, že z pramenů obecně vyplývá, „že velikost šlechtických dědičných majetků v Čechách 12. století nebyla nijak závratná“.⁴⁶⁸ Jaké velikosti ale musely statky dosahovat, aby předákům poskytly onu moc, díky níž si nárokovali úřady? A jak vypadala situace před padesáti či dokonce sto lety? Měly snad majetky v 11. století stejně „nezávratnou“ rozlohu jako o století později? Jestliže ano, nebylo by nerozšiřování pozemkového majetku samo o sobě svědectvím o jeho „druhotném“ významu ve vztahu k úřadům? A pokud byly statky ve starším období ještě menší než „nijak závratné“, nevracíme se oklikou k zavrhanému modelu?

Hovora a jeho potomci se nestali *nobilibus*, protože oplývali statky, ale protože Hovora vykonal heroický čin, který se stal nositelem rodové urozenosti a svobody. Nebyl odměněn alodem, ale úřadem lovčího. Ani za vraždu knížete se nenaděloval soukromý pozemkový majetek. Cesta vzhůru k napodobení význačného postavení otce vedla přes knížecí úřad. A byli to držitelé lepších beneficí, kteří měli vliv na přijímaná rozhodnutí i na volbu a rozhodujícím způsobem tak formovali politické poměry. Takto jednoznačných příkladů mnoho není. Jestliže však položíme otázku, zda se v pramenech 10.–12. století nachází doklad, jenž by obdobným způsobem spojoval soukromou pozemkovou držbu se sociálním vzestupem a mocí, odpověď zůstává záporná.⁴⁶⁹ Ne-

467 R. ANTONÍN, *České země za posledních Přemyslovců*, s. 100–102, citace s. 102.

468 *Ibidem*, s. 103.

469 Nepochybně lze uvažovat, že vrstva velmožů sestávala z klanů opírajících se o svobodný pozemkový majetek fungující jako společný – tedy nedíl, jak nastiňuje Filip LAVAL, *Archeologie tvrze v českých zemích. K počátkům středověkých opevněných sídel*, obhájená disertační práce, FF UK, Praha 2013, zejm. s. 55nn. Otázkou nicméně zůstává rozsah klanového majetku a zejména, co institut nedílu vypovídá o vnímání a charakteru vlastnictví jako takového. Členy klanu činila účast na nedílu podílníky na výnosech ze společného majetku. Vlastníkem zůstával „abstraktní“ svazek osob – klan. Jednotlivec nemohl majetek bez souhlasu ostatních podílníků prodat. Objektem dědictví bylo pouze právo na podíl, který pravděpodobně ani nebyl jednoznačně definovaný a mohl se měnit podle přírůstku nebo úbytku členů klanu i jeho majetku. Pro jednotlivce (ale i pro chápání vlastnictví obecně) z toho vyplývá, že přestává být podstatné, zda je podílníkem na výnosu z držby svého klanu nebo z majetku jiné osoby či instituce. Výrazně se tak stírá rozdíl mezi „vlastní“ částí nedílu a jiným „propůjčeným“ majetkem. Lze na pozadí této podoby vlastnických vztahů uvažovat o nějaké výsadní roli „soukromého“ pozemkového majet-

jedná se přitom o popření existence alodiálního majetku a jeho vlivu na společenské i politické pozice předáků. Příběhy Hovory a Miroslava však přinášejí varování, proč se v případě významu soukromé pozemkové držby nehmat z jednoho rohu interpretačního ringu do druhého.

Do toho všeho jaksi mimoděk vstupuje lenní institut. Pokud však domácí bádání pracuje s představou, že základní rozdíl mezi západoevropskými a českými poměry spočíval v absenci dědičnosti v domácím prostředí, poněkud obchází dlouhodobou tradici zahraničního výzkumu, který se na věc dívá značně odlišně. Dědičný nárok se stal jedním z průvodních rysů lenního institutu. Primární byl nicméně vztah a právo k držené věci a možnost se statky dále nakládat, propůjčovat je a vytvářet vlastní závislostní, mocenské a hospodářské struktury. Původní vazba pána k majetku se přeměnila na vztah mezi seniorem a leníkem, jehož náplní byla služba osobního či ekonomického charakteru. Plnění závazku garantovalo držení udělených statků a rozvoj lenního soudu hodnotu tohoto „vlastnictví“ jen posílil, neboť leníkovi skýtal skupinovou záruku jemu rovných. Základní charakteristikou lenního propůjčení nebyla pouze dědičnost, ale především kvalita držby. Proto hraje ve vztahu k lennímu institutu významnou roli termín *dominium*.

Když se v 10. století setkáváme na stránkách pramenů s příslušníky přemyslovského rodu, jsou obklopeni družinou, jíž poskytují základní životní potřeby a hmotné vybavení stejně jako hodnotné dary. Družina přitom nebyla pouhým nástrojem knížecí moci, ale očekávala věrnost zhmotněnou v darech i společenské prestiži. Čím výše vystoupal vůdce družiny, tím výše se dostali i družiníci. I tak lze interpretovat Tacitův výrok, jemuž odpovídá i výpověď domácích pramenů.

ku pro sociální stratifikaci jednotlivců? Osoby, které jsou zvyklé uplatňovat vlastnické nároky primárně v rámci nedílu, nemusí považovat kategorii „soukromého“ pozemkového vlastnictví za rozhodující kritérium. Nejsou totiž uvyklé fakticky vlastnit, ale užívat. Jako jednotlivci se pohybují ve sféře výnosů z majetku, k němuž prakticky nemají reálná vlastnická práva. V takovém prostředí se význam soukromé držby půdy pro postavení jednotlivce ve společnosti spíše postupně vyvíjel, než aby náležel k zavedeným kulturním hodnotám. Můžeme oprávněně předpokládat, že výnosy z panovnických úřadů přinášely vedle moci a prestiže i příležitost k postupné emancipaci z prostředí klanového nedílu a tvorbě vlastních patrimonií. K institutu nedílu např. Karel KADLEC, *Rodinný nedíl čili záducha v právu slovanském*, Praha 1898, s. 73nn a 134nn.

O následujícím období jsme informováni pouze na základě Kosmových zpráv vznikajících se značným odstupem. Přesto jak v díle svatovítského děkana, tak jeho pokračovatelů vystupuje beneficiární zřízení srovnatelné s obrazem, jež nabízejí západoevropské prameny raného středověku. Přemyslovští panovníci propůjčovali „stipendia“ formou peněžního příjmu, hradská centra do doživotní správy a zejména úřady spjaté s hradskou správou či dvorským prostředím. V průběhu 13. století se zprávy množí, různorodý obraz však zůstává. Vedle beneficií se vztahem k zemské správě a panovnickému dvoru různého významu, od nejvyšších hodnostářů až po dodavatele nápojů, se setkáváme s propůjčováním půdy formou kladských beneficií i majetky příslušejícími k jednotlivým úřadům. Současně se začínají postupně objevovat záznamy o lenním propůjčení. Leno i emfyteuze přitom primárně vytvářelo kvalitativně novou podobu vztahu k získanému majetku a právě spojení lenního institutu a emfyteutického práva zároveň naznačuje, jak vnímat původní beneficiární zřízení.

Lze si těžko představit, že by se nejpozději od 11. století ke správním hodnostem vázaly statky formou lenního poměru, aniž bychom se ani v následujících dvou stoletích setkali s náznakem lenních řetězců. Roli přitom nemohla hrát pouze absence dědičnosti. Přemyslovci mohli do správního systému zasahovat pravidelnou obměnou na místech beneficiářů. Pokud by však kupříkladu kastelán hradu získával vybavení obdobou léna, lze předpokládat, že by z něho dále vybavoval svoje věrné. Se ztrátou úřadu by pak i oni přicházeli o svou držbu? I kdyby ano a Přemyslovci byli schopni v určitých intervalech uplatňovat takto rozsáhlé „sociální inženýrství“, dalo by se předpokládat, že léna sama zůstanou zachována a budou pouze přecházet na nové držitele. I tak by se musela zformovat určitá forma lenní pyramidy. S tou se však nesetkáváme ani ve 13. století, a to jak v zázemí správních center, tak na majetcích šlechty.

Primární zabezpečení úřední hierarchie tvořily zejména příjmy a výnosy z příslušejících statků i výkonu úřadu. Nic přitom nebrání předstávě, že se i ve starší době k jednotlivým hodnostem vázaly konkrétní majetky. Takto naznačenému vývoji ostatně odpovídá i proměna šlechty ve 13. století. Šlechta se přetváří v zemskou obec a její nejdůležitější instituci představuje zemský soud. Jestliže by ve starším období české země protkávala síť obdoby lenních svazků, jež pouze postrádaly dědičnost, dalo by se očekávat, že se ve 13. stole-

tí politická struktura zformuje do obrazu odpovídajícímu německému prostředí. K tomu však nedošlo. Vývoj vyústil v „zemský“ rozměr a lenní institut hrál ve vztahu krále a šlechty jen doplňující úlohu.

Hovoříme-li o českých předácích jako o úřednících, nijak jim neubíráme na moci a urozenosti. Přemyslovští panovníci přitom měli vůči svým velmožům v určitém ohledu slabší pozici než jejich zahraniční protějšky oproti leníkům. Říšské knížecí i hraběcí rody těžily z dlouhodobé kontinuity moci a bohatství, jež přecházely na přímé potomky. Přes reálnou moc i mytické charisma, kterými Přemyslovci disponovali, se žádnému z domácích panovníků 12. století nepodařilo přemoci institut volby. Síla volebního mechanismu je přitom nejlépe patrná na osudu panovníků, jejichž vláda patřila k nejdelším a nejstabilnějším. Soběslav I. i Vladislav II. se nedlouho po nástupu k moci museli vypořádat se silnou opozicí a snahou zbavit je trůnu. Po jejím překonání následovala pevná a úspěšná vláda. Pokus zajistit nástupnictví potomkovi však skončil fiaskem, na němž se nepochybně podíleli i ti, kteří původně patřili mezi „věrné“ obou panovníků.

Lpění velmožů na významu volby současně odhaluje mocenský mechanismus, v němž spatřovali nejúčinnější nástroj svého postavení. Stále opakovaná a v řadě případů také úspěšná strategie navíc ovlivňovala hierarchii dalších mocenských nástrojů, které zatlačovala do pozadí. I tak lze přistupovat k absenci zpráv, které by i přes stále narůstající množství pozemkového majetku v rukách šlechty do konce 12. století definovaly urozený status množstvím a povahou zboží, či by rozsahu pozemkového jmění přiznávaly zásadní podíl na politických hrách mezi předáky a panovníkem.

ZÁVĚREM

Převážná část textu se věnovala terminologii středověkých pramenů a jejímu významu. Jestliže se na základě analyzovaných záznamů pokusíme sestavit žebříček charakteristických znaků léna sledovaného období, představují primární rysy kvalita držby propůjčeného statku, nárok potomků/příbuzných k tomuto zboží a převažující účast urozených osob různého postavení v lenním systému. Teprve druhotným atributem by se stal účel propůjčení a z něho plynoucí závazky. Především výpověď diplomatického materiálu relativizuje smysl využívání termínu „pravé léno“ v soudobé historiografii. Přes Eikeho snahu po utřídění a systemizaci lenního práva nelze v každodenní praxi, jak ji zobrazují dochované listiny, doložit, že by současníci přikládali lénům spjatým s vazalským poměrem zvláštní, nadřazený význam. Problém přitom neřeší ani možnost pokládat za „pravá“ všechna léna propůjčovaná skrze *homagium/hominium*. Viděli jsme, že jeho složení bylo zaznamenáno spíše výjimečně a termín sám si uchoval obecný obsah, který nejlépe charakterizuje odkaz na přísahu věrnosti bez jednoznačné „právní“ konotace.

Problematiku vývoje terminologie a podoby lenního institutu lze dobře postihnout pomocí Braudelova modelu „různě dlouhého trvání“. Výskyt a postupné šíření nových pojmů můžeme na jednu stranu považovat za symptom počínající transformace, na stranu druhou se však jevy, jež se za proměnlivými výrazy skrývaly, vyznačovaly výrazně dlouhodobější kontinuitou a stabilitou. Lenní institut zachycený ve sledovaných pramenech saské provenience si i v průběhu 13. století v mnohém uchoval heterogenní podobu benefičiárního zřízení raného středověku, k němuž měl v tomto ohledu stále blíže než k propracovanému obrazu *Sachsenspiegels*. Pokud výsledky analýzy saských pramenů zasadíme do kontextu s obrazem franckého benefičiárního zřízení, pak základní rozdíl oproti staršímu období spočíval v proměně kvality nároku k uděleným statkům. Není jistě náhodou, že se užití termínu *beneficium* ve vztahu k propůjčené držbě postupně omezilo pouze na církevní prebendu. Nárok duchovního byl ohraničen nejen časově (maximálně na doživotí), ale také vztahem k udělenému zboží, jež z držitele činil „pouhého“ uživatele

výnosu. V pojetí církevního benefícia se tak v podstatě uchovala původní obecná náplň slova ve smyslu „dobrodiní“.

Příjemce vrcholně středověkého léna se naopak stával „vlastníkem“ s rozsáhlými právy, na něž si činili nárok potomci i příbuzní. Definitivní významový rozchod pojmů *beneficium*/*feudum* patrně souvisel s široce reflektovanou diferenciací, která vycházela nejen z odlišení držby duchovních a laiků ale zejména z vnímání její rozdílné kvality. Nabízí se tak otázka, do jaké míry bylo pro vývoj lenního institutu skutečně stěžejní propojení benefícia/léna a vazalů definované závazkem vojenské pomoci. Do popředí vystupuje spíše postupný socioekonomický vývoj, v jehož rámci docházelo k prohlubování a přesnějšímu vymezení práv držitelů propůjčených statků bez ohledu na to, zda k jejich povinnostem patřila vojenská služba či hospodářské odvody. Je přitom logické, že se tento trend projevil nejprve ve vztahu k urozeným elitám a teprve postupně se rozšiřoval i mezi nižšími vrstvami společnosti.

Takto definované rozlišení mezi benefíciem a lénem, které od novověkých feudistů převzala rodící se evropská medievistika, zůstává nosné i pro současné bádání. Neznamena to, že všechny výsledky ze zkoumaného regionu platí pro další oblasti nebo že se obě kategorie v určitých ohledech nepřekrývají a budou v pramenech zcela jasně postižitelné. Jde spíše o fakt, že se oba „abstraktní“ tituly liší v podstatných kvalitativních ohledech, jež se odrážejí v existenci a fungování reálných politických a socioekonomických struktur. Údaje francských pramenů neodpovídají náplni konceptu *Lehnswesen* a pomocí lenního institutu tedy současně nelze popsat a interpretovat podobu francké správy a fungování mocenských mechanismů. Stejně jako v obráceném směru není možné skrze povahu „franckého benefícia“ v úplnosti vysvětlit poměry mezi seniorem a leníkem v období vrcholného středověku.

Identický závěr platí pro domácí prostředí, čehož si byl vědom již Wilhelm Weizsäcker a v době nepřilíš vzdálené na tuto skutečnost upozorňoval také Stanislav Russocki. „Francké beneficium“ přitom není nutné automaticky považovat za civilizační import ze západoevropského prostředí. Slovní spojení se sice vžilo v části zahraniční i domácí literatury, jeho náplň však reálně odpovídá prostému pojmu *beneficium*. Přemyslovské panství bylo od svého vzniku s říšským prostředím pevně provázáno a inspiraci nelze vyloučit. Vznik domácího benefičiárního zřízení ovšem mohl být rovněž pouhou

nucenou reakcí na postupující vývoj. Rozšiřování přemyslovského vlivu a s ním spjatý rozvoj správního aparátu činil z bezprostředního obdarování věrných logisticky stále náročnější a v jisté fázi již v podstatě nerealizovatelný způsob zajištění. Řešení představovaly pozemky, příjmy, dávky atd. vázané k určitým správním centřům, úřadům či propůjčeným jednotlivcům, s jejichž pomocí bylo možné uspokojit všechny potřeby a zabezpečit vybavení rozdělované původně přímo z pánových rukou. Právě tato podoba beneficiárního zřízení vykazuje i mezi geograficky (případně časově) vzdálenými prostředními natolik shodné rysy, že ji lze považovat spíše za průvodní jev určité fáze společenského vývoje než za odraz kopírování osvědčených modelů od vyspělejších sousedů.

Není vyloučeno, že v domácím prostředí postupně docházelo k proměnám a zlepšování kvality držby propůjčených statků. Zásadní kvalitativní proměnu nicméně prameny dokládají až v průběhu 13. století a to zejména ve spojení s přejímáním „německého“ práva. Zástupné užívání termínů feudum, purkrecht, emfyteuze či odkazů na německé právo je svědectvím, že lenní institut nebyl spojován výhradně s určitou sociální skupinou či podobou a náplní závazku. Rozhodující byla povaha „vlastnictví“ nabytého majetku. Skutečnost, že domácí pozorovatelé fenomén lenního institutu vnímali ve stejně flexibilní podobě, jakou zobrazují saské prameny, přitom představuje výmluvné potvrzení závěrů z první části knihy. Jedná se současně o důležité svědectví o použitelnosti a přínosnosti komparativní metody. Právě hraniční oblasti mezi vyspělejšími a méně pokročilými regiony se pro komparaci jeví jako vhodné. Doklady přejímání různých společenských/právních institucí či zachycené vnímání zvyků vyspělejšího/zaostalejšího souseda nabízí výjimečnou možnost k verifikaci obrazu jejich fungování v původním prostředí.

Jan Klápště před několika lety pomocí výstižných příkladů zachytil podstatné kulturní rozdíly, které mohly dělit geograficky nepřilíh vzdálené oblasti. Jeho závěry přitom doslovně platí i pro téma sledované v této knize. Přes intenzivní kontakty mezi Míšeňskem a Čechami nenašla podoba hradu Vi-prechta z Grojče či jím podporovaná kolonizace v domácím prostředí odezvu déle jak jedno století.⁴⁷⁰ Stejně tak se v domácím prostředí až do 13. století

470 J. KLÁPŠTĚ, *Proměny*, s. 9–16.

neuplatnila říšským poměrům odpovídající forma lenního institutu. Hraniční hvozď nepředstavoval jen několik desítek kilometrů širokou dělicí čáru mezi dvěma oblastmi. S ohledem na vývoj benefičiárního zřízení symbolizoval také civilizační hranici, jejíž „hloubka“ dosahovala řady generací.

PŘÍLOHA

Listiny roztríděné podle velikosti propůjčených statků

I.

Jitra (iugera) (13x):

UB Halb. II.: č. 1555; **UB Hild. I.:** č. 564; **UB Hild. II.:** č. 676; č. 464; č. 774; **UB Hild. III.:** č. 218; č. 254; č. 273; č. 1171; č. 1280; č. 1332; **UB Mers.:** č. 231; č. 580.

II.

Parcela (area) (31x):

UB A II.: č. 149; č. 362; č. 363; **UB Halb. I.:** č. 411; č. 435; **UB Halb. II.:** č. 773; č. 797; č. 818; č. 820; č. 822; č. 883; č. 1201; č. 1259; č. 1541a; č. 1608; **UB Hild. I.:** č. 398; č. 566; č. 722; č. 762; **UB Hild III.:** č. 143; č. 212; č. 609; č. 665; č. 712; č. 1609; č. 1695; **UB Naum. I.:** č. 279; **UB Naum. II.:** č. 441; č. 466; č. 576; č. 667.

III.

Půl lánu (26x⁴⁷¹):

UB A I.: č. 784; **UB A II.:** č. 386 (^{3/4} lánu); č. 558; č. 589; č. 673; č. 782; č. 815; **UB Halb. II.:** č. 772; č. 791; č. 805; č. 872; č. 873; č. 973; č. 1051; č. 1259; č. 1328; č. 1358; č. 1541a; č. 1589; **UB Hild. III.:** č. 384; **UB Meiss. I.:** č. 238; **UB Mers.:** č. 378; č. 580; **UB Naum. II.:** č. 335; č. 337; č. 775.

IV.

Jeden lán (121x):

UB A I.: č. 245; č. 259; č. 261; č. 678; č. 696; č. 785; **UB A II.:** č. 308; č. 322; č. 329; č. 344; č. 387; č. 403; č. 406; č. 411; č. 434; č. 448; č. 487; č. 630; č. 770; č. 771; č. 754; č. 818; č. 821; č. 838; č. 846; č. 881; č. 883; **UB Halb. I.:** č. 169; č. 187; č. 192; č. 213; č. 241; č. 277; č. 348; č. 360; č. 379; č. 383; č. 416; č. 433; č. 485; č. 525; č. 579; č. 587; č. 622; **UB Halb. II.:** č. 671; č. 676; č. 690; č. 742; č. 844; č. 851; č. 872; č. 942; č. 958; č. 1102; č. 1239; č. 1269; č. 1295; č. 1391; č. 1435; č. 1469; č. 1544; č. 1700; č. 1511; č. 1555; č. 1643; č. 1662; č. 1692; **UB Hild. I.:** č. 195; č. 201; č. 222; č. 365; č. 427; č. 438; č. 607; **UB Hild. II.:** č. 464; č. 475; č. 482; č. 845; č. 966; **UB Hild. III.:** č. 9; č. 81; č. 186; č. 187; č. 191; č. 275; č. 501; č. 577; č. 710; č. 977; č. 1021; č. 1123; č. 1315; č. 1325; č. 1372; č. 943; č. 1449; č. 1482; **UB Meiss. I.:** č. 238; č. 270 (v edici chybně uvedeno pod číslem 286); **UB Mers.:** č. 315; č. 410; č. 580; č. 583; **UB Naum. I.:** č. 217; č. 279; **UB**

471 Do tohoto počtu jsou zahrnuta rovněž léna, která vedle lánů zahrnovala další pozemkový majetek, jehož rozlohu lze blíže určit pomocí vztahu k lánové jednotce, tedy jitra (*iugera*) a parcely (*area*). V několika případech je např. doložena držba jednoho lánu spolu s jednou či více parcelami. Vzhledem k tomu, že z listin lze odvodit, že se lán převážně počítal na velikost okolo 30 jiter a parcela na velikost 6 resp. 7 jiter (srov. UB Hild. II., č. 516; UB Hild. III., č. 180; č. 700; č. 908), jsou např. léna sestávající z jednoho lánu a jedné parcely započítána do skupiny „jeden lán“. Držba zahrnující např. jeden lán a 3 parcely pak do skupiny „jeden a půl lánu“. Léna, která vedle lánů, jiter a parcel sestávala z dalšího majetku jako dvorce, mlýny, lesy, desátky či práva atd., jsou uvedena níže ve zvláštní kategorii č. XXVII.

Naum. II.: č. 387; 406; č. 478; č. 492; č. 610; č. 613; č. 672; č. 727; č. 728; č. 740; č. 767; č. 773; č. 776; č. 805; č. 816; č. 818; **UHdL:** č. 50.

V.

Jeden a půl lánu (18x):

UB A. II.: č. 677; č. 690; **UB Halb. I.:** č. 256; **UB Halb. II.:** č. 1259; č. 1339; č. 1343; č. 1541a; **UB Hild. II.:** č. 114; **UB Hild. II.:** č. 398; č. 602; č. 871; **UB Hild. III.:** č. 1713; **UB Mers.:** č. 593; č. 617; **UB Naum. I.:** č. 284; **UB Naum. II.:** č. 252; č. 630; č. 754.

VI.

Dva lány (82x):

UB A I.: č. 245; **UB A II.:** č. 474; č. 495; č. 690; č. 771; **UB Halb. I.:** č. 71; č. 187; č. 256; č. 309; č. 335; č. 420; č. 447; č. 465; **UB Halb. II.:** č. 678; č. 774; č. 777; č. 911; č. 1128; č. 1229; č. 1233; č. 1379; č. 1427; č. 1541a; č. 1555; č. 1624; č. 1726; **UB Hild. I.:** č. 201; č. 479; č. 613; **UB Hild. II.:** č. 390; č. 447; č. 483; č. 550; č. 598; č. 844; **UB Hild. III.:** č. 42; č. 47; č. 56; č. 101; č. 176; č. 291; č. 282; č. 417; č. 504; č. 715; č. 776; č. 1014; č. 1192; č. 1263; č. 1514; č. 1520; č. 1657; č. 1735; **UB Meiss. I.:** č. 211; č. 364; **UB Mers.:** č. 260; č. 282; č. 357; č. 493; č. 514; č. 530; č. 580; č. 595; **UB Naum. I.:** č. 230; č. 279; č. 326; č. 364; č. 366; č. 427; **UB Naum. II.:** č. 10; č. 140; č. 218; č. 247; č. 295; č. 338; č. 396; č. 430; č. 433; č. 652; č. 712; č. 804; **UHdL:** č. 27.

VII.

Dva a půl lánu (10x):

UB A I.: č. 674; **UB A II.:** č. 342; č. 412; č. 532; **UB Halb. II.:** č. 1259; **UB Hild. II.:** č. 719; **UB Mers.:** č. 430; č. 485; **UB Naum. II.:** č. 38; č. 450.

VIII.

Tři lány (44x):

UB A I.: č. 413; **UB A II.:** č. 126; č. 473; č. 603; č. 794; č. 843; **UB Halb. I.:** č. 146; č. 298; č. 306; **UB Halb. II.:** č. 867; č. 982; č. 1515; č. 1617; **UB Hild I.:** č. 189; č. 190; č. 297; č. 399; č. 421; č. 565; č. 624; č. 639; **UB Hild. II.:** č. 223; č. 717; č. 790; č. 808; č. 914; č. 1114; **UB Hild. III.:** č. 191; č. 209; č. 335; č. 364; č. 426; č. 682; č. 772; č. 1014; č. 1182; č. 1507; č. 1675; **UB Naum. I.:** č. 175; č. 261; **UB Naum. II.:** č. 43; č. 628; č. 786; č. 817.

IX.

Tři a půl lány (7x):

UB A II.: č. 842; **UB Halb. I.:** č. 230; **UB Halb II.:** č. 886; **UB Hild. III.:** č. 653; č. 1078; **UB Naum. II.:** č. 262; č. 300.

X.

Čtyři lány (32x)

UB A II.: č. 439; č. 615; č. 817; **UB Halb. I.:** č. 213; č. 419; č. 1600; **UB Hild. I.:** č. 298; č. 409; č. 625; č. 731; **UB Hild. II.:** č. 311; č. 464; č. 631; č. 712; č. 1144; **UB Hild. III.:** č. 159; č. 176; č. 498; č. 504; č. 1385; č. 1442; č. 1584; č. 1606; **UB Meiss. I.:** č. 119; č. 192; **UB Mers.:** č. 285; č. 292; č. 679; **UB Naum. I.:** č. 326; **UB Naum. II.:** č. 227; č. 318; **UHdL:** č. 50.

XI.

Čtyři a půl lány (7x):

UB A I.: č. 245; **UB A II.:** č. 558 **UB Halb. I.:** č. 187; **UB Halb. II.:** č. 982; **UB Hild. I.:** č. 409; **UB Hild. III.:** č. 172; **UB Naum. I.:** č. 235.

XII.

Pět lánů (18x):

UB A II.: č. 281; **UB Halb. I.:** č. 328; č. 379; **UB Halb. II.:** č. 737; č. 782; č. 1099; č. 1296; č. 1632; **UB Hild I.:** č. 332; **UB Hild. II.:** č. 125; č. 837; **UB Hild. III.:** č. 703; č. 718; č. 914; **UB Meiss. I.:** č. 207; č. 211; **UB Naum. I.:** č. 283; č. 321.

XIII.

Větší množství (44x – čísla v závorkách udávají počty lánů):

UB A II.: č. 38 (6); č. 430 (14); č. 771 (10); č. 878 (8); **UB Halb. I.:** č. 99 (44); č. 488 (16); č. 508 (16); č. 518 (15); **UB Halb. II.:** č. 736 (8); č. 1087 (27); č. 1118 (6); č. 1197 (13); č. 1541a (6); č. 1727 (7,5); **UB Hild I.:** č. 222 (10); č. 401 (10); č. 473 (14); č. 640 (14); č. 667 (6); **UB Hild. II.:** č. 1006 (6); **UB Hild. III.:** č. 373 (9,5); č. 535 (6); č. 848 (6); č. 1069 (7); **UB Meiss. I.:** č. 31 (8); č. 51 (7); č. 214 (11); č. 251 (7); **UB Mers.:** č. 101 (7); č. 362 (8); č. 481 (14); č. 554 (10,5); č. 580 (6); **UB Naum. I.:** č. 236 (7); č. 277 (7,5); č. 273 (11); č. 283 (6,5); č. 292 (6); **UB Naum. II.:** č. 104 (22,5); č. 119 (8); č. 436 (5,5); č. 518 (14); č. 846 (7); **UHdL:** č. 41 (30).

XIV.

Pole (agrum, campus) (9x):

UB Halb. II.: č. 768; č. 1618; **UB Hild. I.:** č. 196; **UB Meiss. I.:** č. 327; **UB Naum. I.:** č. 171; **UHdL:** č. 97; **UB Naum. II.:** č. 39; č. 20; č. 72.

XV.

Vinice (4x):

UB A I.: č. 785; **UB A II.:** č. 656; **UB Naum. II.:** č. 254; č. 755.

XVI.

Zahrada či louka (hortus, pratum) (3x):

UB Naum. II.: č. 484; č. 515; č. 798.

XVII.

Lesní porosty (16x):

UB A I.: č. 38; **UB A II.:** č. 653; č. 673; č. 714; č. 835; č. 830; **UB Halb. I.:** č. 298; **UB Halb II.:** č. 872; **UB Hild. I.:** č. 231; **UB Meiss. I.:** č. 296; **UB Mers.:** č. 606; **UB Naum. I.,** č. 177; č. 302; č. 316; **UB Naum. II.:** č. 207; č. 669.

XVIII.

Solivar (salina) (2x):

UB Hild. I.: č. 537; **UB Halb II.:** č. 1596.

XIX.

Dům (domus) (2x):

UB Hild. II.: č. 327; **UGHBL:** č. 63.

XX.

Mlýn (14x, z toho 3x místo na mlýn):

UB A I.: č. 675 (fundum solummodo molendini); **UB A II.:** č. 435; **UB Halb. I.:** č. 429 (locum quendam molendini); **UB Halb. II.:** č. 1338; **UB Hild. I.:** č. 282 (2); **UB Hild. II.:** č. 676 (medietatem molendini); **UB Hild. III.:** č. 390; č. 473; č. 1147 (tres iurnales [...] cum fundo molendini); **UB Mers.:** č. 522; č. 481; č. 536; č. 580; **UHdL:** č. 39, s. 56.

XXI.

Dvorec (curia, curtis) (20x):

UB A II.: č. 564; **UB Halb. II.:** č. 1183; č. 1355; **UB Hild I.:** č. 337; č. 373; č. 375; č. 310; **UB Hild. III.:** č. 230; č. 1017; č. 1121; č. 1490; **UB Mers.:** č. 265; č. 479; **UB Naum. II.:** č. 585; č. 697; č. 775; **UGHBL:** č. 155; č. 169; **UHdL:** č. 17; č. 75.

XXII.

*Kostel (2x):***UB Hild I.:** č. 210; **UB Naum. II.:** č. 409.

XXIII.

Vesnice či jejich části (34x):

UB A I.: č. 72; č. 316; č. 454; č. 487; č. 500; **UB A II.:** č. 14; č. 22; č. 257; č. 223; č. 272; č. 623; č. 868; č. 884; **UB Halb. II.:** č. 1298; **UB Hild. III.:** č. 727; **UB Meiss. I.:** č. 37; č. 48; č. 56; č. 114; č. 319; **UB Mers.:** č. 353; č. 435; **UB Naum. I.:** č. 42; č. 45; č. 131; č. 175; č. 177; č. 179; č. 277; č. 394; č. 418; **UB Naum. II.:** č. 126; č. 315; **UGHBL:** č. 28.

XXIV.

Hrady a „města“ (castrum; burgward; municio; civitas; opidum; urbs) (37x):

UB Hild I.: č. 169; č. 422; č. 263; **UB Hild. III.:** č. 487; **UB A I.:** č. 41; č. 93; **UB A II.:** č. 197; č. 227; č. 249; č. 393; **UB Halb. I.:** č. 499; **UB Halb. II.:** č. 1040; č. 1075; č. 1081; č. 1159; č. 1166; **UB Meiss. I.:** č. 206; č. 272; č. 335; č. 305; **UB Mers.:** č. 318; č. 359; č. 558; č. 646; **UB Naum. II.:** č. 417; č. 638; č. 699; **UGHBL:** č. 49; č. 59; č. 80; č. 99; č. 114; č. 123; č. 124; č. 160; č. 173; **UHdL:** č. 35.

XXV.

Desátky, výnosy, renty (183x):

UB A I.: č. 184; č. 298; č. 322; č. 323; č. 330; č. 368; č. 370; č. 437; č. 674; **UB A II.:** č. 156; č. 377; č. 384; č. 392; č. 453; č. 527; č. 551; č. 576; č. 720; č. 793; č. 795; **UB Halb. I.:** č. 206; č. 226; č. 231; č. 239; č. 246; č. 362; č. 375; č. 420; č. 440; č. 485; č. 500; č. 503; č. 517; č. 534; č. 573; č. 587; č. 606; č. 629; **UB Halb. II.:** č. 703; č. 706; č. 713; č. 715; č. 721; č. 726; č. 733; č. 760; č. 771; č. 780; č. 815; č. 846; č. 920; č. 922; č. 923; č. 1087; č. 1100; č. 1117; č. 1125; č. 1133; č. 1190; č. 1191; č. 1194; č. 1320; č. 1362; č. 1369; č. 1397; č. 1453; č. 1465; č. 1508; č. 1519; č. 1541; č. 1541a;

č. 1570; č. 1576; č. 1578; č. 1599; č. 1629; č. 1687; č. 1718; č. 1728; **UB Hild. I.**: č. 187; č. 201; č. 253; č. 269; č. 282; č. 350; č. 365; č. 370; č. 386; č. 434; č. 514; č. 563; č. 566; č. 570; č. 607; č. 614; č. 627; č. 638; č. 646; č. 663; č. 718; č. 760; **UB Hild. II.**: č. 111; č. 277; č. 346; č. 408; č. 432; č. 441; č. 458; č. 463; č. 464; č. 511; č. 514; č. 547; č. 548; č. 556; č. 570; č. 636; č. 665; č. 676; č. 689; č. 728; č. 744; č. 832; č. 1024; č. 1116; **UB Hild. III.**: č. 92; č. 170; č. 188; č. 214; č. 226; č. 282; č. 364; č. 577; č. 641; č. 762; č. 994; č. 1008; č. 1014; č. 1055; č. 1085; č. 1184; č. 1261; č. 1595; č. 1673; č. 1693; č. 1713; **UB Meiss. I.**: č. 64; č. 117; č. 188; č. 215; č. 252; č. 279; č. 295; č. 297; č. 303; č. 331; **UB Mers.**: č. 102; č. 105; č. 248; č. 363; č. 382; č. 449; č. 665; č. 684; **UB Naum. I.**: č. 155; č. 273; **UB Naum. II.**: č. 472; č. 315; č. 381; č. 392; č. 477; č. 478; č. 703; č. 755; č. 769; č. 803; č. 830; **UGHBL.**: č. 26; č. 32; č. 39; č. 70; č. 147; **UHdL.**: č. 52.

XXVI.

Úřady/práva (86x):

UB A I.: č. 497; č. 517; č. 585; **UB A II.**: č. 86; č. 90; č. 110; č. 127; č. 136; č. 156; č. 247; č. 256; č. 267; č. 324; č. 394; č. 398; č. 404; č. 466; č. 552; č. 554; č. 592; č. 607; č. 804; č. 886; **UB Halb. I.**: č. 76; č. 387; č. 629; č. 643; **UB Halb. II.**: č. 676; č. 673; č. 724; č. 752; č. 927; č. 953; č. 986; č. 1004; č. 1024; č. 1247; č. 1274; č. 1348; č. 1484; č. 1524; č. 1581; č. 1641; **UB Hild. I.**: č. 86; č. 592; **UB Hild. II.**: č. 160; č. 283; č. 285; č. 337; č. 365; č. 401; č. 432; č. 556; č. 575; č. 676; č. 722; **UB Hild. III.**: č. 329; č. 1058; č. 1107; č. 1633; **UB Meiss. I.**: č. 93; č. 245; **UB Mers.**: č. 224; č. 243; č. 296; č. 321; č. 325; č. 351; č. 568; č. 408; **UB Naum. II.**: č. 23; č. 158; č. 381; č. 467; č. 479; č. 498; č. 531; č. 537; č. 538; č. 607; č. 667; č. 801; č. 815; **UHdL.**: č. 8; č. 43; č. 57.

XXVII.

Celky sestávající z různorodých majetkových položek (89x):

UB A II.: č. 278 (unum mansum [...] decima duorum mansorum et dimidii [...] allodium et aream); č. 331 (proprietas quinque mansorum et unius curie); č. 379 (tres mansos [...] cum duabus areis et quodam braxatorio);

č. 471 (iij mansos et curiam unam); č. 730 (proprietaem dimidii mansi [...] cum una curia); č. 808 (mansum unum [...] curiam unam magnam [...] pratum unum et silvam unam de quindecim iugeribus); č. 844 (proprietaem de tercio dimidio manso ac de tribus iugeribus [...] ad quos in eadem villa dinoscuntur quatuor curie pertinere).

UB Halb. I.: č. 188 (vallo); č. 213 (dimidium mansum et silvam et pratum); č. 277 (dimidium mansum cum decima ipsius dimidii mansi); č. 335 (vij mansis et xj mansorum decima); č. 445 (vj mansos [...] v videlicet areis et silvula); č. 573 (in inferiori Anfordesleve quinque mansos, novem iugeribus minus, et septem areas, Ebbekestorp duos mansos cum areis, Lincike quinque mansos et dimidium cum areis attinentibus, vineam in Bornikere habentem xxiiij ingera); č. 628 (mansum in Glusinge et dimidium in Lindeche, partem decime in villa Veltern).

UB Halb. II.: č. 666 (mansum dimidium et sex iugera et molendinum / mansum unum et curiam); č. 775 (mansum dimidium [...] curiam medietatem); č. 687 (mansum unum et dimidium et unam aream in Anvordesleve, molendinum unum et salictum adiacens molendino); č. 714 (villicatio); č. 736 (quinque mansos in Esbike et tres mansos in minori Dhenchte [...] iij mansos et dimidium in campo Scheningen et v areas in ipsa villa et census salis); č. 796 (mansum unum [...] et unum iuger et pratum parvum); č. 961 (octo mansos in Ditforede, duos mansos in parvo Quenstide, unum et dimidium in Ergenstide [...] decimam in Asterendorp); č. 1023 (castrum Emersleve, officium in Quenstede et officium in Gatersleve); č. 1104 (tres mansos et decimam); č. 1105 (quator mansos [...] duo molendina [...] unum pratum); č. 1241 (medietatem decime [...] et tres mansos et dimidium); č. 1500 (proprietaem unius mansi et curie); č. 1510 (quinque mansos [...] et curiam et advocatiam super decem et septem mansos in ipsa villa); č. 1600 (proprietaem decime viginti duorum mansorum et dimidii [...] et proprietaem sex mansorum et dimidii); č. 1620 (molendinum cum piscina); č. 1723 (mansum et curiam).

UB Hild I.: č. 201 (molendinum [...] cum decima [...], quatuor mansos [...] cum omnium istorum advocatia); č. 230 (curtim unam et sedecim iugera);

č. 241 (quinquaginta iugera cum curtibus duabus); č. 242 (XXIII mansi cum omnibus appendiciis suis [...] et duo molendina et pratum spaciose amplitudinis et forestum in circuitu prati [...] due decime in duabus villis [...] tria molendina et tres mansi cum tribus mancipiis et VII mansi et dimidius [...] et area una [...] et super hoc omnia advocatia); č. 323 (curtem [...] cum decima et advocacia); č. 372 (XXX librarum [...] in Honethe due curtes cum XXIII litonum mansis et tribus areis eiusdemque ville decima; una curtis in Lecstide et medietate decime eiusdem ville; in Listringe curtis una et VI mansi cum decima eiusdem ville et molendino adiacente; decima quoque in Hokenem); č. 429 (decimam et sex mansos); č. 537 (decima in Luderdesen et octo mansi in ipsa villa et molendino et duabus areis in Esschershusen); č. 631 (decimam in villa Egem cum tribus mansis et curia in eadem villa); č. 642 (V mansos et dimidium cum decima eorundem, II areas adiacentes curie, silvulam unam, prata molendinum et preter ista capellam cum tribus mansis).

UB Hild. II.: č. 516 (dimidium mansum [...] et duas areas [...] et pratum); č. 555 (septem et dimidium mansos in Mandere et unum et dimidium mansum in Bokenem et tres in Haverlo [...] tres libras); č. 574 (curiam in villa Essern cum quatuor mansis et decima eorundem); č. 1062 (duas curias in villa Bethenem sitas, quarum maior videlicet curia septuaginta tria habet iugera, minor vero curia quadraginta tria, necnon et duas areas cum iuribus suis, que ethwart in theutonico nuncupantur, similiter et molendinum [...] cum piscatura).

UB Hild. III.: č. 113 (dimidiam mansum [...] cum advocatia); č. 122 (curiam [...] cum tribus mansis); č. 180 (curiam unam cum tribus mansis [...] et duas areas et pratum infra villam, aream cum manso feudali et aream cum sex iugerebus feodalibus, insuper unam aream); č. 408 (medietatis ville in Selekenvelde [...] quinque mansorum in Gravestorpe); č. 606 (xi mansos [...] cum duobus allodiis et tribus areis, et preterea decimam de uno manso); č. 617 (duos mansos et dimidium cum silva una continente mansum dimidium); č. 727 (xxviii mansos et xxxiii areas, unum molendinum et silvam); č. 789 (duos mansos [...] et unam curiam et duas areas ad eandem curiam pertinentes); č. 825 (tres mansos cum dimidio et decimam ibidem cum una curia); č. 889 (x iugera et unam curiam et unum pratum et partem in silva); č. 908 (curiam cum quatu-

or mansis, mansum de triginta iugeribus, et duas areas, item unam aream cum septem iugeribus); č. 852 (duodecim mansos litonum cum hominibus attine-tibus et cum omni iure suo et sex talentorum redditus in censu episcopali); č. 1525 (duos mansos et unam curiam); č. 1527 (proprietaem novem manso-rum [...] molendini [...] et tercię partis magne piscine); č. 1586 (tres mansos [...] cum una curia et duabus areis); č. 1600 (molendinum in minori villa Dungem, unam casam cum area sua sitam in villa Henethe et sex iugera in eiusdem ville).

UB Mers.: č. 102 (septem mansos cum sex curiis); č. 125 (villam Heinrichs-torp [...] mansum unum in Drosecowe et duosin Bukuwiz [...] et ecclesiam Clobelochstorph cum dote et denariis, qui missales dicuntur); č. 416 (quatuor mansos [...] cum molendino); č. 591 (mansum dimidium cum curia); č. 598 (mansum cum curia); č. 637 (medium mansum et curiam) č. 642 (mansum cum dimidio, cum uno prato et una curia et uno horreo).

UB Naum. I.: č. 324 (V mansos [...] et III curtes cum arbustis ad mansos iam dictos attientes).

UB Naum. II.: č. 50 (quinque mansos et silvam ad sexaginta iugera); č. 101 (tres mansos et dimidium et duo arbusta); č. 104 (XX unum mansum et sil-vulam); č. 141 (venalem stupam et tres hortos et unum salictum); č. 283 (unum mansum [...] cum curia una et orto uno); č. 305 (piscinam [...] et duas areas); č. 310 (VI mansos, III areas [...] et IX alias areas [...] necnon XII scocos decime siliginis et avene); č. 313 (quosdam ortos et aream); č. 392 (unum mansum et dimidium [...] unam aream et unam vineam); č. 462 (VIII mansos cum duabus curiis); č. 525 (castrum Tyfenowe cum silvis sive nemoribus ei attinentibus, Lezene videlicet merica et silva Vrowenhain); č. 592 (castra Ekehartsberg, Botinstete et Rospinberg necno comicias in Aspe, in Buch et in Bichelingin); č. 627 (duos mansos [...] et unam aream cum domo et orto et area); č. 628 (duos mansos [...] item unam curiam predictis mansis annexam [...] aliam quoque curiam ad bona supradicta pertinentem); č. 711 (pomeri-um et agros); č. 713 (castrum Haynßberg cum silva eidem castro inmediate adiacente, que vulgariter der Hayn dicitur, allodium in Gosseraw ad idem castrum pertinens et villam Doltzk); č. 774 (molendinum et aream); č. 824

(quator mansos in Rozbach, navigium trans Salam iuxta eandem villam, mansum unum in Tesniz, duas areas in Rodec); č. 831 (unum mansum et unum quartale [...] et unam curiam ipsis bonis attinentem et unum ortum prope illam curiam situm [...] et unum ortum situm ante villam Prizzeicz [...] et insuper quinque ortos sitos ibidem); č. 838 (castrum Echardisberge cum omnibus suis pertinentiis, castrum Botinstete et comiciam Maspe cum omni iure et dominio ad hanc attinente, item castrum Raspinberg et villam Immibeley cum omnibus siusi utilitatibus, eciam castrum et comiciam Bichelingin cum ceteris conpertinentibus).

UGHBL: č. 19 (duas insulas [...] comiciam [...] centum et quinquaginta marcas denariorum [...] et centum marcas [...] et sexcentas marcas argenti tribus).

SUMMARY

The book is focused on the issue of the feudal institute. Based on an analysis of the Latin terminology, the metamorphoses of the terminology and its context, it attempts to capture the form and importance of this phenomenon in “everyday practice”, as it is portrayed particularly by the diplomatic sources. The text is comprised of two basic parts. The first section deals with the composition of the image of the feudal institution on the background information of the sources of imperial provenience. It is not possible to treat the imperial sources as whole within this work and so attention is focused on the wider region spread in the area of Harz, which is delimited by five bishoprics – Miessen, Naumburg, Hildesheim, Halberstadt and Merseburg. The basic sources are the diplomatic materials of the mentioned dioceses, which complement the collection of documents of the two most powerful secular ducal families asserting influence in this area in the long term – the Houses of Welf and Ascania. The subject of the analysis is first of all the Latin, or German, terminology and its importance in the range from ca the 10th to the beginning of the 14th centuries. Considering the state of the preserved document production, however, the main attention focuses on the last two centuries of the period mentioned. The analysis concentrates on the terms *beneficium* and *feudum* (*ius beneficiale/feudale*), on the appearance of the terms in the documentary materials, on the composition of the estates, which were labelled in this way, on their owners as well as on the rights and obligations which arose from their bestowal. Further terms with a connection to the feudal institute such as *vasallus*, *homagium/hominium*, *consilium et auxilium*, *fidelitas* etc are analysed in a similar manner. An analysis of the diplomatic codices complements the identically conceived analysis of the most important narrative sources of Saxon provenience.

The second part of the work builds on the recent discussion on the character of the Přemyslid medieval “state”. The domestic historiography regularly refers to the Western European feudal institute as to a certain “frame of reference”, which – depending on the person of the author – serves for the

emphasis of the specificity of Bohemian development or on the other hand its similarity particularly to the imperial conditions. That mainly takes place with the aid of a general notice of the vassal relationship, where the reader is referred in a footnote to the relevant foreign, but often decades old, titles on the topic. The second section of the text thus deals with a comparison of the image of the feudal institute acquired from the Saxon sources with the domestic conditions. It is predominantly a question whether the Latin terminology of the Bohemian sources refer to identical phenomena like in the imperial situation.

The selection of the Saxon area for this type of comparison arises predominantly from the fact that it was there that the writing down of the legal mirror, which in a substantial way has influenced the image of the feudal institute in the specialised literature – the so-called Mirror of the Saxons (Sachsenspiegel). Considering that the Sachsenspiegel cannot be left out when treating the issue, it is suitable to use sources from the place of its origin for the purpose of work. The work by Eike von Repgow as a normative text became one of the fundamental sources, from which particularly the legal-historical line of the research proceeds. An analysis of the diplomatic sources should hence provide an appropriate corrective to the “theorising” text of the legal mirror and a view of the practical form of the feudal institute and its possible development. The level of reflection of the Sachsenspiegel in the documentary material from the territory where Eike worked can moreover indicate to what extent the mirror is actually a suitable instrument for the interpretation of other sources, hence also those of Bohemian provenience.

If we attempt based on the analysed records to assemble a scale of the characteristic features of the fief of the period in question, they represent the primary traits of the quality of the holding of the loaned estate, the claim of the offspring/relatives to this good and the predominant participation of noble people of various positions in the feudal system. The purpose of a loan and the obligations arising from that was only a secondary attribute. Predominantly, the testimony of the diplomatic material relativizes the sense of the use of the term “true fief” (echte Lehen) in contemporary historiography. Despite Eike’s effort to categorize and systematize feudal law, it is not possible in everyday practice, as it is portrayed in the preserved deeds, to prove that contemporaries would have attributed to fiefs connected with a vassal relationship some

special, superior meaning. At the same time, the problem is not resolved even by the possibility to consider as “correct” all of the fiefs loaned through *hominium/hominium*. The performance of the “liege homage” was recorded rather exceptionally and the term itself preserved a general content, which was best characterized by a reference to an oath of fealty without a clear “legal” connotation.

The issue of the development of the terminology and forms of the feudal institute can be captured well using Braudel’s model of “temporality”. On the one hand, we can consider the appearance and gradual spread of new terms as a symptom of the beginning transformation, but on the other hand the phenomena, which hid behind the changing expressions, were marked by a significantly longer term continuity and stability. In the course of the 13th century, the feudal institute captured in the monitored sources of Saxon provenience in many ways preserved the heterogeneous form of the beneficiary system of the Early Middle Ages. It was still closer to it in this sense than the sophisticated image of the *Sachsenspiegel*. If we place the results of the analysis of the Saxon sources in the context with the image of the Franconian beneficiary system, then the basic difference as against the earlier period was in the change of the quality of the claim to the allotted estates. This development is marked by the development of the terminology itself.

Until the second half of the 12th century, the term *beneficium* dominates in relation to property holding loaned to laypeople. Only at the end of the century does the term *feudum* begin to appear more distinctly, which gradually prevails in the first half of the 13th century. In the second half of the 13th century, only ecclesiastical benefices are labelled as a *beneficium*, whereas for estates granted to secular people the second mentioned term was fully used in the practice of the chanceries. It is certainly no accident that the use of the term *beneficium* was gradually limited only to religious benefices. The claim of a clergyman was limited not only temporally (maximally for their lifetime) but also the relation to the goods granted, which made the holder into a “mere” user of the revenue. In the concept of the church benefice, the original general content of the work in the sense of a “good turn” was thus essentially preserved.

The recipient of the high medieval fief on the other hand became an “owner” with extensive rights, to which the offspring and relatives had a claim.

The definitive semantic break of the terms *beneficium/feudum* was apparently related to the widely reflected differentiation, which arose not only from the difference of the holding of the clergy and laypeople but particularly from the perception of their different quality. The question thus arises to which extent the link of benefice/fief and vassalage defined by the obligation of military aid was really crucial for the development of the feudal institute. Rather the gradual socioeconomic development enters the foreground, within which there was a deepening and more precise definition of the rights of the holders of the loaned estates regardless of whether their obligation included military service or economic payments. It is logical that this trend first appeared in the relation to the noble elites and only gradually was expanded also among the lower classes of society.

The difference between a benefice and a fief defined in this way, which was adopted from the modern feudal scholars by the emerging European medieval studies, remains useful also for contemporary research. It does not mean that all of the results from the examined region are valid for other areas or that both categories do not overlap in some perspectives and will be entirely clearly perceptible in the sources. It is rather the fact that both “abstract” titles differ in substantial qualitative perspectives, which are reflected in the existence and functioning of real political and socioeconomic structures. The data of the Frankish sources do not testify on the content of the concept of Lehnswesen and with the help of the feudal institute it is hence not possible to describe and interpret simultaneously the form of the Frankish administration and the functioning of the power mechanisms. Just like in the opposite direction it is not possible to explain thoroughly through the nature of the “Frankish benefice” the relations between the senior and the vassal in the High Middle Ages.

An identical conclusion is valid for the Czech milieu. The “Frankish benefice” is not necessary to consider automatically as a civilization import from the West European milieu. Although the phrase has become common in parts of the foreign and domestic literature, its content really corresponds to the simple term of *beneficium*. The Přemyslid estate was tightly bound with the imperial milieu from its inception and inspiration cannot be ruled out. The emergence of the domestic beneficiary system could, naturally, be also a mere forced reaction to the ongoing development. The expansion of Přemyslid

influence and the development of the administrative apparatus connected with it made the immediate gifts to the retinue ever more demanding in terms of logistics and at a certain phase a method already in essence impossible to implement for assuring loyalty. The resolution was plots, incomes, benefits etc. tied to certain administrative centres, offices or loaned individuals, with whose help it was possible to satisfy all needs and secure the equipment originally distributed directly from the lord's hand. Precisely this form of beneficiary system shows so many similar features even between geographically (or temporally) distant milieus that it can be considered rather as an accompanying phenomenon of a certain phase of social development than as a reflection of copying tested models from more advanced neighbours.

In the Saxon milieu, the loaning of estates in *beneficium/feudum* was “everyday” practice, which kept the chancery staff busy and created a dense web of economic-political ties running through almost the entire social pyramid. In the domestic context, we do not encounter the corresponding terminology, with the exception of sporadic mentions in the narrative sources, until the beginning of the 13th century. In the Saxon sources, the thirteenth century appears as a period of the gradual elaboration and specification of the feudal institute, both in terms of terminology and content. In the Czech milieu, on the other hand, the corresponding terms begin to appear gradually. The sources commonly use the terms *feudum*, *purkrecht* (*burchrecht*), *emfyteuze* (*emphyteusis*) or references to Teutonic (German) law entirely as an alternative or a synonym, as best proved in a passage from the deed by Jenz of Šumperk. In 1281, the nobleman invested his servant Horina and his heirs with two hides, literally *iure feudali seu eciam emphyothetico, quod vulgari burchrecht nuncupatur*. The alternative perception of liege/Teutonic/emphyteutic rights only underscores the conclusions of the import of the feudal institute from the German milieu.

The reception of the feudal institute in the domestic milieu cannot be primarily perceived only as a new, progressive element in the creation of vassalage and political relations. Its innovative potential lay, like with the other mentioned ownership titles, mainly in the quality of the holding of the loaned property. The meaning of all of the mentioned titles for the domestic observer did not lie so much in the fact of who, to whom and for what loaned the goods, but in the relation of the acquirer to the granted estate. It was a “better”

right, which did not only assure the uninterrupted holding under the set conditions, but possibly also its transfer to offspring or relatives. It was not an accident that all of these ties were copied with the aid of terms like *hereditas/ius hereditarium*. It has not been ruled out that in the domestic milieu there had already been in earlier period changes and improvements of the quality of the holding of loaned estates. Nevertheless, the sources prove the essential qualitative change only in the course of the 13th century, particularly in connection with the adoption of “German” law. The feudal institute was not connected exclusively with a certain social group or form and content of obligation. What was decisive was the character of the “ownership” of the acquired property.

The fact that the domestic observers of the phenomena of the feudal institute perceived it in an equally flexible form, as the Saxon sources illustrate, presents an eloquent confirmation of the conclusions from the first part of the work. It is at the same time an important testimony on the utility and benefit of the comparative method. It is precisely the border areas between more advanced and less advanced regions that appear to be suitable for comparison. Evidence of the adoption of various social/legal institutions or the captured perception of the customs of the more advanced/less developed neighbour offer an exceptional opportunity for verification of the image of their functioning in the original milieu.

SEZNAM UŽITÝCH ZKRATEK

CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CMP	Colloquia mediaevalia Pragensia
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
ČsČH	Československý časopis historický
ČSPS	Časopis Společnosti přátel starožitností
FHB	Folia Historica Bohemica
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
LexMA	Lexikon des Mittelalters
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MGH SS	MGH Scriptores
MGH SS rer. Germ.	MGH Scriptores rerum Germanicarum
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
SAP	Sborník archivních prací
SMB	Studia Mediaevalia Bohemica
SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity

Diplomata

- Codex diplomaticus Anhaltinus I. (936–1212)*, Otto von Heinemann (ed.), Dessau 1867–1873.
- Codex diplomaticus Anhaltinus II. (1212–1300)*, Otto von Heinemann (ed.), Dessau 1875.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV*, Antonín Boček (ed.), Olomouc 1845.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V*, Antonín Boček † – Josef Chytil (ed.), Brno 1850.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VI*, P. Ritter v. Chlumecky – Josef Chytil (ed.), Brno 1854.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie I*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1904–1907.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie II*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1912.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie III/1*, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1942.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie III/2*, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen (ed.), Praha 1942.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie III/Additamenta*, Gustav Friedrich – Zdeněk Kristen – Jan Bistrický (ed.), Olomouc 2000.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie IV/1*, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1962.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie VI/1*, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1974.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie VI/2*, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (ed.), Praha 1981.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie VII/1*, Zbyněk Sviták – Helena Krmíčková – Jarmila Krejčíková (ed.) ve spolupráci s Janou Nechutovou, Praha 2007.

- Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archívu ve Vaduzu I*, Jan Bistřický – František Spurný – Ludvík Václavek – Metoděj Zemek (ed.), Praha 1991.
- Regesta diplomatica nec non epistolaris regni Bohemiae et Moraviae II*, Josef Emler (ed.), Praha 1882.
- Die Urkunden Heinrichs des Löwen, Herzogs von Sachsen und Bayern*, MGH Laienfürsten und Dynastenerkunden 1, Karl Jordan (ed.), Leipzig 1941.
- Urkunden zur Geschichte der Herzögen von Braunschweig und Lüneburg*, Hans Sudendorf (ed.), Hannover 1859.
- Urkundenbuch der Stadt Hildesheim I*, Richard Doebner (ed.), Hildesheim 1881.
- Urkundenbuch des Stiftes Klosterneuburg bis zum Ende des vierzehnten Jahrhunderts I*, Hartmann Joseph Zeibig (ed.), Fontes Rerum Austriacarum X, Wien 1857.
- Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt und seiner Bischöfe I (bis 1236)*, Gustav Schmidt (ed.), Leipzig 1883.
- Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt und seiner Bischöfe II. (1236–1302)*, Gustav Schmidt (ed.), Leipzig 1884.
- Urkundenbuch des Hochstifts Hildesheim und seiner Bischöfe I. (815–1221)*, Karl Janicke (ed.), Leipzig 1896.
- Urkundenbuch des Hochstifts Hildesheim und seiner Bischöfe II. (1221–1260)*, Hermann Hoogeweg (ed.), Hannover – Leipzig 1901.
- Urkundenbuch des Hochstifts Hildesheim und seiner Bischöfe III. (1260–1310)*, Hermann Hoogeweg (ed.), Hannover – Leipzig 1903.
- Urkundenbuch des Hochstifts Meissen I.*, E. G. Gersdorf (ed.), Leipzig 1864.
- Urkundenbuch des Hochstifts Merseburg (962–1357)*, Paul Fridolin Kehr (ed.), Halle 1899
- Urkundenbuch des Hochstifts Naumburg I. (967–1207)*, Felix Rosenfeld (ed.), Magdeburg 1925.
- Urkundenbuch des Hochstifts Naumburg II. (1207–1304)*, Hans K. Schulze (ed.). Auf der Grundlagen der Vorarbeiten von Felix Rosenfeld und Walter Möllenberg bearbeitet von Hans Patze und Josef Dolle, Köln – Weimar – Wien 2000.

Narativní prameny

- Annales Erphordenses*, MGH SS XVI, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannover 1859.
- Annales Pegavienses et Bosovienses*, MGH SS XVI, Georg Heinrich Pertz (ed.), Hannover 1859.
- Annales Stedenburgenses*, MGH SS XVI, Johannes Lappenberg (ed.), Hannover 1859.
- Annales Stadenses auctore Alberto*, MGH SS XVI, Johannes Lappenberg (ed.), Hannover 1859.
- Annalista Saxo*, MGH SS VI, Georg Waitz (ed.), Hannover 1844.
- Arnoldi Chronica Slavorum*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi XIV, Johann Martin Lappenberg (ed.), Hannover 1868.
- Auctor vetus de beneficiis*, MGH Fontes iuris Germanici antiqui N. S. II/1, Karl August Eckhardt (ed.), Hannover 1964.
- Brunos Buch vom Sachsenkrieg*, MGH Kritische Studientexte II, Hans-Eberhard Lohmann (ed.), Leipzig 1937.
- Capitularium regum Francorum I.*, Alfred Boretius (ed.), MGH Leges II., Hannover 1883.
- Capitularium regum Francorum II.*, Alfred Boretius – Victor Kraus (ed.), MGH Leges II., Hannover 1897.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II, Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923, I/19, s. 38–40.
- Cronica ducum de Brunsvick*, Deutsche Chroniken II, Ludwig Weiland (ed.), Hannover 1877.
- De Antiquis Legibus Liber. Cronica Maiorum et Vicecomitum Londoniarum*, Thomas Stapleton (ed.), London 1846.
- Excerptum Chronicae Principum Saxoniae*, MGH SS XXV, O. Helder-Egger (ed.), Hannover 1880.
- Germania sive de origine et situ Germanorum*, Manfred Fuhrmann (ed.), Stuttgart 1972.
- Gesta episcoporum Halberstadensium*, MGH SS XXIII, Ludwig Weiland (ed.), Hannover 1874.
- Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi XXXII, Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler, Hannover 1937.

- Henrici de Antwerpe Tractatus de Captione urbis Brandenburg*, MGH SS XXV, O. Helder-Egger (ed.), Hannover 1880.
- Chronicae Principum Brunsvicensium Fragmentum*, MGH SS XXX/1, O. Helder-Egger (ed.), Hannover 1896.
- Chronicon Montis Sereni*, Ernest Ehrenfeuchter (ed.), MGH SS XXIII, Hannover 1874.
- Kanovník vyšehradský*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- Karoli Magni Constitutio de expeditione Romana*, Ludwig Weiland (ed.), MGH Leges VI, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum I, Hannover 1893.
- Kristiánova legenda*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978.
- Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874
- Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- Mnich sázavský*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- O zlých letech po smrti krále Otakara*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- Petra Žitavského Kronika zbraskavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.
- Příběhy krále Václava I.*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874.
- Sachsenspiegel Landrecht*, MGH Fontes iuris Germanici antiqui N. S. I/1, Karl Gustav Eckhardt (ed.), Berlin – Frankfurt 1955.
- Sachsenspiegel Lehnrecht*, MGH Fontes iuris Germanici antiqui N. S. I/2, Karl Gustav Eckhardt (ed.), Berlin – Frankfurt 1956.
- Sächsische Weltchronik*, MGH Deutsche Chroniken II, Ludwig Weiland (ed.), Hannover 1877.
- Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der zeit des Königs Johann von Böhmen (c. 1336–45)*, Ferdinand Tadra (ed.), in: Archiv für österreichische Geschichte 63, Wien 1882, s. 305–594.
- Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon*, MGH SS rer. Germ., NS IX, Robert Holtzmann (ed.), Berlin 1935.
- Utrpení sv. Václava mučedníka (Crescente fide)*, FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873.
- Vyprávění o svatých mučednících Borisi a Glebovi a o jejich utrpení i jejich pochvala*, in: Staroslověnské legendy českého původu, Marie Bláhová – Václav Konzal (edd.), Praha 1976.

Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxonicarum libri tres, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum separatim editi LX, Paul Hirsch – Hans-Eberhard Lohmann (ed.), Hannover 1935.

Život sv. Lidmily (Fuit in provincia Boemorum), FRB I, Josef Emler (ed.), Praha 1873, s. 144–145.

LITERATURA

- Kurt ANDERMANN, *Vasallität zwischen Nicht-Adel und Adel: Bauernleben im Spiegel hohenlobischer Überlieferungen*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 69, 2013, s. 107–126.
- Gerd ALTHOFF, *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*, Darmstadt 1990.
- Robert ANTONÍN, *Lenní institut a jeho funkce při smíření v diplomacii Václava II.*, in: *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Brno 2008, s. 109–120.
- Robert ANTONÍN, *Zahraniční politika Václava II.*, Brno 2009.
- Robert ANTONÍN, *České země za posledních Přemyslovců. Cestou proměny společnosti k vrcholně středověké monarchii*, Praha 2012.
- Benjamin ARNOLD, *German Knighthood 1050–1300*, Oxford 1985.
- Oliver AUGÉ, *Hominium, tributum, feudum. Zu den Anfängen des Lehnswesens im Nordosten des Reiches*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 195–215.
- Karl Siegfried BADER, *Rechtsformen und Schichten der Liegenschaftsnutzung im mittelalterlichen Dorf*, III, Wien – Köln – Graz 1973.
- Adolf BACHMANN, *Geschichte Böhmens I. (bis 1400)*, Gotha 1899.
- Jaroslav BAKALA, *K počátkům lenního zřízení v českém státě*, SISB 57, 1959, s. 378–388.
- Jaroslav BAKALA, *K výkladu prvního ustanovení Statut Konráda Oty*, in: *Český stát na přelomu 12. – 13. století*, Eva Fuxová (ed.), Opava 1993, s. 9–15.
- Friedrich BIERMANN, *Die Adelherrschaften an Ober- und Mittelweser des 13. und 14. Jahrhunderts im Kräftespiel zwischen einer neu formierten welfischen Hausmacht und expandierenden geistlichen Territorien*, Inaugural-Dissertation, Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms – Universität zu Münster, 2005.
- Marie BLÁHOVÁ, *Macht und Machtausübung im Licht der böhmischen Geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts*, in: *Macht und Spiegel der Macht*.

- Herrschaft in Europa im 12. und 13. Jahrhundert von dem Hintergrund der Chronistik, Norbert Kersken – Grischa Vercamer (ed.), Wiesbaden 2013, s. 359–381.
- Jerome BLUM, *The Beginnings of Large-Scale Private Landownership in Russia*, *Speculum* 28/4, 1953, s. 776–790.
- Eduard BODEMANN, *Die ältere Zunfturkunden der Stadt Lüneburg*, Hannover 1883.
- Thorsten BONACKER – Peter IMBUSCH, *Zentrale Begriffe der Friedens- und Konfliktforschung: Konflikt, Gewalt, Krieg, Frieden*, in: *Friedens- und Konfliktforschung. Eine Einführung*, Thorsten Bonacker – Ralf Zoll (ed.), Wiesbaden 2005³, s. 69–144.
- Michael BORGOLTE, *Die mittelalterliche Kirche*, München 1992.
- Egon BOSHOFF, *Die Entstehung des Herzogtums Braunschweig-Lüneburg*, in: Heinrich der Löwe, Wolf-Dieter Mohrmann (ed.), Göttingen 1980, s. 249–274.
- Karl BOSL, *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches*, 1–2, *Schriften der MGH* 10, Stuttgart 1950–1951.
- Karl BOSL, *Das ius ministerialium. Dienstrecht und Lehnrecht im deutschen Mittelalter*, in: *Studien zum mittelalterlichen Lehenswesen, Vorträge und Forschungen* 5, Theodor Mayer (ed.), Lindau – Konstanz 1960, s. 51–94.
- Georg Ludwig BÖHMER, *Observationes iuris feudalis*, Gottingae 1764.
- Bertold BRETHOLZ, *Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Premysliden (1306)*, München – Leipzig 1912.
- Elizabeth A. R. BROWN, *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*, *The American Historical Review* 79/4, 1974, s. 1063–1088.
- Warren C. BROWN – Piotr GÓRECKI, *What Conflict Means: The Making of Medieval Conflict Studies in the United States 1970–2000*, in: *Conflict in medieval Europe: changing perspectives on society and culture*, Warren C. Brown – Piotr Górecki (ed.), Aldershot – Hampshire u.a. 2003, s. 1–35.
- Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, 2 Bde., *Vorträge und Forschungen* 19/I–II, Hans Patze (ed.), Sigmaringen 1976.
- Jaroslav ČECHURA, *Člověčenství*, *Právněhistorické studie* 33, 1993, s. 33–52.

- Philippe DEPREUX, *Lehnsrechtliche Symbolhandlungen. Handgang und Investitur im Bericht Galberts von Brügge zur Anerkennung Wilhelm Ditos als Graf von Flandern*, in: Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 387–399
- Jürgen DENDORFER, *Zur Einleitung*, in: Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 11–39.
- Roman DEUTINGER, *Seit wann gibt es die Mehrfachvasallität?*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 119, 2002, s. 78–105.
- Roman DEUTINGER, *Königsherrschaft im ostfränkischen Reich. Eine pragmatische Verfassungsgeschichte der späten Karolingerzeit*, Ostfildern 2006.
- Roman DEUTINGER, *Beobachtungen zum Lehnswesen im frühmittelalterlichen Bayern*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 70, 2007, s. 57–83.
- Roman DEUTINGER, *Das hochmittelalterliche Lehnswesen: Ergebnisse und Perspektiven*, in: Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 463–473.
- Bernard DIESTELKAMP, *Das Lehnrecht der Grafschaft Katzenelnbogen (13. Jahrhundert bis 1479). Ein Beitrag zur Geschichte des spätmittelalterlichen deutschen Lehnrechts, insbesondere zu seiner Auseinandersetzung mit oberitalienischen Rechtsvorstellungen*, Aalen 1969.
- Bernhard DIESTELKAMP, *Homagium*, in: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 2, Berlin 1978, s. 225–228.
- Georg DROEGE, *Landrecht und Lehnrecht im hohen Mittelalter*, Bonn 1969.
- Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA, *Curia ducis, curia regis. Panovnícký dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011.
- Wilhelm EBEL, *Über den Leihgedanken in der deutschen Rechtsgeschichte*, in: Studien zum mittelalterlichen Lehnswesen, Vorträge und Forschungen 5, Theodor Mayer (ed.), Lindau – Konstanz 1960.
- Joachim EHLERS, *Erzbischof Wichmann und das Reich*, in: Erzbischof Wichmann (1152–1197) und Magdeburg im hohen Mittelalter, Matthias Puhle (ed.), Magdeburg 1992, s. 20–31.

- Joachim EHLERS, *Heinrich der Löwe und der sächsische Episkopat*, in: Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers, Hrsg. Alfred Haverkamp, Sigmaringen 1992, s. 435–466.
- Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 43–59.
- Joachim EHLERS, *Heinrich der Löwe. Europäisches Fürstentum im Hochmittelalter*, Zürich 1997.
- Joachim EHLERS, *Heinrich der Löwe: eine Biographie*, München 2008.
- Klaus van EICKELS, *Vom inszenierten Konsens zum systematisierten Konflikt. Die englisch-französischen Beziehungen und ihre Wahrnehmung an der Wende vom Hoch- zum Spätmittelalter*, Stuttgart 2002.
- Klaus van EICKELS, *Verwandtschaft, Freundschaft und Vasallität: Der Wandel von Konzepten personaler Bindung im 12. Jahrhundert*, in: Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 401–411.
- Lutz FENSKE, *Soziale Genese und Aufstiegsformen kleiner niederadliger Geschlechter im südöstlichen Niedersachsen*, in: Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter, Lutz Fenske – Werner Rösener – Thomas Zotz (ed.), Sigmaringen 1984, s. 693–726.
- Lutz FENSKE – Ulrich SCHWARZ, *Das Lehnsverzeichnis Graf Heinrichs I. von Regenstein 1212/1217. Gräfliche Herrschaft, Lehen und niederer Adel am Nordostharz*, Göttingen 1990.
- Zdeněk FIALA, *O vyjasnění pojmů v marxistickém výkladu starších českých dějin*. Na okraj článku D. Treštika „K sociální struktuře přemyslovských Čech“, ČsČH 20, 1972, s. 234–244.
- Julius FICKER, *Vom Heerschild. Ein Beitrag zur deutschen Reichs- und Rechtsgeschichte*, Innsbruck 1862.
- Josef FLECKENSTEIN, *Die Hofkapelle der deutschen Könige 1*, Stuttgart 1959.
- Johannes FRIED, *Susan Reynolds: Fiefs and Vassals*, German Historical Institute London Bulletin 19, 1997, s. 28–41.
- François Louis GANSHOF, *Was ist das Lehnswesen?*, Darmstadt 1975².
- François Louis GANSHOF, *Benefice and Vassalage in the Age of Charlemagne*, Cambridge Historical Journal 6, 1939, s. 147–175.

- Günter GATTERMANN, *Die deutschen Fürsten auf der Reichsbeerfahrt. Studien zur Reichskriegsverfassung der Stauferzeit*, masch. Diss. phil. Frankfurt am Main 1956.
- Dieter GRABSCHIED, *Die Bürgerlehen im altdeutschen Reichsgebiet*, Phil. Diss. Frankfurt 1957.
- František GRAUS, *Lenní právo v Čechách*, ČL 39, 1952, s. 67–73.
- Ewald GUTBIER, *Das Itinerar des Königs Philipp von Schwaben*, Phil. Diss. Berlin 1912.
- Jan HABERMANN, *Die Grafen von Wernigerode. Herrschaftsprofil, Wirkungsbereich und Königsnähe hochadliger Potentaten am Nordharz im späten Mittelalter*, Nordersted 2008.
- Otto HAENDLE, *Die Dienstmänner Heinrichs des Löwen. Ein Beitrag zur Frage der Ministerialität*, Stuttgart 1930.
- Clauss-Peter HASSE, *Die welfischen Hofämter und die welfische Ministerialität in Sachsen. Studien zur Sozialgeschichte des 12. und 13. Jahrhunderts*, Husum 1995.
- Dalibor HAVEL, *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomatáře I. Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297*, Brno 2011.
- Karl HEINEMEYER, *Der Prozeß Heinrichs des Löwen*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 117, 1981, s. 1–60.
- Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125–1235*, Bd. 2. Essays, Jochen Luckhardt – Franz Niehoff (ed.), München 1995.
- Werner HECHBERGER, *Das Lehnswesen als Deutungselement der Verfassungsgeschichte von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 41–56.
- Josef HEYDEL, *Das Itinerar Heinrichs des Löwen*, Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte 6, 1929, s. 1–166.
- Ruth HILDEBRAND, *Der sächsische „Staat“ Heinrichs des Löwen*, Berlin 1937.
- Friedrich HILLEBRAND, *Das Öffnungsrecht bei Burgen, seine Anfänge und seine Entwicklung in den Territorien des 13.–16. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung Württembergs*, Diss. phil. Tübingen 1967.

- André HOLENSTEIN, *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung (800–1800)*, Stuttgart – New York 1991.
- Libuše HRABOVÁ, *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*, Praha 1964.
- Die Chronik Arnolds von Lübeck. Neue Wege zu ihrem Verständnis*, Stephan Freund – Bernd Schütte (ed.), Frankfurt am Main u. a. 2008.
- Pavel CHOC, *Boje o Prahu za feudalismu*, Praha 1957.
- Peter IMBUSCH, *Sozialwissenschaftliche Konflikttheorien – ein Überblick*, in: Friedens- und Konfliktforschung. Eine Einführung, Thorsten Bonacker – Ralf Zoll (ed.), Wiesbaden 2005³, s. 145–180.
- Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen im kulturellen Vergleich*, Marion Steinicke – Stefan Weinfurter, Köln 2005.
- Libor JAN, *Lenní přísahy a přísahy věrnosti na dvoře posledních Přemyslovců*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky. Sborník příspěvků z konference konané dne 18. října 2005 v Brně, Martin Wihoda – Demeter Malaták (edd.), Brno 2006, s. 101–113.
- Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006.
- Libor JAN, *K počátkům české šlechty. Družina, beneficium, pozemkové vlastnictví*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Praha 2007, s. 45–52.
- Libor JAN, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, ČČH 105, 2007, s. 874–902.
- Libor JAN, *Budování monarchie českých Přemyslovců. Postřehy a úvahy*, in: Martin Wihoda – Lukáš Reitingер a kolektiv, Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely, Brno 2010, s. 117–136.
- Libor JAN, *Hereditas, výsluha, kastelánie. Několik poznámek k terminologii a metodologii současné historiografie přemyslovského období*, ČMM 128, 2009, s. 461–472.
- Libor JAN, *Zur Frage der Entstehung des böhmisch-mährischen Adels und der Entwicklung großer Herrschaftskomplexe in Grenzgebieten*, in: Adel, Burg und Herrschaft an der „Grenze“: Österreich und Böhmen, Klaus Birngruber – Christina Schmid (ed.), Linz 2012, s. 107–117.
- Dalibor JANIŠ, *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302). K problematice lenních a lokačních listin*, ČMM 116, 1997, s. 325–346.

- Briggitte JANZ, *Frauen und Recht im Sachsenspiegel*, in: *Der sassen speyghel. Sachsenspiegel - Recht - Alltag 2*, Mamoun Fansa (ed.), Oldenburg 1995, s. 121–130.
- Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Do konce X. století.*, Praha 1863.
- Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Od počátku XI. do konce XIII. století.*, Praha 1864.
- Karl JORDAN, *Die Bistumgründungen Heinrichs des Löwen. Untersuchungen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1939.
- Karl JORDAN, *Heinrich der Löwe. Eine Biographie*, München 1979.
- David KALHOUS, *Čeští velmoži 10. věku*, SPFFBU C 52, 2005, Brno 2006, s. 5–13.
- David KALHOUS, *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia*, Leiden – Boston 2012.
- David KALHOUS, *Model státu středoevropského typu: Koncept na pomezí tradice a inovace.* (Ke kontinuitě a diskontinuitě v české historiografii po r. 1948.), *Forum Historiae* 2, 2014, s. 159–173.
- Bern KANNOWSKI, *Landrecht und Lehnrecht nach dem Sachsenspiegel. Für und Wider einen (vermeintlichen?) „uralten Irrtum“*, in: *Inter Cives Necnon Peregrinos. Essays in honour of Boudewijn Sirks, Jan Hallebeek – Martin Schermaier – Roberto Fiori – Ernest Metzger* (edd.), Göttingen 2014, s. 351–365.
- Briggitte KASTEN, *Beneficium – zwischen Landleihe und Lehen – eine alte Frage, neu gestellt*, in: *Mönchtum – Kirche – Herrschaft 750–1000*, Dieter R. Bauer – Rudolf Hiestand – Brigitte Kasten – Sönke Lorenz (edd.), Sigmaringen 1998, s. 243–260.
- Briggitte KASTEN, *Das Lehnswesen – Fakt oder Fiktion?*, in: *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*, Walter Pohl – Veronika Wieser (ed.), Wien 2009, s. 331–353.
- Briggitte KASTEN, *Zum Gedankengut der Fürstenerhebungen im 12. und 13. Jahrhundert*, in: *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, Karl-Heinz Spieß (ed.), Ostfildern 2013, s. 159–186.
- František KAVKA, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, ČČH 88, 1990, s. 225–251.

- Hagen KELLER, *Zwischen regionaler Begrenzung und universalen Horizont. Deutschland und Imperium der Salier und Staufer 1024–1250*, Frankfurt am Main – Berlin 1986.
- Hagen KELLER, *Die Investitur. Ein Beitrag zum Problem der 'Staatsymbolik' im Hochmittelalter*, Frühmittelalterliche Studien 27, 1993, s. 51–86.
- Jan KEUPP, *Ministerialität und Lehnswesen. Anmerkungen zur Frage der Dienstlehen*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 347–366.
- Walther KIENAST, *Die fränkische Vasallität. Von den Hausmeiern bis zu Ludwig dem Kind und Karl dem Einfältigen*, Frankfurt am Main 1990.
- Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005.
- Jan KLÁPŠTĚ, *Die Frühzeit des böhmischen Adels aus der Sicht eines Archäologen*, *Historia archeologica* 70, 2009, s. 527–546.
- Petr KLUČINA, *Organizace vojska českého státu za posledních Přemyslovců*, *Historie a vojenství* 1984/1, s. 87–102.
- Vilém KNOLL, *Jus vassallorum vel ministerialium ecclesiae Magdeburgensis. Poznámka k otázce původu olomouckého lenního práva*, *PHS* 37, 2005, s. 17–28.
- Rudolf KOSS, *Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes*, Prag 1920.
- Krzysztof KOWALEWSKI, *Rycerze, włodcy, panosze. Ludzie systemu lennego w średniowiecznych Czechach*, Warszawa 2009.
- Karl-Friedrich KRIEGER, *Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter (ca. 1200–1437)*, Aalen 1979.
- Karl-Friedrich KRIEGER, *Susan Reynolds, Fiefs and Vassals*, *Historische Zeitschrift* 264/1, 1997, s. 174–179.
- Karl KROESCHELL, *Rechtsaufzeichnung und Rechtswirklichkeit. Das Beispiel des Sachsenspiegels*, in: *Karl Kroeschell, Studien zum frühen und mittelalterlichen deutschen Recht*, Berlin 1995, s. 419–456.
- Karl KROESCHELL, *Lehnrecht und Verfassung im deutschen Hochmittelalter*, Erste europäische Internetzeitschrift für Rechtsgeschichte, Artikel vom 27. April 1998, http://fhi.rg.mpg.de/98_04/krsh.htm.
- Nathalia KRUPPA, *Die Grafen von Dassel (1097–1337/38)*, Bielefeld 2002.

- Barbara KRZEMIENSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)*, *Hospodářské dějiny* 1, 1978, s. 149–230.
- Adolf KUBEŠ, *Manové bývalého benediktinského kláštera Třebického*, ČMM 26, 1902, s. 201–227, 365–431.
- Charlotte KUCK, *Das Itinerar Lothars von Supplinburg*, Phil. Diss. Greifswald 1945.
- Jaroslav KUDRNA, *Studie k otázce beneficia a prekarie*, SPFFBU C, Řada historická, 5, 1956, s. 25–37.
- Jaroslav KUDRNA, *Studie k barbarským zákoníkům Lex Baiuvariorum a Lex Alamanorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu*, Praha 1959.
- Karl LAMPRECHT, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter auf Grund der Quellen zunächst des Mosellandes 1.2*, Leipzig 1886.
- Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum 15*, Zuzana Silagiová a kol. (ed.), Praha 1995.
- Filip LAVAL, *Archeologie tvrze v českých zemích. K počátkům středověkých opevněných sídel*, obhájená disertační práce, FF UK, Praha 2013.
- Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010.
- Julius LIPPERT, *Die Knechtschaft in Böhmen*, Bohemia č. 1, 3, 10, 13, 16, 35, 36, 55, 1890.
- Julius LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I–II*, Prag – Wien – Leipzig 1896–1898.
- Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997.
- Ernst MAYER, *Die Entstehung der Vasallität und des Lehnwesens*, in: Festschrift für Rudolph Sohm dargebracht zum goldenen Doktorjubiläum von Freunden, Schülern und Verehrern, München und Leipzig 1914, s. 25–67.
- Heinrich MITTEIS, *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1933.
- Ernst MÜLLER, *Das Itinerar Kaiser Heinrichs III. (1039–1056) mit besonderer Berücksichtigung seiner Urkunden*, Berlin 1901.
- Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912.

- Václav NOVOTNÝ, *České dějiny II/2. Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913.
- Václav NOVOTNÝ, *České dějiny II/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928.
- Václav NOVOTNÝ, *České dějiny II/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha 1937.
- Rostislav NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1971.
- Ferdinand OPLL, *Das Itinerar Kaiser Friedrich Barbarossas (1152–1190)*, Wien – Köln – Graz 1978.
- František PALACKÝ, *Dějiny národu českého w Čechách a w Moravě II/2*, Praha 1854.
- Franz PALACKY, *Geschichte von Böhmen III/1*, Prag 1839.
- Lutz PARTENHEIMER, *Albrecht der Bär*, Köln 2003².
- Steffen PATZOLD, *Ein klösterliches Lehnswesen? Der Zusammenhang von Besitz und personalen Bindungen im Spiegel von Klosterchroniken des 12. Jahrhunderts*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 103–124.
- Stefan PATZOLD, *Das Lehnswesen*, München 2012.
- Marcin Rafał PAUK, „*Fama, gloria, curia ac ingens familia*”. *Služba i klientela rycerska w otoczeniu możnowładztwa czeskiego (XIII – początek XIV w.)*, in: *Dom, majątek, klient, sługa. Manifestacja pozycji społecznej elit średniowiecznych i nowożytnych w przestrzeni materialnej i społecznej*, Marcin Rafał Pauk – Monika Saczyńska (ed.), Warszawa 2010, s. 27–62.
- Johann PEISKER, *Die Knechtschaft in Böhmen. Eine Streitfrage der böhmischen Socialgeschichte. Gegen Herrn Julius Lippert*, Prag 1890.
- Josef PEKAŘ, *K českým dějinám agrárním ve středověku*, ČČH 7, 1901, s. 326–363.
- Josef PEKAŘ, *Dějiny naší říše. Se zvláštním zřetelem ke královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným*, Praha 1914.
- Otto PETERKA, *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder I.*, Reichenberg 1923.
- Inge-Maren PETERS, *Heinrich der Löwe als Landesherr*, in: *Heinrich der Löwe*, Wolf-Dieter Mohrmann (ed.), Göttingen 1980, s. 85–126.
- Jürgen PETERSOHN, *Friedrich Barbarossa, Heinrich der Löwe und die Kirchenorganisation in Transalpingien. Voraussetzungen, Bedeutung und Wirkun-*

- gen des Goslarer Privilegs von 1154*, in: Heinrich der Löwe. Herrschaft und Repräsentation, Johannes Fried – Otto Gerhard Oexle (ed.), Ostfildern 2003, s. 239–279.
- Gudrun PISCHKE, *Der Herrschaftsbereich Heinrichs des Löwen. Quellenverzeichnis*, Hildesheim 1987.
- Richard PIPES, *Vlastnictví a svoboda*, Praha 2008.
- Andrzej PLESCZYŃSKI, *Sobiesław I – rex Ninivitarum. Książę czeski w walce z ordynariuszem prskim Meinhardem, biskupem Rzeszy*, in: Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi, Jerzy Pysiak – Aneta Pieńiądz – Marcin Rafał Pauk (edd.), Warszawa – Kraków 2002, s. 125–138.
- Frederick POLLOCK – Frederic William MAITLAND, *The History of English Law before the Time Edward I*, Volume I., Cambridge 1899².
- Jiří PRAŽÁK, *Kladské dědiny*, Zápisky katedry Československých dějin a archivního studia 7, 1963, s. 21–37.
- Susan REYNOLDS, *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994.
- Paul ROTH, *Geschichte des Beneficialwesens von den ältesten Zeiten bis ins 10. Jahrhundert*, Erlangen 1850.
- Stanislaw RUSSOCKI, *Z badań nad czeskim systemem beneficjalnym*, Czasopismo prawno-historyczne 27, 1971, s. 33–46.
- Gerhard SEELIGER, *Forschungen zur Geschichte der Grundherrschaft im früheren Mittelalter*, Historische Vierteljahrschrift 10, 1907, s. 305–361.
- Hubertus SEIBERT, *Non predium, sed beneficium esset ... Das Lehnswesen im Spiegel der bayerischen Privaturkunden des 12. Jahrhunderts (mit Ausblicken auf Tirol)*, in: Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, Jürgen Dendorfer – Roman Deuttinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 143–163.
- Rudolf SCHIEFFER, *Der Ottonische Reichsepiskopat zwischen Königtum und Adel*, Frühmittelalterliche Studien 23, 1989, s. 291–301.
- Ernst SCHUBERT, *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter*, München 1996.
- Hans K. SCHULZE, *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter*, Bd. I., Stamm, Gefolgschaft, Lehnswesen, Grundherrschaft, Stuttgart 1985.

- Petr SOMMER, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007.
- Miloslav SOVADINA, *Lenní listiny biskupa Bruna*, SAP 24/2, 1974, s. 426–460.
- Miloslav SOVADINA, *Páni ze Strakoníc. Vládcí Prácheňska a dobrodinci johannitiů*, Praha 2010.
- Sozialwissenschaftliche Konflikttheorien. Eine Einführung*, Thorsten Bonacker (ed.), Opladen 2005.
- Karl-Heinz SPIEß, *Lehnsrecht, Lehnspolitik und Lehnverwaltung der Pfalzgrafen bei Rhein im Spätmittelalter*, Wiesbaden 1978.
- Karl-Heinz SPIEß, *Lehnseid*, in: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 2, Berlin 1978, s. 1707–1708.
- Karl-Heinz SPIEß, *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*, Idstein 2009².
- Karl-Heinz SPIEß, *Das Lehnswesen in den frühen deutschen Lehnverzeichnissen*, in: Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 91–102.
- Ulrich STUTZ, *Lehen und Pfründe*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 20, 1899, s. 231–247.
- Hans-Jochen STÜLLEIN, *Das Itinerar Heinrichs V. in Deutschland*, Phil. Diss. München 1971; *Regesten und Itinerar Lothars von Süpplingenburg*, in: Herbert W. Vogt, *Das Herzogtum Lothars von Süpplingenburg*, Hildesheim 1959.
- Antonín SÝKORA, *K dějinám staršího českého zemského dědického práva*, Aplikované právo 1/2008, s. 31–38.
- Josef ŠUSTA, *Otroctví a velkostatek v Čechách*, ČČH 5, 1899, č. 1, s. 34–43, č. 2, s. 86–97.
- Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin I. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1306–1308*, Praha 1917.
- Josef ŠUSTA, *České dějiny III/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.
- Gerhard THEUERKAUF, *Lex, Speculum, Compendium iuris: Rechtsaufzeichnung und Rechtsbewusstsein in Norddeutschland vom 8. bis zum 16. Jahrhundert*, Forschungen zur Deutschen Rechtsgeschichte 6, Köln – Graz 1968.

- Gertrud THOMA, *Leihformen zwischen Grundherrschaft und Lehnswesen. Beneficia, lehen und feoda in hochmittelalterlichen Urbaren*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 367–385.
- Bernhard TÖPFER, *Kaiser Friedrich I. Barbarossa und der deutsche Reichsepi-skopat*, in: *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, Alfred Haverkamp (ed.), Sigmaringen 1992, s. 389–433.
- Dušan TŘEŠTÍK, *K sociální struktuře přemyslovských Čech*, ČsČH 19, 1971, s. 543–544.
- Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscevtví a politického myšlení*, Praha 1968.
- Dušan TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1, 1979, s. 131–154.
- Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 2001.
- Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, ČČH 105, 2007, s. 122–164.
- Adolf TUREK, *Příspěvky k dějinám manského zřízení na statcích moravských klášterů do třicetileté války*, Časopis Společnosti přátel starožitností 55, 1947, s. 15–29.
- Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003.
- František VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905.
- František VACEK, *Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století*, Agrární archiv/Časopis pro dějiny venkova, č. 6, 1919, s. 67–78, č. 7, 1920, s. 1–17, č. 8, 1921, s. 17–45, č. 9, 1922, s. 1–24.
- Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.), II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská*, Praha 1937.
- Vratislav VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, CMP 9, Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Praha 2007, s. 141–188.
- Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabišici, páni z Rýzmburka*, Praha 2002.

- Tomáš VELÍMSKÝ, *Paní Bobatěj a její blízcí*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, CMP 9, Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Praha 2007, s. 53–62.
- Tomáš VELÍMSKÝ, *K problematice pozemkové držby českých velmožů a družníků v období 11. – 12. století*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 1/2, 2009, s. 177–186.
- Tomáš VELÍMSKÝ, *Vzestupy a pády bilinských hradeckých správců*, in: Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště, Ivana Boháčová – Petr Sommer (ed.), Praha 2014, s. 325 – 363.
- Jiří VESELÝ, *K otázce lenního vztahu k římské říši v českých dějinách*, *SAP* 29/1, 1979, s. 56–116.
- Georg WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 6, bearbeitet von Gerhard Seeliger, Berlin 1896².
- Georg WAITZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 4, Kiel 1861.
- Georg Michael WEBER, *Handbuch des in Deutschland üblichen Lehnrechts*, 4 Teile, Leipzig 1807–1818.
- Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, in: Max Weber Gesamtausgabe I/22,4: Wirtschaft und Gesellschaft, Edith Hanke in Zusammenarbeit mit Thomas Kroll (ed.), Tübingen 2005.
- Stefan WEINFURTER, *Die Entmachtung Heinrichs des Löwen*, in: Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125–1235, Bd. 2. Essays, Jochen Luckhardt – Franz Niehoff (ed.), München 1995, s. 180–189.
- Wilhelm WEIZSÄCKER, *Olmützer Lehenwesen unter Bischof Bruno*, *Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens* 20, 1916, s. 32–56.
- Wilhelm WEIZSÄCKER, *Die Entstehung des böhmisch-mährischen Lehnwesens im Lichte der germanischen Forschung*, *Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens* 21, 1917, s. 207–238.
- Wilhelm WEIZSÄCKER, *Über die Bedeutung des Lehnwesens in den Sudetländer*, in: *Studien zum mittelalterlichen Lehnwesen*, Vorträge und Forschungen 5, Theodor Mayer (ed.), Lindau – Konstanz 1960, s. 229–234.
- Martin WIHODA, *Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Martin Nodl – Martin Wihoda (ed.), Praha 2007, s. 11–29.

- Martin WIHODA, *Macht und Struktur der Herrschaft im Herzogtum Böhmen. Grundlagen, Legitimierung und zeitgenössische Vorstellungen*, in: *Macht und Spiegel der Macht. Herrschaft in Europa im 12. und 13. Jahrhundert von dem Hintergrund der Chronistik*, Norbert Kersken – Grischa Vercamer, Wiesbaden 2013, s. 341–358.
- Martin WIHODA, *První česká království*, Praha 2015.
- Dietmar WILLOWEIT, *Dominium und Proprietas: Zur Entwicklung des Eigentumsbegriffs in der mittelalterlichen und neuzeitlichen Rechtswissenschaft*, *Historisches Jahrbuch* 94, 1974, s. 131–156.
- Herwig WOLFRAM, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoriorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*, München 1996.
- Lisa WOLVERTON, *Hastening toward Prague. Power and Society in the Medieval Czech Lands*, Philadelphia 2001.
- Jan ZELENKA, *Sic sapiens imperator coniurationem rebellium repressit. Fridrich Barbarossa a české knížectví v optice procesu s vévodou Jindřichem Lvem*, *MHB* 11, 2008, s. 39–78.
- Jan ZELENKA, *Kosmas, Mnich sázavský, Jarloch a 70. léta 12. století*, in: Michal Mašek – Petr Sommer – Josef Žemlička a kolektiv, *Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu*, Praha 2009, s. 50–68.
- Stanislav ZHÁŇEL, *Jak vznikla staročeská šlechta*, Brno 1930.
- Thomas ZOTZ, *Das Lehnswesen in der privaturkundlichen Überlieferung des Herzogtums Schwaben*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, Jürgen Dendorfer – Roman Deutinger (ed.), Ostfildern 2010, s. 163–175.
- Josef ŽEMLIČKA, „*Omnes Bohemi*“: *Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě*, *MHB* 3, 1993, s. 111–133.
- Josef ŽEMLIČKA, *Vyšehrad 1130: soud, nebo inscenace? (K „nekosmovskému“ pojetí českých dějin)*, in: *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám F. Šmahela I., Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová* (edd.), Praha 1994, s. 47–68.
- Josef ŽEMLIČKA, *Hereditates, que vulgariter clasice vocantur (Ještě k otázce „kladských“ dědin)*, in: *Septuaginta Paulo Spunar oblata (70 + 2)*, Jiří K. Kroupa (ed.), Praha 2000, s. 144–154.
- Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002.

- Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007².
- Josef ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, ČČH 106, 2008, s. 109–136.
- Josef ŽEMLIČKA, *O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví (K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách)*, ČČH 102, 2009, s. 269–308.
- Josef ŽEMLIČKA, *Křižovatky Vladislava II. Co mohl či nemohl druhý český král*, in: Michal Mašek – Petr Sommer – Josef Žemlička a kolektiv, *Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu*, Praha 2009, s. 17–27.
- Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhranní věků*, Praha 2011.
- Josef ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě české nobility ve starším období*, ČČH 110, 2012, s. 189–233.
- Josef ŽEMLIČKA, *Heredes, hereditas, iure hereditario. K jednomu středověkému pojmu*, in: *Středověká Evropa v pohybu. K počtě Jana Klápště*, Ivana Boháčová – Petr Sommer (ed.), Praha 2014, s. 375–384.

JMENNÝ A MÍSTNÍ REJSTŘÍK

A

- Adelog, hildesheimský biskup (1171–1190) s. 35
Adolf z Dasselu, šlechtic s. 35, 93
Adolf II. ze Schauenburgu, šlechtic s. 51, 92–94
Adolf III. ze Schauenburgu, šlechtic s. 49, 89, 90–97
Agnes z Quedlinburgu, abatyše s. 83
Aicho z Dorstadt, šlechtic s. 35, 42–43, 63, 96, 98
Albert Nothaft s. 128, 129
Albert ze Stade, kronikář s. 47, 48, 50
Albert, *miles* s. 22
Albert, *miles* s. 29
Albert, *miles* s. 39
Albrecht I. Habsburský, římský král (1298–1308) s. 44, 135
Albrecht Saský, saský vévoda (1260–1298) s. 36, 42
Albrecht II., durynský lantkrabě (1265–1314) s. 46, 64
Albrecht Medvěd, braniborský markrabě (1157–1170) s. 33, 36, 48
Albrecht I. z Anhaltu, kníže z Anhaltu (1281–1316) s. 37
Alžběta, manželka Smila z Lichtenburka s. 128
Alžběta, měšťanka z Halberstadtu s. 31
Alžběta, vdova s. 23, 63, 64, 66, 86
Arnold Covot, šlechtic s. 71–73, 80

- Arnolda z Lübecku, kronikář s. 16, 47, 49, 50, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97
Askánci s. 14, 89

B

- Bakala, Jaroslav, historik s. 115–116, 117
Bachmann, Adolf, historik s. 109, 168
Bedřich, český kníže (1172–1173; 1178–1189) s. 121, 165
Bernard, hildesheimský biskup (1130–1153) s. 33, 63, 81, 82
Bernard z Wölpe, šlechtic s. 82, 85
Bertold z Boblas s. 29,
Bertold z Hoimu, šlechtic s. 83, 84
Bertold, šlechtic s. 35
Bítovsko s. 166, 167
Bodo, šlechtic s. 35
Bohuslav, purkrabí s. 128
Boris, kyjevský kníže s. 155, 156
Bortelin, žitavský měšťan s. 128
Bouquet, Martin, historik s. 143
Božík, kaplan s. 157, 159, 162
Böhmer, Georg Ludwig, právní historik s. 143, 144, 145
Braudel, Ferdinand, historik s. 175, 193
Bretholz, Bertold, historik s. 109, 168
Brémy s. 51, 101
Brno
 špitál sv. Ducha s. 128
Brněnsko s. 167
Brown, Elizabeth A. R., historička s. 9

- Bruno ze Schauenburgu, olomoucký biskup (1245–1281) s. 115, 117, 125, 126, 132, 137
- Bruno, kronikář s. 97
- Brunšvik** s. 29, 94, 101
klášter sv. Jiljí s. 91
- Břetislav I., český kníže (1035–1055) s. 111, 155
- Břetislav II., český kníže (1092–1100) s. 156
- Břetislav, synovec Soběslava I. s. 157
- Břevnov** s. 132, 139, 148
- Budivoj z Krumlova, šlechtic s. 127
- Budyšín** s. 129
- Burchard z Essem, ministeriál s. 70
- Burchard z Querfurtu, purkrabí s. 39
- Bzenec** s. 135
- D**
- Daniel I., pražský biskup (1148–1167) s. 122, 158
- Dedí, šlechtic s. 48
- Demmin** s. 93
- Deutinger, Roman, historik s. 60, 88
- Dětřich II., naumburský biskup (1242–1272) s. 82
- Dětřich, míšeňský markrabě (1191–1221) s. 29
- Dětřich, lužický markrabě (1032–1034) s. 48
- Dětřich z Berge, šlechtic s. 63
- Dětřich z Hradce, olomoucký biskup (1281–1302) s. 127, 132
- Dětřich z Escherde, šlechtic s. 83
- Dětřich, merseburský měšťan s. 29
- Dolní Kounice** s. 126, 139
- E**
- Ebel, Wilhelm, historik s. 57, 59
- Eike von Repgow s. 14, 16, 65–67, 82, 88, 175, 192
- Ekkard z Opavy s. 130, 132
- Etheler s. 51
- Filip Švábský, římský král (1198–1208) s. 94
- Fridrich I. Barbarossa, římský král (od 1152) a císař (1155–1190) s. 52, 89, 121
- Fridrich, pražský biskup (1169–1179) s. 160
- Fridrich, měšťan z Halberstadtu s. 31
- G**
- Ganshof, François Louis, historik s. 13, 119
- Gelnhausen** s. 50, 52
- Geltmar, probošt 74
- Gerbord, *miles* s. 37
- Gerhard z Hoya, šlechtic s. 91
- Gerhard z Obřan, šlechtic s. 128
- Gernrode** s. 74, 75, 78
- Gerung s. 128
- Gleb, kyjevský kníže s. 155
- Goslar** s. 48, 79, 81
klášter sv. Šimona a Judy s. 36
- Graus, František, historik s. 115, 116
- Guncelin ze Schwerinu, šlechtic s. 90, 92–94, 96
- Guta, manželka Gerharda z Obřan s. 128
- H**
- Halberstadt** s. 14, 31, 101, 191
kostel Panny Marie s. 84

Halton, šlechtic s. 83

Hannover s. 82

Harbert, hildesheimský biskup (1199–1216) s. 82

Hartleb z Myslibořic, šlechtic s. 131, 152

Hartvik, brémský arcibiskup (1148–1168) s. 51

Harz s. 14, 191

Havel z Lemberka, šlechtic s. 125

Heiningen s. 71, 74, 75, 78

Helmold z Bosau, kronikář s. 49, 50, 51, 92, 93

Helpertthe s. 83

Herbord, měšťan s. 74

Herman z Harbke, šlechtic s. 34

Herman II. z Winzenburgu, šlechtic s. 63, 82, 85

Herman z Wohldenbergu, šlechtic s. 72

Herman, šlechtic s. 29

Hertfordshire s. 76

Hildesheim s. 14, 23, 71, 79, 101, 191
kostel sv. Kříže s. 44

Holštýnsko s. 51

Homburg s. 35, 82

Horina, *famulus* s. 125, 130, 132, 195

Hradec (nad Labem) s. 122

Hradec (u Opavy), s. 135

Hroznata, šlechtic s. 141, 152, 161

CH

Chotouň s. 125

I

Irmingarda, abatyše s. 74,

J

Jan, Libor, historik s. 113–114, 117, 119

Jan VI., olomoucký biskup (1302–1311) s. 132, 133

Jan Lucemburský, český král (1310–1346) s. 126, 135, 154

Jan z Gatersleben, šlechtic s. 68, 72, 73

Jan z Mahndorfu s. 84

Jan z Vartenberka, šlechtic s. 135

Jan z Wunstorfu, šlechtic s. 36, 96

Jarloch, kronikář s. 159, 162

Jaromír, český kníže (1003/1004–1012; 1034/1035) s. 155, 163

Jaromír-Gebhard, pražský biskup (1067–1090) s. 122

Jaroš z Grabštejna, šlechtic s. 128

Jenzo ze Šumperka, šlechtic s. 125, 130, 138

Jindřich II., římský král (od 1002) a císař (1014–1024) s. 48

Jindřich IV., římský král (od 1056) a císař (1084–1105) s. 97

Jindřich VI., římský král (od 1190) a císař (1191–1197) s. 22

Jindřich VII. Lucemburský, římská král (od 1308) a císař (1312–1313) s. 135

Jindřich Bavorský, bavorský (1126–1138) a saský (1137–1139) vévoda s. 48

Jindřich Korutanský, korutanský vévoda (1295–1335) a český král (1307–1310) s. 135

Jindřich Lev, bavorský (1156–1195) a saský (1142–1195) vévoda s. 49, 89–103

- Jindřich Sas s. 124, 125, 128, 130, 132
- Jindřich Schönekind, měšťan s. 23
- Jindřich z Hodenhagen, šlechtic s. 35, 42, 65
- Jindřich z Liechtenštejna, šlechtic s. 125
- Jindřich z Mísně, míšeňský markrabě (od 1221) a lantkrabě durynský (1242–1288) s. 28, 96
- Jindřich z Ratzeburgu, šlechtic s. 92
- Jindřich z Wohldenbergu, šlechtic s. 28, 72
- Jindřich, falckrabě rýnský (1195–1212) s. 94
- Jindřich, opat s. 78
- Jindřich, mistr mince s. 129, 132
- Jindřich, *miles* s. 37
- Jindřich, quedlinburský měšťan s. 74, 86
- Jindřich, olomoucký měšťan s. 132
- Jindřich s. 29
- Jireček, Hermenegild, historik s. 11, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 168
- Jiří z Milevska, šlechtic s. 162
- Jusarius, *miles* s. 76, 86
- K**
- Kanovník vyšehradský, kronikář s. 122, 156, 158, 159, 162, 163, 164, 165
- Karel Veliký, francký král (od 768) a císař (800–814) s. 75
- Kavka, František, historik s. 117
- Keupp, Jan, historik s. 69, 70
- Kladsko** s. 121, 122
- Klápště, Jan, historik s. 177
- Knut V., dánský král (1146–1157) s. 51
- Kojata, předák s. 155
- Konrád I., mohučský arcibiskup (1161–1200) s. 50, 52
- Konrád II., hildesheimský biskup (1221–1246) s. 44, 83
- Konrád II. Ota, český kníže (1189–1191) s. 166, 167
- Konrád II. Znojemský, znojemský údělník s. 158
- Konrád z Roden, šlechtic s. 90, 93, 94
- Kosmas, kronikář s. 112, 113, 122, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 163, 169, 172
- Koss, Rudolf, historik s. 11
- Krieger, Karl-Friedrich, historik s. 33, 58
- Kunhuta Štaufská, manželka Václava I. s. 133
- L**
- Lampert z Helperthe s. 83, 84
- Lamprecht, Karl, historik s. 55
- Lauenrode** s. 82,
- Libuše, mytická kněžna s. 109, 154
- Lippert, Julius, historik s. 11, 107–109, 111, 113, 168
- Lippold z Escherde, šlechtic s. 83
- Litoměřice** s. 133, 157, 164, 166
- Lothar III., římský král (od 1125) a císař (1133–1137) s. 48, 165
- Ludolf, mindenský biskup (1295–1304) s. 36
- Ludolf z Dahlumu, ministeriál s. 91, 97
- Ludolf z Dasselu, šlechtic s. 35
- Ludvík, lantkrabě durynský (1172 – 1190) a falckrabě saský (od 1180) s. 49
- Lüneburg** s. 46, 91, 93, 101

M**Magdeburg**

klášter sv. Anny s. 78

Marienthal s. 123, 128, 133

Markéta, vdova s. 21, 64, 66,

Mayer, Ernst, historik s. 142, 143

Meinher, naumburský biskup (1272–1280) s. 33

Meinfried, šlechtic s. 79

Meinhard ze Zeitzu, purkrabí s. 82, 85

Merseburg s. 14, 44, 64, 191**Mikulov** s. 125**Miláno** s. 158, 165**Minden** s. 27, 91, 96, 101, 102, 103

Miroslav, předák s. 157, 159, 162, 163, 166, 171

Mitteis, Heinrich, historik s. 13, 46, 55, 56, 57, 58, 60, 95, 118, 119, 145

Míšeň s. 14, 122, 177

Mstiš, kastelán s. 155, 160

Muratori, Lodovico Antonio, osvícenský vzdělanec s. 143

N**Naumburg** s. 14, 29, 79, 191

kostel Panny Marie s. 36

Nestor, kronikář s. 155

Niuta s. 36, 38, 42, 80, 86

Novotný, Václav, historik s. 110, 111

Nový, Rostislav, historik s. 111, 112, 114, 116, 117, 118–119

O

Oexle, Otto Gerhard, historik s. 10

Oldřich, syn Soběslava I. s. 122,

Oldřich z Lichtenburka, šlechtic s. 134, 139

Oslavany s. 152

Ota, míšeňský markrabě (1156–1190) s. 133

Ota IV., císař (1198/1208–1218) s. 35, 94, 101

Ota II., brunšvický a lüneburský vévoda (1277–1330) s. 82, 85, 91, 102

Ota z Northeimu, bavorský vévoda (1061–1070) s. 97, 163

Ota IV., braniborský markrabě (1267–1308/09) s. 48

Ota Zbraslavský, kronikář s. 135

Ota z Harbke, šlechtic s. 34

P**Paderborn** s. 101

Palacký, František, historik s. 107, 108, 109, 114, 168

Pekař, Josef, historik s. 11, 12,

Peisker, Johann, historik s. 11, 107, 108, 109

Petr Žitavský, kronikář s. 135

Praha s. 134, 135, 158, 164**Prachalice** s. 125

Přemysl Otakar I., český kníže a král (1192–1193; 1197–1230) s. 124, 129, 149, 156, 159, 167

Přemysl Otakar II., český král (1253–1278) s. 125, 127, 128, 132, 149

Přemysl, syn Přemysla Otakara I., moravský markrabě s. 125

Přemyslovci s. 107, 110, 114, 117, 154, 172, 173, 176, 191, 194

Přibyslav, *miles* s. 160**Přítoky** s. 125

Q

Quedlinburg s. 40, 74, 83

Quenstedt s. 74

R

Rammelsberg s. 48

Rapota, bavorský hrabě s. 122

Ravensburg s. 36

Reginhaldis s. 63, 86

Reynolds, Susan, historička s. 9, 10, 11, 59, 119

Riechenberg s. 79, 80, 81, 83

Richard I., anglický král (1189–1199) s. 51

Richard z Altenburgu, měšťan s. 36, 46, 67

Robert, olomoucký biskup (1201–1240) s. 128, 129

Robert de Aguilon, šlechtic s. 76

Rokycany s. 160, 167

Roth, Paul, historik s. 54

Rudolf I. Habsburský, římský král (1273–1291) s. 125, 135

Rudger, měšťan s. 128

Russocki, Stanislav, historik s. 176

S

Saské zrcadlo (Sachsenspiegel) s. 14, 29, 55, 61–62, 65–67, 69, 70, 81, 87, 169, 175, 192, 193

Schauenburg s. 36,

Seeliger, Gerhard, historik s. 54, 55

Siegfried I., hildesheimský biskup (1216–1221) s. 71

Siegfried II., hildesheimský biskup (1279–1310) s. 39

Siegfried z Leisning, purkrabí s. 29

Siegfried z Zetsch s. 65

Smil, předák s. 155

Smil z Lichtenburka, šlechtic s. 128

Smil II. z Lichtenburka, šlechtic s. 134, 139

Soběslav I., český kníže (1125–1140) s. 156–157, 165, 173

Soběslav II., český kníže (1173–1179) s. 122, 160, 165

Spieß, Karl Heinz, historik s. 56

Statuta Konráda Oty s. 115, 116, 148, 149, 166–168

Stederburg s. 91,

Stutz, Ulrich, historik s. 142, 143

Š

Štěpán III., uherský král (1162–1172) s. 159

Štěpán, olomoucký měšťan s. 132

Sven III., dánský král (1146–1157) s. 51

Šusta, Josef, historik s. 109, 110, 111

T

Tacitus, římský historik s. 155, 156, 171

Theoderic, goslarský měšťan s. 79

Thiedelin s. 79

Tobiáš z Bechyně (z Benešova), pražský biskup (1278–1296) s. 129, 135

Třeštík, Dušan, historik s. 112, 113, 161, 169

V

Vacek, František, historik s. 109

Vaněček, Václav, historik s. 109, 110, 114

Václav I., český král (1230–1253)
s. 123, 128, 133, 134
Václav II., český král (1283–1305)
s. 126, 129, 130, 132, 133, 135
Velehrad s. 149
Verden s. 44, 101
Vevří s. 135
Vicelin z Oldenburgu, oldenburský
biskup (1149–1154) s. 51
Vilém Holandský, římský král (1247–
1256) s. 52
Vilém z Hustopeče, šlechtic s. 128
Vilémov s. 134, 138–139
Vincencius, kronikář s. 122, 141, 142,
158, 159, 165
Viprecht z Grojče, hrabě z Grojče (od
1170) míšeňský markrabě (1123–
1124) s. 52, 122, 177
Vladimír I., kyjevský kníže (980–1015)
s. 155, 156
Vladislav II., český kníže a král (1140–
1172) s. 121, 122, 141, 158, 159,
165, 173
Vladislav Jindřich, moravský markrabě
s. 130
Vok z Rožmberka, šlechtic s. 127, 129,
130, 152
Völpert s. 128
Volrad, halberstadský biskup (1254–
1295) s. 33, 39, 78, 84

Vratislav II., český kníže a král (1061–
1092) s. 122, 155, 156
Vyšší Brod s. 127

W

Wasmod s. 29
Waitz, Georg, historik s. 54, 143
Weber, Max, sociolog s. 144, 145
Weber, Georg Michael, historik s. 53,
55, 60
Weizsäcker, Wilhelm, historik s. 115,
116, 117, 118, 140–143, 145,
176
Welfové s. 14, 93, 101
Werner, halberstadský mincmistr s. 36
Werner, *famulus* s. 37, 74, 86
Westfálsko s. 35
Winzenburg s. 82

Z

Záviš z Falkenštejna, šlechtic s. 129,
135, 154
Zbečno s. 163
Zdenice u Prachatic s. 125
Zháněl, František, historik s. 11
Znojemsko s. 166–167

Ž

Žatec s. 157, 164
Žitava s. 128

JAN ZELENKA

Beneficium et feudum

Podoba a proměny lenního institutu

PRÁCE HISTORICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, v. v. i.

OPERA INSTITUTI HISTORICI PRAGAE

Řada/Series A – Monographia

Svazek/Volumen 66

Vědecký redaktor doc. PhDr. Martin Holý, Ph.D.

Obálku navrhla Vendula Šafránková

Typografie a technická redakce Petr Čížek

Nakladatelství Historický ústav, Praha 2016

228 s.

ISBN 978-80-7286-264-1

Adresa:

Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Prosecká 76, 190 00 Praha 9

Telefon, telefax: +420 – 286 887 513

E-mail – sekretariát: volesakova@hiu.cas.cz

Problematika lenních vztahů se v posledních letech opětovně těší pozornosti dějepisného bádání. Kniha se v první části věnuje rozboru latinské terminologie spjaté s lenním institutem, jež je dochována v listinném materiálu i narativních pramenech saské proveniencie z období cca 10.–14. století. Analýza vychází primárně z pramenů regionu, který vymezuje pětice biskupství – Míšeň, Naumburg, Hildesheim, Halberstadt a Merseburg. V této oblasti došlo k sepsání právního zrcadla, jež výrazným způsobem ovlivňuje vnímání lenního institutu odbornou literaturou – tzv. Saského zrcadla (Sachsenspiegel). Rozbor především diplomatických pramenů by měl poskytnout vhodný korektiv k „teoretizujícím“ textu zrcadla i pohled na praktickou podobu lenního institutu a jeho případný vývoj. Míra reflexe Sachsenspiegela v listinném materiálu z teritoria, kde autor zrcadla (Eike von Repgow) působil, může navíc naznačit, nakolik je vlastně zrcadlo vhodným nástrojem k interpretaci dalších pramenů. Druhá část knihy se věnuje českému prostředí. Shrnuje diskusi k problematice benefičiárního (lenního) zřízení, přináší rozbor latinské terminologie a výsledky dosažené v předchozí části práce zasazuje do kontextu s výpovědí domácích pramenů.

ISBN 978-80-7286-264-1

9 788072 862641